

АКМАЛ ШЕРНАЗАРОВ

ЭҶОДИЁТИ ДАҲАНАКИИ
ХАЛҚИ ТОҶИК

**ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛЙ ВА МИЁНАИ МАХСУСИ
ҶУМҲУРИЯТИ ЎЗБЕКИСТОН**

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ САМАРҚАНД

Акмал Шерназаров

**ЭҶОДИЁТИ ДАҲАНАКИИ ХАЛҚИ ТОҶИК
(Васоити таълимӣ-услубӣ)**

*Дар ҷамъомади 13-шони соли 2015-
и раёсати таълимӣ-услубии ДДС дида
баромада шуда ба нашр тавсия
шудааст (баённомаи ҷамъомади -№ 8).*

Самарқанд-2017

УЎК – 516
КБК – 22.151,5
А – 26

А.Шерназаров. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. Васоити таълимӣ-услубӣ.—Самарқанд: СамДУ, 2017, 138 с.

Васоити таълимии мазкур оиди маросимҳои халқӣ, мавқеи он дар ташаккули тафаккури миллӣ пайваста бо ғояҳои истиқлоли миллӣ, хусусиятҳои жанрии осори шифоҳӣ, пайдоиш ва инкишофи жанрҳои фолклорӣ, муносибати адабиёти даҳанакӣ ва хаттӣ, равобити адабии тоҷику ўзбек дар эҷодиёти шифоҳӣ маълумот медиҳад. Инчунин донишҷӯён доир ба таърих ва инкишофи илми фолклоршиносӣ дониши назарӣ мегиранд. Дар китоб намунаҳо аз осори шифоҳӣ низ оварда шудааст.

Васоити таълимии мазкур барои ихлосмандони эҷодиёти даҳанакии халқ, омўзгорони адабиёт, донишҷӯёни факултетҳои филологии донишгоҳҳои олӣ ва ҳамаи алоқамандони адабиёту эҷодиёти шифоҳии халқ судманд хоҳад буд.

Муқарризон:

дотс. С.Хўчакулов

дотс. С.Тоҳиров

Мухаррири масъул

проф. Ҷ. Ҳамроев

ISBN 978-9943-976-35-1

Донишгоҳи давлатии Самарқанд, 2017

Муқаддима

Фолклор ганчинаи дурдонаҳои маънавий, ифодагари орзуо омол ва муносибату эҳсоси зебоишиносӣ ва баёнгари ҳодисаҳои рӯзгори мардум мебошад. Ниёгонамон дар жанрҳои гуногун асарҳои фолклорӣ офарида бо маданияти миллии қадима ва бойи худ дар тараққиёти ҷаҳон ҳиссаи муносиб гузоштаанд. Асрҳо боз дар дурдонаҳои халқӣ ғояҳои олии мардум ифода ёфтааст. Ҳар як ҳодисаи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки дар ҳаёт рӯй медиҳад, ба зудӣ дар эҷодиёти шифоҳии мардум то ҷузъиёти хурдтаринаш бозтоби бадеӣ меёбад. Аз ин рӯ муҳаққиқон фолклорро ойна ва ҳуччати бадеии рӯзгор номидаанд, ки ба он шакке нест.

Соли 1980 аз ҷониби фолклоршиносони маъруфи тоҷик В.Асрорӣ ва Р.Амонов китоби дарсии «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» барои донишҷӯёни донишгоҳҳои олии иншо гардида буд. Дар китоби мазкур муаллифон аз тадқиқотҳои муҳими илмии фолклоршиносон фоида бурда, наватарин ҳулосаҳои илмӣ баровардаанд. Барои донишҷӯён ин ягона китоби дарсӣ ба ҳисоб меравад. Имрӯзҳо аз нашри китоби дарсии «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» 36 сол сипарӣ шудаасту мутаассифона дастрас намудани ин китоб хеле мушқил аст ва васоити таълимии зарурӣ оиди ин фан дастрас нест.

Вобаста ба ҳамин ва омилҳои дигар дар назди худ мақсад гузоштем, ки бобати эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик баъзе фикру мулоҳизоти ҳешро иброз намоем. Дар васоити таълимӣ-услубӣ жанрҳои эҷодиёти даҳанакии халқ аз нигоҳи нав баррасӣ гардидааст. Ҳангоми навиштани он аз тадқиқотҳои илмӣ-услубӣ, китобҳои дарсӣ, инчунин китоби дарсии «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» ва дигар китобҳои илмии фолклоршиносони тоҷику Ўзбек истифода карда шуд. Васоити таълимӣ-услубӣ, ки мо пешкаши шумо мегардонем бо назардошти эҳтиёҷоти толибилмони бахшҳои филологӣ сурат гирифт.

Нақша:

1. Мафҳуми «фолклор» ва «фолклоршиносӣ».
2. Мақсад ва вазифаи илми фолклоршиносӣ.
3. Робитаи фолклор бо илмҳои шевашиносӣ, таърих, санъат ва мардумшиносӣ.
4. Фолклор – маҷмӯаи чинсу жанрҳои манзум ва мансури шифохӣ.
5. Хусусияти асосии фолклор.
6. Мактаб ва равияҳои гуногуни фолклоршиносӣ.
- 7.

Мафҳумҳои асосӣ: Фолклор, фолклоршиносӣ, эҷодиёти даҳанакии халқ, жанрҳои шифохӣ, равияҳои фолклоршиносӣ, санъат, мардумшиносӣ, хусусиятҳои асосии эҷодиёти шифохии халқ.

Эҷодиёти бадеии даҳанакии халқро фолклор ҳам мегӯянд. Фолклор (**Folklore**) калимаи англисӣ буда, маънои **ҳикмати халқ, хиради халқро** дорад. Ин истилоҳро бори аввал соли 1846 олими англис Вилиям Томс пешниҳод кардааст. Ӯ баъди шинос шудани нашри дуҷуми асари «Мифология»-и бародарони Гримм дар шумораи 928-уми рӯзномаи «Атенеум» бо таҳаллуси «А.Мертон» мақолае бо номи «The folklore» навишта, истилоҳи «фолклор»-ро («folk»-халқ, «lore»-хирад, хирадмандӣ, яъне «folklore» - «хиради халқ») истифода намудааст ва ӯро бори аввал ба сифати истилоҳи ифодакунандаи «анъанаи кишоварзони Аврупоӣ, шеъри қадимаи халқӣ, урфу одат, маросим ва эътиқодҳо» шарҳ додааст.

Фолклор мафҳуми васеъ дорад. Чунончӣ, мусиқӣ, рақс, рассомӣ, наққошӣ, кандакорӣ, зардӯзӣ ва ҳоказоро, ки аз ҷумлаи эҷодиёти халқ мебошанд, низ фолклор мегӯянд. Аммо бештар бо истилоҳи «фолклор» эҷодиёти бадеии даҳанакии халқ машҳур аст. Илмеро, ки эҷодиёти даҳанакии халқро меомӯзад ва тадқиқ мекунад, фолклоршиносӣ меноманд. Дар фолклоршиносии тоҷик истилоҳҳои адабиёти даҳанакии халқ, адабиёти лафзии халқ, эҷодиёти шифохии халқ ва ғайра низ дучор мешаванд.

Вазифа ва мақсади асосии ҷанни эҷодиёти шифохии халқ, пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки он доир ба хусусиятҳои ба худ хоси эҷодиёти шифохии халқ, таърихи ба вучудии жанрҳои асосии фолклор ва қонуниятҳои тараққиёти он, чараёни

ташаккул, таркиб ёфтани чинсҳо ва жанрҳо, поэтикаи асарҳои фолклорӣ, инчунин дар бораи мифология ва фолклори қадим, фолклори маросимӣ, фолклори бачагона, лирикаи халқӣ, робитаи фолклори тоҷик бо халқҳои дигар, муносибати адабиёти даҳанакӣ ва ҳаттӣ маълумот медиҳад. Дар баробари ин курси мазкур донишҷӯёни мактабҳои олиро бо таърих ва инкишофи илми фолклоршиносӣ шинос менамояд.

Муносибати фолклоршиносӣ бо илмҳои дигар. Фолклоршиносӣ як қисми адабиётшиносӣ буда, бо хусусияти худ ба этнография низ хеле наздик аст. Этнография илмест, ки дар бораи зисту зиндагонӣ, расму одат ва ахлоқи одоби халқ баҳс мекунад. Дар айни ҳол материалҳои фолклорӣ яке аз манбаҳои омӯзиши этнографӣ мебошанд, зеро дар онҳо бисёр зисту зиндагонӣ, расму одат ва ахлоқи одоби милли инъикос ёфтаанд.

Дар асарҳои фолклорӣ хусусиятҳои забони зиндаи гуфтугӯӣ акс мешавад, бинобар ин фолклоршинос бояд лаҳҷаю шеваҳоро, ки бо онҳо асарҳои халқӣ эҷод карда мешаванд, хуб донад.

Эҷодиёти бадеии замонҳои гузаштаре бидуни омӯзиши ҳақиқати таърихӣ ва муҳити иҷтимоӣ фаҳмидан ва тадқиқ кардан номумкин аст. Аз ин рӯ, фолклоршинос ба таърих мурбӯчиат накарда наметавонад ва илми таърих ба фолклоршиносӣ қаробат дорад. Яке аз далелҳои барҷастаи ин даъво суруди халқии тоҷик дар бораи **шӯриши воєъ** мебошад, ки дар онҳо муносибати узви фолклор ва таърих хеле хуб намудор аст. Ба ҳамин тариқ омӯзиши якҷояи фолклор ва таърих ҳам барои фолклоршинос ва ҳам барои таърихшинос хеле муҳим аст.

Чинс ва жанрҳои эҷодиёти бадеии халқ. Асарҳои эҷодиёти бадеии халқ асосан ба се ғурӯҳ чудо мешаванд: **лирикӣ, эпикӣ ва драмавӣ.**

Ин навъҳои асари адабӣ дар байни бисёр халқҳо дар замонҳои қадим ба вучуд омада, дар адабиёт мавқеъ пайдо карда, тадричан инкишоф ёфта омадаанд.

Аломатҳои фарқкунандаи ин се навъи асари бадеии халқ дар тарзи маҳсуси тасвири воқеият зоҳир мегардад. Дар асарҳои эпикӣ воқеа ва амалиёти қаҳрамони асар нақл мешавад. Дар асарҳои лирикӣ, андешаҳо эҳсосот ва ҳаяҷони шахс инъикос мегардад. Дар асарҳои драмавӣ амалиёти қаҳрамон бевосита нишон дода мешавад. Ҳар кадоми ин навъи асари бадеӣ боз ба жанрҳо чудо мешаванд. Масалан, дар фолклори тоҷик чунин жанрҳои эпикӣ: **достон, афсона, латифа, нақлу ривоят, шугун,**

дуо; лирикӣ: рубой, байт, суруд, ашула, бадеҳа ва амсоли инҳо ба назар мерасад.

Эҷодиёти бадеии даҳанакии халқ, жанрҳои махсус дорад: эпос, афсона, чистон, зарбулмасал, суруд, тезгӯяк, бадеҳа ва ғайра. Дар натиҷаи таъсири байниҳамдигарии фолклор ва адабиёти бадеии китобӣ баъзе жанрҳои хоси фолклор ба адабиёт (монанди дубайтӣ ва рубой, байт, чистон, латифа) ва ҳамчунин жанрҳои ҷудогонаи адабиёт ба фолклор (монанди ғазал, мухаммас, маснавӣ) гузаштаанд.

Ҳар як жанри фолклорӣ аҳамияти махсус дорад. Жанрҳои **эпикӣ** ҳаёти халқро васеътар, мукамалтар ва дар шакли чамъбасти бадеӣ инъикос мекунанд. Жанрҳои **лирикӣ** ҳаёти оилавӣ-фардиро ба таври бадеӣ тасвир ва чамъбаст карда, олами ботинии шахс ва ҳиссиёту ҳаяҷони ӯро ифода менамоянд. Зарбулмасалу мақолҳо бошанд чамъбасти таҷрибаи ҳаёт, ақидаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ омма мебошанд. Чистонҳо тасвири образноки ҳаёти воқеӣ ва хулосаи мушоҳидаю тасаввуроти инсон оид ба табиат ва ҳодисаҳои зиндагианд. Латифаҳо воситаи танқиду мазаммати иллатҳои ҳаёти чамъиятӣ ва шахсӣ буда, ахлоқи поки инсониро тарғиб мекунанд. Латифаи халқӣ хандаи маҳкумкунандаи мардум ба унвони нопокии одамист.

Хусусияти фолклор. Хусусияти асосии эҷодиёти бадеии шифоҳии халқ аз он иборат аст, ки вай эҷодиёти **коллективӣ** мебошад. Вақте ки дар бораи эҷодиёти коллективӣ сухан меравад, аввалан чараёни эҷодшавӣ ва такмилёбии асарҳои даҳанакиро дар назар бояд дошт: халқ дар давоми асрҳо осори бадеӣ офарида, онро аз даҳон ба даҳон ва аз авлод ба авлод гузаронида, тағйир медиҳад ва дигаргун месозад. Сониян, асарҳои фолклорӣ эҷоди бадеии ақлу идроки шахси ҷудогона набуда, балки маҳсули шуури коллективии одамон аст, ки дар ниёгон пояи тараққиёти чамъияти инсонӣ умр ба сар бурдаанд.

Хусусияти **коллективии** фолклорро ҳодисаи асосӣ шуморидан маънои онро надорад, ки шахсони ҷудогона дар офаридани асарҳои фолклорӣ роле надоранд. Аввалан, ҳар як асари фолклорӣ аз тарафи шахси алоҳида гуфта мешавад. Агар ин асар ба завқи умум (коллективи одамон) мутобиқат кунад, аз забон ба забон интиқол ёфта гӯяндаи нахустин номаълум шуда мемонад. Дуюм, шароитҳои таърихӣ, чамъиятӣ ва ҳаёти маишӣ ба гӯяндагони фолклор (афсонагӯйҳо, ҳофизон, ноқилон ва

достонсароён) таъсир мерасонанд ва он гӯяндагон асарҳои халқиро ба замон, шароит ва муҳит мутобиқан нақл мекунанд, месароянд ва иҷро мекунанд. Асар вобаста ба маҳорати гӯянда хусусияти нав пайдо мекунад. Масалан, гӯруғлихонҳои тоҷик Бобоюнус Худойдодзода, Қурбон Ҷалил, Одина Шакар, Хикмат Ризо, Ҳақназар Кабуд ва Қурбоналӣ Рачаб, афсонагӯҳои Оқилов Саидамир, Назаров Усмон, Ортиқов Амонулло, Додочонова Зулол, Тешаев Ҳафиз, Латифов Зариф ва дигарон ҳар кадом дар баёни мазмуну композиция, дар тасвирҳои бадеӣ аз худ хусусияти хос зоҳир намуда, ганҷинаи эҷодии бадеии халқро бой намудаанд. Ҳеч яке аз онҳо ҳаргиз гуфта наметавонанд, ки асари худро мехонанд ё нақл мекунанд. Онҳо эътироф мекунанд, ки гӯянда ё сарояндаи асари халқӣ мебошанд. Ҳар тағйирот ва навигарие, ки ба ин ё он асар дохил карда мешавад, дар ҳудуди жанр ва анъанани устувори он жанр ба амал меояд.

Хусусияти асосии дигари фолклор даҳанакӣ будани он мебошад. Аз сабаби он, ки эҷодии бадеии халқ дар давоми асрҳои даҳанакӣ эҷод шуда, аз даҳон ба даҳон гузашта, бо ҳамин роҳ паҳн гардидааст, ин ҳолат ба шакли мазмуни он бетаъсир намондааст. Мардум ҳамаи ҳодисаҳои фактҳои, ки дар асрҳои тасвир мешаванд, пурраи аниқ дар хотир дошта наметавонистанд, баъзеашон фаромуш мешуданд, баъзеашон ба тарзи дигар ифода меёфтанд. Дар ин ҳама ба ҳамдигар омехтани воқеаҳо, тағйир додани замонҳои онҳо ва тасвири ашхосе, ки ба ҳақиқати таърихӣ мувофиқат намекунанд ва инчунин аз осори хаттӣ иқтибос гирифтани низ мушоҳида мешавад. Вале ин гуна ҳодисаҳои маънии онро надоранд, ки хусусияти даҳанакӣ фолклор қимати бадеӣ ва ғоявии жанрҳои эҷодии халқро паст мезанад. Дар сурудиҳои халқӣ, рубоӣҳои дубайтиҳо ва дар афсонаҳои латифаҳои ҳамчун дар ҳар асари бадеии ҳақиқӣ тасвири хушкӯ холи ва беоби ранг буда наметавонист ва наметавонад. Дар эҷодии ҳақиқии халқ ҳамеша муносибати халқ ба ҳаёти воқеӣ инъикос ёфта, мазмуну маъноии ҳодисаҳои кушода дода мешавад ва мавқеи халқ муайян мегардад. Аз ин рӯ, на ҳамеша далели аниқ таърихиро дар эҷодии даҳанакӣ халқ пайдо кардан мумкин аст. Дар фолклор ҳам амсоли адабиёт чамбастҳои бадеӣ ва образи персонажҳои типӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Дигар хусусияти асосии эҷодии бадеии даҳанакӣ халқ, **вариантнокии** он мебошад. Асарҳои фолклорӣ ба сабаби бемуаллиф будан, ба таври даҳанакӣ эҷод шудан ва дар натиҷаи

аз даҳон ба даҳон гузашта паҳн шудани худ вариантҳо-нусхаҳо пайдо мекунад. Омилҳои пайдоиши вариантҳо замон ва мавқеи сурудан ё гуфтани асар, маҳорат ва ақидаи гуянда, вазъияти иҷтимоӣ ва муҳити ҷамъиятӣ, таҷрибаҳои эҷодӣ ва фардии гуянда мебошанд. Таҳлили вариантҳо барои муайян кардани чараҳои инкишофи ақидаҳои эстетикӣ халқ аҳамияти махсус дорад. Бинобар ин омӯзиши шароитҳои пайдоиш, иҷро кардан ва паҳншавии фолклор яке аз масъалаҳои муҳимтарини фолклоршиносӣ ҳисоб меёбад.

Мақтаби мифологӣ. Дар ибтидои асри XIX дар Европайи Ғарбӣ, дертар дар Россия назарияе дар фолклоршиносӣ ба вучуд меояд, ки он бо номи мақтаби мифологӣ машҳур мегардад.

Моҳияти назарияи мифологӣ аз он иборат буд, ки вай ёдгориҳои эҷодиёти даҳанакии халқро, ки дар натиҷаи парастии офтоб ва дигар ҳодисаҳои табиат ба вучуд омадаанд, инъикоси тасаввуроти динии инсон мешуморид. Мувофиқи ин назария аз тасаввуроти динӣ гуфтор дар бораи қувва ва ҳодисаҳои табиат, мифҳо дар бораи худоён пайдо шудаанд.

Аз рӯи ақидаи фолклоршиносон В.Асрорӣ ва Р.Амонов «Олимон дар назди худ вазифа гузошта буданд, ки ривоятҳои динию мифологиро дар эҷодиёти даҳанакии халқ барқарор намоянд. Мифологҳо дар образҳои қаҳрамонони сурудҳои эпикӣ ва афсонаҳо таъхис ёфтани ҳодисаҳои гуногуни табиат: офтоб, осмон, рӯшноӣ, об, раъду барқ ва ғайраро меиданд ва зимистон, торикӣ, абр ва ҳоказоро душманони ин қаҳрамонон мепиндошанд. Масалан, баъзе мифологҳо ҷанги қаҳрамонро бо аждаҳо ҳамчун ҳодисаи табиат, ҷанги офтобу абр маънидод мекарданд»¹.

Назарияи иқтибос ё мақтаби муқоисавӣ-таърихӣ. Дар мубориза бо назарияи мифологӣ назарияи иқтибос ба вучуд омад. Тарафдорони машҳури ин назария дар Европайи Ғарбӣ Т. Бенфей (1809—1881), дар Россия А. Н. Пыпин (1833—1904), В. Ф. Миллер (1848—1913) ва дар охири фаъолияти худ Ф. И. Буслаев (1818—1897) ва дигарон буданд.

Тарафдорони ин назария вазифаи асосии худро дар он медонистанд, ки эҷодиёти даҳанакии халқҳои гуногунро бо роҳи муқоиса омӯзанд. Онҳо кӯшиш мекарданд, ки дар асарҳои фолклории халқҳои Ғарбу Шарқ сюжет, мотив, образҳои монанду наздикро ёфта нишон диҳанд.

¹ В. Асрорӣ, Р. Амонов. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. — Душанбе, 1980, сах. 31.

Камбудии асосии назарияи мукоисавӣ-таърихӣ аз он иборат аст, ки намояндагони он асари эҷодиёти даҳанакии халқро аз заминаи милли-таъриҳиаш ҷудо мекарданд, хусусиятҳои миллиашро ба эътибор намегирифтанд.

Мукоисаи далелҳои фолклорӣ дар миқёси байналхалқӣ танҳо дар асоси монандии зоҳирӣ сюжетҳо, мотивҳо, образҳо, ба ҳисоб нагирифтани шароитҳои иҷтимоӣ-таъриҳии пайдоиши онҳо ва сабабҳои шабоҳати онҳо барои муайян кардани ҷараёни инкишофи таъриҳии эҷодиёти халқ нагиҷаи дуруст ва ғоидаи зиёд дода натавонист.

Мақтаби таъриҳӣ. Аз охири солҳои 90-уми асри XIX дар фолклоршиносии рус мақтаби таъриҳӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Бузургтарин намояндагони ин назария В. Ф. Миллер (1848—1913), М. Н. Сперанский (1863—1938), Н. П. Дашкевич (1852—1908) буданд. Онҳо мақсад доштанд, ки решаҳои таъриҳии сюжету образҳои фолклориро муайян кунанд. В. Миллер ва ҳамфикрони ӯ дар асарҳои худ кӯшиш мекарданд, ки он фактҳои таъриҳиро, ки дар дostonҳо, афсонаҳо ва дигар жанрҳои фолклор инъикос ёфтаанд, муқаррар намоянд. Намояндагони ин равияи фолклоршиносӣ бисёр фактҳои навро дарёфтанд, хулосаҳои пурқимат ба даст оварданд.

Онҳо хусусияти фолклорро ба ҳисоб намегирифтанд ва ба он эътибор намедоданд, ки фолклор инъикоси фотографияи фактҳои ҷудогона ва ҳодисаҳои зиндагӣ нест, балки вай факт ва ҳодисаҳои зиндагиро эҷодкорона ва дар шакли ҷамъбасти бадеӣ намудор месозад. Дар асарҳои онҳо воқеаҳои таъриҳӣ ва номҳо бо сюжет ва образҳои асарҳои фолклорӣ муқоиса карда шудаанд, вале алоқаи ҳақиқии эҷодиёти халқ бо ҷараёни таъриҳӣ равшан нишон дода нашудааст.

Мақтаби антропологӣ. Асосгузори мақтаби антропологӣ (ба ибораи дигар «назарияи ҳудруии сюжетҳо») дар фолклоршиносӣ олими англис Э. Тейлор (1832—1917) ва олими шотландӣ Э. Лэнг (1844—1912) мебошанд¹. Соли 1871 асари Э. Тейлор «Маданияти ҷамъияти ибтидоӣ» аз ҷоп мебарояд. Э. Тейлор дар асоси материали фаровон ба хулосае меояд, ки ҳамаи халқҳо аз ҷиҳати зисту зиндагӣ, ахлоқ, дин ва эҷоди бадеӣ умумияти бисёре доранд. Шарҳи ин масъаларо Э. Тейлор дар умумияти табиати одамӣ, рӯҳия ва тафаккур ҷустуҷӯ мекунад. Ӯ ҷунин масъаларо ба миён меоварад, ки ҳамаи халқҳо дар ҷараёни тараққиёти худ

¹ Жураев М. Фолклоршунослик асослари. – Тошкент, Фан, 2009, сах. 125

давраҳои муайяни таърихро аз сар мегузаронанд, сабаби ба ҳамдигар монандӣ пайдо кардани бисёр сюжет, образ ва персонажҳои фолклорӣ дар ҳамин аст.

Савол ва супоришот:

- 1. Фолклор чист?*
- 2. Фолклор бо кадом фанҳо алоқа дорад.*
- 3. Оиди шакл ва намудҳои эҷодиёти шифоҳии халқ маълумот диҳед.*
- 4. Доир ба хусусиятҳои асосии эҷодиёти даҳанакии халқ маълумот диҳед.*
- 5. Мактаб ва равияҳои фолклоршиносиро маънидод кунед.*

Нақша:

1. Муаррихон ва бостоншиносони қадим ва асрҳои миёна – Ҳеродот, Страбон, Табарӣ, Наршаҳӣ, Абурайҳони Берунӣ ва дигарон дар бораи эҷодиёти шифоҳӣ ва анъанаҳои ниёғони форсу тоҷик.

2. Шарқшиносони маъруф дар бораи фолклор.

3. Маълумот дар бораи фолклоршиносии тоҷик; пешгомони фолклоршиносии тоҷик: М.Семёнов, Андреев, О.Исматӣ, Л. Бузургзода, Н. Болдирев, О. Сухарева, М.Турсунзода, Ҳ.Карим, А.Дехотӣ, Р. Амонов, В. Рӯзӣ Аҳмадов, Б. Шермуҳаммадов ва дигарон.

Мафҳумҳои асосӣ: Муаррихон, бостоншиносон, шарқшиносон, фолклоршиносии тоҷик, анъанаҳои ниёгон, хидмати фолклоршиносони тоҷик

Расму оин, тарзи рӯзгордориву маросимҳои мардумӣ, хусусан, эҷодиёти шифоҳии халқ, аз замонҳои бостон диққати аҳли қаламро ба худ ҷалб карда омадааст. Дар матнҳои бостонии тоисломӣ нишонаҳои фаровони анъанаи шифохиро метавон дид. Инро мо аз китоби бостонии “Авесто” шурӯъ намуда, то «Таърихи табарӣ»-и Балъамӣ, «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ, «Қобуснома»-и Кайковус, «Осор ул-боқия»-и Берунӣ инчунин таълифоти Рӯдакӣ, Хайём, Фирдавсӣ, Берунӣ, Сино, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳофиз, Навоӣ, Восифӣ, Айнӣ ва дигарон мушоҳида менамоем, ки бидуни таъсири фарҳанги шифоҳии мардум тасаввур қардан имконнопазир аст.

Дар охири асри XIX ва аввали қарни XX шарқшиносону ҷуғрофидонҳо, низомӣён ва баъзе аз шахсони кунҷқову ҳавасманди рус ҳангоми маъмуриятшон дар Осӣи Марказӣ ба забон, фарҳанг, эҷодиёти шифоҳӣ, таърих ва анъанаву тарзи рӯзгордорӣ мардумони ин минтақа, аз ҷумла тоҷикон, мароқзохир намуда, як силсила мақола, очерк ва рисолаҳо таълиф намудаанд, ки онҳо тавассути матбуот ва дар дохили китобҳо ба нашр расидаанд¹

¹ Ганҷинаи фолклори тоҷик. Душанбе, сах. 4

Аз солҳои 1929 аз ноҳияҳо ва шаҳрҳои Осиеи Марказӣ ҷавонони соҳибистеъдоди тоҷик ба маркази шаҳри Душанбе омада, дар бахшҳои гуногуни филология ва ҷанми дигар шуғл варзида, бо ёрии муҳаққиқони рус ба монанди М. С. Андреев, А. А. Семёнов, Е. М. Пешерева, А. Н. Болдирев, Я. И. Налский, Н. А. Кисляков, О. Сухарева, И. С. Брагинский, Р. Л. Семенова ва дигарон, дар қатори риштаҳои дигар ба омӯзиши фарҳанги мардум низ машғул шуданд. Онҳо аз байни мардум роҷеъ ба расму оинҳо, маросимҳо, парастину муқаддасот маводи фаровоне гирд оварда, бо муқаддимаҳои таҳлилий ба нашр расонидаанд.

М. Пешерева, Н. Н. Ершов, А. К. Писарчик, А. П. Колпаков, О. А. Сухарев, И. А. Сухарева ва дигарон ҳангоми гирдоварии маводи этнографию шевашиносӣ намунаҳои зиёди эҷодиёти шифоии ин ва ё он маҳали тоҷикнишинро сабт кардаанд, ки як қисми зиёди онҳо тавассути асарҳои илмӣ ва маҷмуаҳои фолклорию этнографӣ ҷоп шуда, ба дасти хонандагон расидаанд.

Дар солҳои 20-30 садаи ХХ ба ғайр аз донишмандони рус ҳуди тоҷикон низ аз зумраи шогирдону пайравони устод Садриддин Айний бо гирдоварӣ ва нашри фолклори тоҷик тавачҷӯҳ зоҳир карда, маводи гирдовардаи худро дар матбуоти даврӣ ба нашр расониданд ва дар бораи ин ё он масъалаи фолклоршиносӣ мақолаҳо навиштаанд.

Баъдан, ба таври расмӣ, дар умури гирдоварӣ ва нашри осори фолклорӣ дар солҳои 30-40-уми асри ХХ Институти давлатии илмиву тадқиқотии Иттиҳоди Шӯравӣ (1931-1933), Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ (1941), ки дар асоси он соли 1951 Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис гардида буд, саҳм гирифтаанд, ки қисме аз ин материалҳо дар ФФТ маҳфузанд.

Дар ин солҳо яке аз муҳаққиқони пуркор ва заҳматкаш Лутфулло Бузургзода ба гирдоварии маводи фолклорӣ бештар машғул гардид. Бо саъю ибтиқори ӯ нодиртарин нусхаи таронаи “Ҷашни лола” ва сурудҳо дар бораи шӯриши Восеъ сабт шудаанд, ки ҳоло дар ФФТ ниғаҳдорӣ мешаванд. Дар он солҳо инчунин адибон ва муҳаққиқони тоҷик Обит Исмаиӣ, Абдушукур Пирмуҳаммадзода, Абдусалом Деҳотӣ, Туракул Зеҳний, Лутфулло Бузургзода, Сухайли Ҷавҳаризода, Ҷалол Иқромӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Мирзо Турсунзода, Ҳаким Карим, Раҳим Ҷалил, Мирсаид Миршакар ва дигарон аз тоҷикони деҳот, ноҳия ва шаҳрҳои мухталифи Осиеи Марказӣ афсонаҳо, ривоятҳо, рубоӣҳо,

дубайтихо, суруду таронахо, зарбулмасалу мақолҳо, чистонҳо ва минтиҳои маросимҳои гуногунро сабт намудаанд.

Дар солҳои чилум, ба хусус 1945 дар давраи Чанги Бузурги Ватанӣ, гирдоварӣ ва сабти осори шифоҳии мардуми тоҷик қатъи назардааст. Муҳаққиқони дилсӯзи фарҳанги мардум ба монанди Н. Маъсумӣ, Б. Раҳимзода ва М. Раҳимов дар солҳои 1943, 1944 ва 1945 ба деҳаву ноҳияҳои Ҳоити Шулмак ва гирду навоҳии онҳо сафар карда, маводи арзишманди фолклорӣ ҷамъовардаанд. Дар он солҳо ходимони илмӣ С. Табаров, М. Раҳимов ва донишҷӯён Қодир Расулов ва Исмоил Саидов аз дostonсаро Одина Шакар достони «Гурӯғлӣ»-ро навишта гирифтаанд.

Дар соли 1945 бо саъю талоши Бобочон Ниёзмӯхаммадов аввалин маҷмуаи нисбатан калонҳаҷми афсонаҳои тоҷикӣ ба забони русӣ ба таърифи расонида шуд, ки он дар мавриди омӯзиши осори шифоҳии халқи тоҷик як қадами ҷиддие ба пеш буд.

Дар солҳои панҷоҳум ба таври гурӯҳӣ ташкил намудани экспедисияҳои фолклорӣ ба минтақаҳо шурӯъ гардид. Дар нобтидои соли 1953 Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ пахустин ҳайати илмӣи фолклоршиносонро ба ноҳияҳои вилояти Сӯғди ҳозира фиристод. Пеш аз ҳама тавассути чунин қори майдонӣ аз ноҳияҳои ин вилоят, ба мисли Мастҷоҳ, Фалгар, Панҷакент ва Шаҳристон осори шифоҳии фаровоне гирдоварӣ шуд. Сониян, вилояти мазкур азбаски бо ҷумҳуриҳои Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳаммарз мебошад, таҳқиқу баррасии робитаҳои фарҳангиву иҷтимоии байни ин миллатҳо аҳамияти махсус дошт.

Дар он солҳо тавачҷӯҳи муҳаққиқонро минтақаҳои тоҷикнишини Ўзбекистон низ ба худ ҷалб намуд. Ҳамин буд, ки дар солҳои 1956-1957 Б.Шермӯхаммадов ва Р.Аҳмадов ба гирдоварии фолклори Самарқанд ва вилояти Қашқадарё оғоз намуданд. Баҳром Шермӯхаммадов дар асоси маводи фаровони гирдовардан худ эҷодиёти шифоҳии тоҷикони шаҳри Самарқандро мавзӯи рисолаи дипломии худ қарор дод. Ў соли 1957 баъди хатми Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дар шӯъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ қорҳои пажӯҳиширо оғоз намуд.

Баъди муҳайё гардидани шароити муносиб Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ зарурати таъсиси шӯъбаи мустақили фолклорро матраҳ намуд ва бо фармони № 30 аз таърихи 20 марти соли 1958 шӯъбаи фолклори тоҷик таъсис дода шуд, ки бахши шевашиносӣ низ шомили он буд. Ба ин шӯъба Раҷаб Амонов мудир таъин гардид. Дар вақти таъсиси шӯъбаи фолклор

дар ҳайъати он С.Норматов, Ф.Зехниева ва Б.Шермухаммадов кор мекарданд. Моҳи июни ҳамон сол, яъне пас аз ду моҳи таъсиси шӯъба хатмкунандагони Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон М.Холов ва Р.Аҳмадов бо роҳхати Донишгоҳ ба шӯъбаи мазкур ба кор омаданд.

Соли 1969 дар шӯъбаи фолклор 27 нафар, аз ҷумла 4 нафар корманди калони илмӣ, 12 нафар корманди хурди илмӣ, 3 нафар лаборанти калон, 5 нафар лаборант ва як нафар аспирант фаъолият доштанд.

Соли 1959 як ҳайъати фолклоршинос ба шаҳри Самарқанд ва ноҳияҳои дуру наздики он ба муддати се моҳ ба сабти маводи фолклорӣ машғул шуданд. Ба он Б.Шермухаммадов (роҳбар), Р.Аҳмадов, Ф.Зехниева, М.Ҳодиева шомил буданд. Аз байни сокинони ин шаҳри бостонӣ, инчунин аз бошандагони деҳаҳои Синтоб, Ухум, Катта Эч ва маркази ноҳияи Нурато маводи фаровони фолклорӣ ба даст омад, ки сипас дар асоси онҳо маҷмуаҳои «Афсонаҳои Самарқанд» (соли 1965) ва «Таронаҳои Самарқанд» (соли 1966) ба таъъ расидаанд. Ҳисоботи Р.Аҳмадов ва Б.Шермухаммадов оид ба натиҷаи ин сафари илмӣ фолклоршиносон дар ахбороти АИҶТ чоп шудааст.

То соли 1965 чунин сафарҳои илмӣ барои гирдоварии намунаҳои фолклор ба вилоятҳои Бухоро, Қашқадарё, Фарғона ва Сурхандарёи Ўзбекистон созон ёфт, ки маводи аз ин сафарҳои ба дастомада ФФТ ро хеле гани намуд. Дар вилояти худмуктори Кӯҳистони Бадахшон аз соли 1960 то соли 1964 бо роҳбарии Н.Шакармамадов чандин сафари илмӣ фолклорӣ созон дода шуда буд.

Соли 1960 кормандони шӯъбаи фолклор бо мақсади ҳар чи хубтар ва бештар чамъ намудани фолклори тоҷик таҳти унвони «Дастурамал оид ба чамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ» китоберо ба таъъ расониданд. Ин дастурамал раҳнамое буд оид ба усулҳои гирдоварӣ ва шеваи сабку танзими матни жанрҳои фолклорӣ фарҳанги мардум, ки аз ҷониби Р.Амонов, Р.Аҳмадов, С.Норматов, С.Аминова, М.Холов, Ҳ.Раҳматов, Б.Шермухаммадов, А.Сӯфиев, Қ.Ҳисомов ва Т.Исроилова таълиф шудааст.

Ҳамин тавр, кормандони шӯъбаи фолклор бештар аз 20 чилди Кулӣёти фолклори тоҷикро дар ду давр танзиму таҳия карданд (имрӯзҳо микдори чилдҳо зиёд шудааст). Дар асоси маводи омодашуда чандин рисолаҳои номзодиву докторӣ низ таълиф гаштанд. Ҳоло чамъоварӣ ва пажӯҳиши фолклори тоҷик

ни чониби фолклоршиносон давом дорад ва паҳлуҳои
рившаннагардидаи он таҳқику таҳлил шуда истодааст.

Савол ва супоришот:

1. Кадом муаррихон ва бостоншиносони қадим доир ба
фолклор мутолиа намудаанд.

2. Фикрҳои фолклоршиносони рус дар бораи фолклор

2. Маълумот оиди шарҳиносони маъруф

3. Маълумот дар бораи фолклоршиносии тоҷик.

Накша:

1. Авасто - намунаи барҷастаи осори шифохӣ ва китобии қадимаи ниёғони форсу тоҷик.
2. Масъалаи пайдоиш ва тараққиёти эҷодиёти шифохӣ
3. Мақоми меҳнат дар пайдоиши фолклор.
4. Мифология – аввалин хаёлотӣ бадеӣ ва таҷассуми ҷаҳоншиносӣ гузаштагонӣ тоҷик.

Мафхумҳои асосӣ: *фолклори қадим, Авесто, мифология, асотир, суруди меҳнат, суруди Ҳаома Яшт, анъанаҳои ниёгон, хидмати фолклоршиносони тоҷик*

Адабиёти бадеии қадим аз ду қисм иборат аст: фолклор ва осори ҳаттӣ. Аввали каломи бадеии ҳамаи халқҳо фолклор аст. Фолклор пояи аввали адабиёти ҳаттӣ мебошад. Халқе, ки дар замони қадим ҳат ва китоб дошта бошад, эҷодиёти шифохӣ он боз ҳам қадимтар аст. Мавҷудияти онҳоро мифологияи қадим ва сурудиҳои маросимӣ, ки дар китоби «Авесто» мавҷуданд, тасдиқ менамояд. Адабиётшиноси маъруф Х.Мирзозода иброз мебарорад, ки «фолклори қадим ҳам аз рӯи қонуни вариантҳои инкишоф ёфта, таҳаввулотӣ рӯҳӣ ва ғоявии даврони гуногунӣ дунёи қадимро акс кунонидааст, ин ҳазинаи бои халқ нобуд шуда бошад ҳам, қисми дигараш ё аз даҳон ба даҳон гузаштааст ва ё ба воситаи китобҳои оиди таърих, масалан, асарҳо ва хотираҳои сайёҳони қадим Ҳеродот, Страбон, Табарӣ, Берунӣ, маҷмӯаи ашъор ва афсонаҳо аз қабилӣ «Худойнома», «Шоҳнома» нигоҳ дошта шудаанд¹.

Масъалаи муайян кардани пайдоиши эҷоди бадеӣ ва даврони ибтидоии тараққиёти он хеле мураккаб аст, зеро он осори эҷоди даҳанакии бадеии одамони ҷамъияти ибтидоӣ ягон далеле, ки дар ин ҳусус маълумот меода бошад, дар даст надорем. Фақат дар асоси бозёфтҳои археологӣ, этнографӣ ва лингвистӣ доир ба ин масъала баъзе мулоҳизаҳо рондан мумкин аст.

Фолклоршиносон В.Асрорӣ ва Р.Амонов иброз мекунанд, ки «пайдоиши забон барои ба вучуд омадани эҷодиёти бадеии даҳанакӣ заминаи лозимӣ муҳайё мекунанд. Аммо то он вақте ки

¹ Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. (давраи қадим). – Душанбе, 1987, саҳ. 46

каломи бадеӣ мегардад, як давраи дуру дарозе мегузарад, ки вий шояд, танҳо аз давраи якҳазорсола иборат набошад, зеро ки дар вучуди инсон нисбат ба олами мавҷудот як муносибати бадеӣ бояд ба вучуд ояд, имконияте муҳайё шавад, ки инсон ҷаҳонро ба таври эстетикӣ дарк карда тавонад»¹.

Яке аз намудҳои қадимтарини эҷоди бадеӣ суруди меҳнат мебошад, ки бевосита бо фаъолияти меҳнатии инсонӣ ҷамъияти ибтидоӣ алоқаманд аст. Ин навъ сурудҳо то замони мо нарасидаанд, аммо хусусияти онҳоро аз рӯи сурудҳое, ки дар баъзе халқҳо боқӣ мондаанд, фаҳмидан мумкин аст.

Рақсу бозӣҳои одамони ҷамъияти ибтидоӣ низ бо меҳнат вобаста буданд. Онҳо хангоми киштукор, хирманкӯбӣ, мевағундорӣ ва ғайра иҷро карда мешуданд. Дар байни халқҳои Европа ин навъ рақсу бозӣҳо ба сифати маросимҳо то асри XIX нигоҳ дошта шудаанд. Аммо онҳоро дар байни халқҳое, ки хеле ақиб мондаанд, ҳоло ҳам дучор кардан мумкин аст.

Дар ин бобат сурудҳое, ки К. Бюхер дар асари худ «Кор ва ритм» овардааст, мисол шуда метавонанд. Фолклоршиносон Р.Амонов ва В.Асрорӣ ибраз медорад, ки «Мо аз рӯи асари ин олими немис бо сурудҳое шиносо мешавем, ки оҳангшон бо белзанин хангоми заврақронӣ, бо низоми шудгори замин, хирманкӯбӣ, хамиркунӣ ва ғайра алоқаи зич дорад. Гумон меравад, ки сурудҳои меҳнат дар ибтидоӣ пайдоиши худ хеле содда буда, аз нидою овозҳои ҷудоғонаи такрор ва ё калимаҳои кӯтоҳи алоҳида иборат буданд»².

Инсон дар асарҳои бадеии нахустини худ он чизроеро таҷассум менамуд, ки барояш хеле муҳим буданд, шуури тараққикардаи ӯ на фақат дар суратҳо, балки инчунин дар суруду рақсҳо ба таври бадеӣ ифода мешуд. Дар баробари сурудҳое, ки хангоми меҳнат ба инсон ёрӣ мерасониданд, сурудҳое, низ пайдо мешаванд, ки меҳнатро васф карда, ҳуди ҷараёни меҳнатро инъикос мекунанд.

Мардум аз замони ба ҳаёти бошуурона гузаштанаш сар карда, тасаввуроти худро дар бораи муҳит, зиндагӣ, ҳаёт, табиат ва ғайра ба воситаи ифодаҳои образнок ва дар шакли эҷодӣ даҳонӣ ифода карда меояд. Ба ҳамин восита вай таҷрибаи зиндагӣ, анъана ва донишҳои худро ба насли оянда пешкаш мекунад.

¹ В.Асрорӣ, Р.Амонов. Эҷодӣҳои даҳанакии халқи тоҷик. — Душанбе, 1980, сах. 44

² Ҳамон асар, сах. 45

Сурудхо яке аз намунаҳои қадимтарини адабиёти даҳонӣ буда, дар онҳо ҷиҳатҳои муҳимтарини зиндагонии гузаштагони мо инъикос ёфтаанд. Намунаҳои зиёди ин гуна сурудхо дар «Авасто» оварда шудаанд, ки онҳо барои донистани тарзи зиндагӣ, тасаввурот, орзуҳо ҳавас ва ҷиҳатҳои дигари гузаштагони мо ёрӣ мерасонанд. Яке аз намунаҳои сурудҳои қадима «*Ҳаома Яит*» ном дошта, дар он «ҳаома» ном нӯшокие, ки аз растанӣ тайёр карда мешуд, васф карда мешавад. Ин нӯшокӣ, аз рӯи эътиқоди гузаштагони мо, гӯё қувваи сеҳрангезе дошта, ба кас мардонагӣ, далерӣ ва шучоат ато мекардааст. Дар қисми «*Ясно*»-и «*Авасто*» дар ҳақиқи «*Ҳаома*» гуфта мешавад:

*Аз ту зӯр меҳоҳем,
Зӯру фирузмандӣ меҳоҳем,
Сиҳатию дармон меҳоҳем,
Фаровонию баракот меҳоҳем!*

Асотир. Асотир шакли ҷамъии «устура» аст ва маънои гуфтор, қисса, ривоятро дорад. Асотир офаридаҳои эҷодиёти тахайюлии мардуми ҷамъияти ибтидоӣ буда, дар шакли шифоӣ офарида шудаанд. Мавзӯ ва навҳои асосии асотир, ки аз тарафи халқҳои гуногун дар замонҳои қадим офарида шудаанд, асосан ба масъалаи пайдоиши олам ва ашӯҳои он, пайдоиши одам, ҳайвонот, ҳодисаҳои табиат ва ғайра вобаста мебошанд. Асотир дар давраҳои аввал тасаввуроти ҳайратангези мардумро бе рабту парешон ифода кунад, дертар образҳои асотирӣ мутаносиб, муназзам ва мараттаб ба вучуд омаданд.

Дар ҳақиқат, ҳодисаҳои табиӣ: раъду барқ, гирифтани моҳу офтоб, бурон, хунокии саҳт, ҳайвонҳои ваҳшии дарранда, барфу борон, тӯфон, заминчунбӣ, обҳезӣ, қаҳтӣ, беморӣ ва марги беамон ба инсонии ибтидоӣ дахшатангез буд, аз ин рӯ, инсон ба табиат тобеъ шуда, дар вай қувваи фавқуллода ва фавқуттабиаро тасаввур мекард, табиат дар назари ӯ аз қувваҳои ҷондор иборат менамуд ва онро ба сари худ ҳукмрон меҳисобид.

Асотирӣ Митра. Аз рӯи асотир Митра (Меҳр) номи худон офтоб, аҳду паймон, меҳру муҳаббат, дӯстӣ, рӯшноӣ ва ғалаба буд, ки одамони қадим (ҳазораи 3-2 то мелод) мепарастиданд. Вай дар шакли одами мусаллаҳи нукрагине тасаввур карда мешуд, ки аз сару рӯяш нур меборид. Митра ба одамон нур, гармӣ, бахту саодат мебахшид. Дар баробари ин Митра бо аслиҳаи ҷангӣ ҳам мусаллаҳ буд. Вай аз қароргоҳи худ, ки гӯё кӯҳи афсонавии Хара буд, кишварҳои Ориёнро (Марв, Суғд,

Хоразм ва ғайра) назора карда, ба некон дасти ёрӣ дароз мекард, бидон ва бадхоҳонро тиру найзаборон менамуд, дар аробаи худ нишаста осмонро сайр менамуд, ба муборизоне, ки рӯшноиро аз хучуми худои зулмат муҳофиза мекарданд, ёрӣ мерасонид.

Асотири Анахита. Аз рӯи асотир Аноҳита худои об мебошад. Ин исми хос дар “Авесто” аз се калимаи “аред” – маънояш боло биромадан, болидан ва фузун, “сурва” кодир ва тавоно аст. Пас “аноҳита” – пок ва беолоиш аст. Ба хамин тарик, ба маънои қувваи тавоною поку боланда аст. Ӯро ҳатто “Бағдухт Аноҳита” (духтари худо Аноҳита) ҳам номидаанд. Ин номи руд ва фариштаи об аст. Дар бораи ин рӯд дар “Авесто” чунин гуфта шудааст: “Ин руд он қадар бузург аст, ки тамоми обҳои рӯи замин, ки аз баландии кӯҳ ба баҳри “Фараҳ карт” мерезад, укёнусро ба ҷӯшу хуруш меорад. Он рӯд рӯдест, ки тамоми ҷимистону тобистон як хел равон аст. Аз вай ҳазор рӯд ва дарёҳо шоҳоб мегиранд. Як баҳри он кодир аст саросари ҳафт кишварро сероб кунад”. Аноҳита талаффузи қадимаи сайёраи Нохид аст ва онро Зӯҳра ҳам меноманд, ки дар шакли духтари зебо буда, мутрибаи фалак мебошад.

Аноҳита зани ҷавон, хушандом, баландқад, чехраозода, некӯсиришт аст. Дар болои аробаи худ нишаста лачоми чораспи якранг ва якҷадро дошта меронад. Аспҳои аробаи вай – бод, абр, борон ва жола мебошанд.

Асотири Каюмарс ва Ҷамшед. Аз рӯи асотир Каюмарс (Говмард) одами аввалин дар рӯи олам мебошад, ки онро Хурмуз ба вучуд овардааст. Номи авестиони вай Гайамаритан аст, дар паҳлавӣ Гайумарт ва дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Каюмарс буда, ба маънои «ҷони нестипазир», «ҷони миранда», «ҷони даргузар» омадааст.

Йима – Ҷамшед ҳам ба монанди Каюмарс аз образҳои асотирӣ ҳисоб меёбад. Ҷамшед аз рӯи асотир шахси қаҳрамон ва начотқори инсоният аст. Чунон ки дар «Авесто» тасвир меёбад, вай ҳукмрони одил буда, дар давраи ӯ хунукии саҳт ҳам, гармии зиёд ҳам намешавад, одамон бемор ҳам намешаванд ва намемиранд ҳам.

Ривоят ва дostonҳо. Дар адабиёти шифоҳие, ки аз тарафи бошандагони Осиёи Марказӣ офарида шудааст, эпосҳои қаҳрамонӣ ҳам ҷои асосиро ишғол менамояд. Гуянда ва мутрибони халқӣ дар васфи пешвоён, далерон, қаҳрамонони майдони ҷанг, ки барои муҳофизати сарзамини худ ҷонбозӣ

мекарданд, дostonхо офаридаанд. Бисёр дostonҳои қахрамонӣ дар асоси воқеаҳои конкретӣ таърихӣ, дар заминаи муборизаҳои ба муқобили душманон бурдаи мардумони Осиёи Марказӣ ба вучуд омадаанд.

Қиссаи Шерак. Қиссаи Шерак низ аз муборизаи қавму қабилаҳои Осиёи Миёна ба муқобили истилогарон ҳикоя мекунад. Мазмуни асар дар китоби таърихнависи Юнон Полиэн (асри II пеш аз мелод) баён шудааст. Аз ин баён маълум мешавад, ки баъди ҳалокати Кайхусрав подшоҳи дигари сулолаи Ҳахоманишиҳо Доро барои забт кардани мамлакат ва асир гардонидани қабилаҳои суғду скиф ва массагетҳо ҳучуми ҳарбии истилогарона кардааст.

Лашкари форсҳо ба кишвари сокҳо наздик омад. Дар ин вақт яке аз саисҳои сок дар ҳолати хуншор – гӯшу бинӣ бурида, тану рӯй пур аз чароҳатҳои теғ ба назди подшоҳ - Доро омада, арз кард, ки сокҳо ба вай ин тавр муомилаи зишту ваҳшиёна кардаанд. ӯ меҳодад лашкари форсро бо роҳи наздик ба ақибгоҳи сокҳо барад, то ки зарбаи ногаҳонӣ зананд. Подшоҳ ба ҳилаи ҳарбии ӯ бовар карда, бо лашкари азимаш раҳсипор шуд. Баъд аз ҳафт шабонарӯз ба биёбони беобу долу дарахте рафтанд, ки аз мондагӣ, ташнагӣ ва гуруснагӣ на имконияти пеш рафтан буд, на ақиб гаштан. Лашкари бисёре ҳалок гашт. Вақто ки Шеракро марг таҳдид мекард, гуфт: «Ман ғалабаро ба даст овардам, зеро барои ҳалос кардани ҳамватанонам аз оқибатҳои бади истило форсҳо ба гуруснагӣ ва ташнагӣ гирифторм кардам».

Ривояти Тумариса. Ривояти «Ҷанги Тумариса бо Куруш (Кайхусрав)» инъикоси бадеии муборизаи ба муқобили истилогарон бурдаи мардумони Осиёи Миёна аст. Ин асар ба воситаи «Таърих» ном китоби таърихнависи Юнон Геродот (асри V пеш аз мелод) то ба мо расидааст. Ҷуноне ки дар он ҳикоя карда мешавад, дар қисми шарқии баҳри Каспӣ, дар соҳили дарёи Аракс (Амударё) яке аз қабилаҳои Осиёи Миёна-массагетон зиндагӣ мекарданд. Мамлақати массагетонро Тумариса ном зани ҷасур ва боғайрат идора мекард. Подшоҳи форс Куруши II хост, ки ин мамлақати осоишта ва мардуми озодихоҳи онро ба худ тобеъ гардонад. Аввал ба Тумариса найранге таклиф кард, ки зани ӯ шавад, аммо вай мақсади Курушро фаҳмид, ки ба ӯ худаш не мамлақаташ лозим. Вай таклифро рад кард. Он гоҳ Куруш бо лашкари 200

ҳизорнафарааш ба кишвари массагетҳо хучум овард. Дар ҷанг Куруш аз ҷоними Тумариса мағлуб карда мешавад.

Дар эҷодиҳои қаҳрамонӣ, ривоят ва қиссаҳои халқӣ ғояҳои ҷанандӯстӣ, мубориза бар зидди истилогарон, ҳимояи манфиатҳои халқу ватан ифодаи баръалоинаи худро ёфтаанд.

Чанде аз намунаҳои эҷодиёти даҳони халқ ба воситаи баъзе манбаъ ва асарҳои таърихӣ то ба мо расида омадаанд.

Доир ба намунаҳои эҷодиёти даҳони халқ дар асарҳои муаррихони асримиёнагӣ Саолибӣ, Берунӣ, Балъамӣ, Табарӣ, Наршахӣ, Масъудӣ ва дигарон низ маълумотҳои пурқимат мавҷуд мебошанд.

Бояд қайд кард, ки асарҳои хаттии боқимонда баъзе аз намунаҳои эҷодиёти даҳони халқро дар бар мегиранду ҳалос. Қисми асосии асарҳои даҳони қадим то ба мо нарасидаанд. Бино ба маълумотҳои дастрас ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки намунаҳои аввалини эҷодиёти даҳони халқ, аз **пандҳои кӯтоҳ, ҷистон, суруд, миф, ривоят, афсона ва дostonҳо** иборат буда, дар онҳо тасаввуроти мардумони қадим доир ба ҳодисаҳои табиат, ҳаёт ва ғайра ифода ёфтаанд. Асотир (устура) дар бораи одами аввалин дар рӯи замин, муборизаи рӯшноӣ ва торикӣ, афсона ва дostonҳо доир ба қаҳрамонҳои гуногун аз ҳамин ҷумлаанд.

Савол ва супоришот:

1. Масъалаи пайдоиш ва тараққиёти эҷодиёти шифоӣ ва китобии қадимаи ниёгони тоҷикӣ форс.
2. Сурудҳои қадима ва навиҳои он.
3. Инъикоси муборизаи некӣ ва бадӣ дар асотир.
4. Маълумот дар бораи устураи Митра ва Анаҳита.
5. Маълумот дар бораи ривоят ва дostonҳо.

Накша:

1. Робитаи фолклори тоҷик бо эҷодиёти шифоҳии мардуми ҳамзабони хориҷӣ - Эронӣ Афғонистон.
2. Муштараки ва тафовутҳои фолклори тоҷик ва узбек.
3. Муштараки ва ҳамбастагии эпос, дoston, зарбулмасалу мақол, афсона, чистон ва латифаҳои халқии тоҷикӣ узбек

Мафҳуми асосӣ: фолклори тоҷик, афсона, латифа, зарбулмасал, сюжет, образ, мазмун ва мундариҷа, алоқаҳои адабӣ, робитаҳои шифоҳӣ

Халқи тоҷик бо бисёр халқҳои ҳамсоя муносибатҳои таърихӣ, маданӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ-иҷтимоӣ дорад. Фолклори тоҷик махсусан бо фолклори узбек хеле наздик аст. Жанрҳои афсона, латифа, зарбулмасал, ашула дар фолклори ин халқҳои бародар аз ҷиҳати мазмун, сюжет, образ ба монандиҳо доранд. Таъсири байниҳамдигарии фолклори тоҷик, узбек, туркман, казок, қирғиз, озарбойҷон низ бузург аст.

Фолклори тоҷик бо фолклори халқҳои Афғонистон, Эрон, Ҳиндустон, Покистон низ алоқаи зич дорад. Аз ҷиҳати жанрҳо, образҳо, сюжетҳо ва ҳатто воситаҳои бадеии тасвир дар фолклори ин халқҳо ягонагӣ ва умумият дида мешавад. Як қисми калони суруд, рубой, бадеҳа, зарбулмасал, чистон, афсона ва латифаҳои тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ варианти якдигаранд. Ин нави ягонагӣ ва наздикӣ бо таърихи гузаштаи ин халқҳо ва муносибатҳои маданӣ, иқтисодӣ ва сиёсии онҳо дар замонҳои собиқ вобаста мебошад.

Олими адабиётшинос А.Самадов дар китоби худ «Пайвандҳои дӯстӣ ва адабӣ» доир ба алоқаҳои адабии тоҷикӣ узбек маълумотҳои судмандро оварда, оиди муносибати эҷодиёти шифоҳии ин ду халқ чунин таъкид менамояд: «Равобити адабии халқҳои тоҷикӣ узбек пеш аз ҳама дар эҷодиёти даҳанакии онҳо мушоҳида мегардад. Дар фолклори ин халқҳо бисёр дostonу афсонаҳо, зарбулмасалу мақолҳо, латифаҳои таронаҳо мавҷуданд, ки аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва ғоя ба ҳамдигар хеле наздику муштараканд. Ин аст, ки баъзан моли кадом халқ будани онҳоро муайян кардан душвор аст»¹. Ҳақ ба

¹ Самадов А. Пайвандҳои дӯстӣ ва адабӣ. –Тошканд, Мухаррир, 2012, сах. 14.

ҷониби муҳаққиқи адабиёти халқҳои тоҷику ўзбек И.С.Брагинский аст, ки дар мақолаи «Доир ба омӯзиши равоити адабии тоҷику ўзбек» хеле барҷастаю назаррас зухур ёфтани ҷлоқҳои адабию маданияи ин халқҳоро дар асарҳои эпикӣ, дostonҳои қаҳрамонӣ, аз қабилӣ дostonҳои «Алпомиш», «Гурӯғлӣ» дуруст мушоҳида кардааст.

Ин ақидаи ҷолиби диққати олими шарқшиносро фолклоршиноси тоҷик, академик Р.Амонов пайравӣ карда, чунин мешуморад, ки образи машҳур ва дӯстдоштаи мардуми тронинаҷод – Рустами дoston дар байни ўзбекон хеле маъруф бошад, эпоси «Алпомиш»-и халқҳои туркизабон дар байни халқҳои тоҷик низ ҳамон андоза машҳур аст. Аз ин рӯ дар таъсири ин эпоси халқӣ «Алпомиш»-и тоҷикӣ офарида шудааст «Гурӯғлӣ»-ҳои тоҷикӣ бо вариантҳои ўзбекии он низ муштарақиҳо доранд¹. Гарҷанд ин эпосҳои халқӣ дар асоси сюжети ягона офарида шуда бошанд ҳам, онҳо асарҳои мустақили эпикӣ халқанд.

Таъкид кардан ҷоиз аст, ки байни асарҳои шифоҳии тоҷикону ўзбекон дostonҳои қаҳрамонӣ мавқеи ҷудоғонаро ниғол менамоянд. Дар ин жанри фолклорӣ воқеаҳои таърихӣ, ки халқҳоямон якҷоя аз сар гузаронидаанд - муборизаҳо ба муқобили душманони аҷнабӣ, ғалабаи адолат бар зулму истибдод инъикоси будеии худро ёфтааст. Фидокорӣ ва ватандӯстии мардуми диёрамон тавассути образҳои Тумарис, Рустам, Сиёвуш, Алпомиш, Гурӯғлӣ, Равшан ва монанди инҳо тасвири бадеии худро ёфтааст.

Аз дostonҳои халқӣ қаҳрамонӣ эпоси «Алпомиш» хоса дар байни халқҳоямон шӯҳрати беандоза касб намудааст. Аҷибаш ин аст, ки бештар аз ҳазор сол боз ин дostonи халқӣ аз тарафи ғӯяндағони мардумӣ иҷро карда мешаваду ҳоло ҳам арзиши ғоявӣ бадеиашро гум накардааст. Ин буд, ки соли 1999 бо ташаббуси Президенти Ўзбекистон Ислоҳ Каримов ҳазорсолагии бунёди ин эпоси халқӣ дар Сурхондарё пуршукӯҳ ҷашн гирифта шуд. Сарвари мамлакатамон дар китоби худ «Маънавияти воло – нерӯи мағлубнопазир» дар бораи дostonи «Алпомиш» алоҳида суҳан ронда таъкид менамоянд, ки агар таърихи қадимӣ ва пуршаъни мо як дostonи беинтиҳо бошад, «Алпомиш» шохбайти ҳамин дoston аст².

¹ Гурӯғлӣ. Сарсуҳани Р.Амонов. – Душанбе, 1962, сах. 13

² Каримов И.А. Маънавияти воло – нерӯи мағлубнопазир. (Баёни мухтасар). – Тошкент, Маънавият. 2008, сах. 12

Достонҳои халқии тоҷику ӯзбек гувоҳӣ медиҳанд, ки тоҷикону ӯзбекон дар тасавури худ образҳои паҳлавонони афсонавӣ – Алпомиш, Гурӯғлӣ ва Авазро эҷод карда, тавассути онҳо оиди озодиву ободии сарзамини худ, муборизаи кувваҳои некию бадӣ пайваста мулоҳизаҳои ҷолиби диққатро пеш рондаанд. Гуяндагони тоҷику ӯзбек ба ин гуна офаридаҳои шифоӣ, ба ҳаёти маданияи маишӣ, урфу одат ва завқу таъби халқи худ обуранг ва ҷилои миллӣ бахшидаанд.

Дар асоси эпосҳои халқии ӯзбек афсонаҳои тоҷикӣ низ эҷод шудаанд. Чунончи, дар афсонаи «Алпомиш» аз ҷасорати беҳамтои ин марди далери афсонавӣ, муҳаббати гарму ҷушони ӯ нисбати Гулпарвиной, макру ҳилаи кампири зол, ҷӣ тавр аз дасти Қултоӣ озод гаштани падару модар ва зану фарзанди Алпомиш нақлу ривоятҳои таъсирбахш оварда шудааст. Инчунин афсонаҳои «Тоҳир ва Зӯхро», «Аёз», «Хусрав ва Ширин» дар байни ҳар ду халқ аз қадим ин ҷониб маъруфу машҳуранд. Масалан, афсонаҳо оиди Фарҳоди кӯҳкан, ки ба Ширини зебо дил бастааст, дар байни халқҳои туркизабону тоҷикзабон хеле шӯҳрат ёфтааст. Маҳз дар асоси ин гуна афсонаҳои халқӣ ишқномаи Фарҳоду Ширин ба адабиёти хаттӣ дохил шуда, аз тарафи Фирдавсӣ, Низомӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Навоӣ ва дигарон бо маҳорати баланд ба риштаи назм кашида шудааст.

Наздикию ҳамоҳангии мазмуну мундариҷа на танҳо дар афсонаю достонҳо, балки дар зарбулмасалу мақолҳо ва чистонҳои халқии тоҷику ӯзбек низ равшан ба мушоҳида мерасад. Гӯё чунин ба назар мерасад, ки дар ин зарбулмасалу мақолҳо ва чистонҳо як мазмун ба ду забон ифода ёфтааст.

Дар ҳақиқат, халқҳоямон аз мушоҳидаҳои зиндагӣ ҳулосаҳои амиқ бароварда, бисёр зарбулмасалу мақолҳо ва панду ҳикматҳо эҷод кардаанд. Мутаносибан ба лаҳзаҳои гуногуни ҳаёт суруду таронаҳо офарида, онро аз сидқи дил тараннум намудаанд. Онҳо имрӯзҳо низ аз ин гуна дурдонаҳои пурқимати ҳамдигар баҳра мебаранд. Чунончи, ҳангоми гуфтугӯ тоҷикон панду ҳикматҳои ӯзбекиро бо роҳҳои гуногун барои факту ҳуҷҷат ва ҳулосаи фикрашон истифода кунанд, дар навбати худ, ӯзбекон ҳам ба адабиёти лафзии тоҷикон мурочиат карда, онро аз таҳти дил самимона кор мефармоянд. Дар ин бобат аз рӯзгори мардуми ин ду халқи бо ҳам дӯст садҳо мисолҳо овардан мумкин аст.

Адабиётшинос А.Самадов таъкид менамояд, ки «Гуфтан бамаврид аст, ки адибони ҳар ду халқ дар асарҳояшон аз ин

Ошиғари шифоҳии якдигар моҳирона истифода мебаранд ва бо ин роҳ қозибанокӣ ва бадеияти фикру образҳои худро таъмин менамоянд. Ин хусусият аз як тараф, халқияти асари бадеиро амиктар намояд, аз тарафи дигар, барои муайян шудани услуби ҳосил эҷодии суҳанварон ёрӣ мерасонад. Нависандагон барои ошкор намудани характери персонажҳои худ, барои ба моҳияти нақсир амиктар сарфаҳм рафтани хонанда аз зарбулмасалу мақол, панду ҳикматҳо ва ибораҳои ифодаҳои образҳои халқшироковон истифода бурдаанд»¹.

Инчунин қайд кардан лозим аст, ки адибонамон аз зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматҳои якдигар асосан бо ду роҳи асосан иқтибос кардан ва ба тариқи тарҷима истифода мебаранд.

Масалан, дар осори нависандагони тоҷик С.Айнӣ, Ҷ.Иқромӣ, Р.Ҷалил зарбулмасалу мақолҳои ўзбекӣ, аз қабилӣ «(Ўраб бергунча уруб бер», «От кимники? Минганники», «Ибораҳои образҳои «тайёр ошга бақовул», «Баъзи кунларни қурбони бўлай», «итни улфати бит» ва дигарҳо васеъ истифода шудаанд. Дар адабиёти ўзбек низ ин тарзи ифода кам намебошад. Масалан, «демона, гурез ки маст омад», «муросою мадор», «тарки одат-амри мақол», «инсоф дорӣ-барақа» аз ҳамин қабиланд. Онҳоро адибонамон айнан дар шакли иқтибос истифода бурдаанд. Баъзан зарбулмасалу мақолҳо бо роҳи тарҷима ҳам истифода мешаванд: «Агар ба тӯй рави, шикаматро сар карда рав», «Демона ба қори худ хушёр» ва ғайра.

Ин ҷо боз як роҳи истифодаи зарбулмасалу мақолҳоро қайд кардан ба мақсад мувофиқ аст. Яъне халққоямон як гурӯҳ зарбулмасалу мақолҳоро ба тариқи муштарак дар гуфтугӯи худ истеъмол мекунанд. Масалан, мақолҳои «Вақт-ғанимат», «Сукут-аломати ризо», «Салом ҳам фарз, алек ҳам фарз», «Сайл ҳам сайл, саргардонӣ ҳам сайл», «Аз нӯги ҳамир фатир», «Ангура хӯру боғаша напурс» ва монанди инҳо. Баъзе зарбулмасалу мақолҳо ва ибораҳои тоҷикию ўзбекӣ ба тарзи ширу шакар бо ду забон сохта шудаанд: «Қочмаган номард!», «Текинхӯр-ҳаромхӯр», «Тегма нозук» ва дигарҳо.

Ҳамин тавр, дар гуфтугӯ ва адабиёти бадеии халққоямон зарбулмасалу мақол, панду ҳикматҳои ҳамохангу муштарак бисёранд. Худи ҳамин нишон медиҳад, ки мардуми тоҷику ўзбек таърихан ба ҳам дӯст буда, дар урфу одат ва анъана умумияти зиёде доранд.

¹ Самадов А. Пайвандҳои дӯстӣ ва адабӣ. –Тошканд, Мухаррир, 2012, сах. 14.

Алоқаи эҷодиёти даҳанакии халқхоямонро дар ҳамаи жанрҳои фолклорӣ, аз ҷумла дар латифаҳо ҳам равшан пайбурдан мумкин аст. Агар мо латифаҳои тоҷикию ўзбекиро бо ҳам муқоиса намоем, байни онҳо тафовути ҷиддиро мушохида намекунем. Онҳо чи аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва чи аз ҷиҳати образи образнокӣ ба ҳам хеле шабоҳат доранд.

Латифаҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ, бидуни шубҳа, дар давоми таърихи тараққиёти худ тақмилу таҳрир ёфтаанд. Онҳо мувофиқи қонуну қоидаҳои эҷодиёти даҳанакии ин ду халқи бародар мунтазам инкишоф ёфта, баъзе ҷиҳатҳои хоси худро зоҳир намоянд ҳам, бо тарзи эҷоду мавриди гуфтан ва аз ҷиҳати мавзӯӣ, мазмун, образҳо ва инчунин воситаҳои тасвир аз ҳамдигар фарқ надоранд.

Гуруҳи латифаҳо, ки дар байни ин ду халқ маълуму машҳур гаштаанд, дар вариантҳои гуногун вомехӯранд ва ҳар кадоми онҳо мавзӯҳои якхеларо соҳиб буда, танҳо бо иваз намудани персонаж ва қаҳрамонҳо аз ҳам фарқ карда меистанд. Ин андешаҳо латифаҳои «Ду хара борро бардошт» («Икки эшакнинг юки»), «Дар қиёмат сару либос» («Қиёмат»), «Думаш дар хӯрчин» («Думи хӯржинда»), «Доруи мушқушак» («Сичқон дори») ва дигарҳо тасдиқ менамоянд. Ин гуна муродифҳо дар фолклори тоҷику ўзбек хеле зиёданд ва онҳо сайри таърихии дуру дарозро тай намудаанд. Аз ин рӯ дар бораи маҳсули эҷоди кадомин халқ будан ва маҳз ба кадоми онҳо мансуб будани ин қабил латифаҳо фикри қатъӣ гуфтан душвор аст.

Бешубҳа, ин гуна афсонаю дostonҳои халқӣ на танҳо дар такомули маънавияти адибон, балки дар рушду камоли завқи эстетикӣ ин халқҳо низ роли калон бозидааст. Вақте дар бораи тоҷикон ва ўзбекон сухан меронанд, онҳоро ба «ду мағзи як бодом», «ду решаи як чинор», «ду мисраъи як шохбайт» қиёс мекунанд. Ин беҳуда нест, албатта. Зеро дӯстии азалии онҳо таърихию самимӣ буда, онро адабиёти шифоҳии онҳо низ равшан исбот менамояд.

Савол ва супоришот:

1. Доир ба робитаи эҷодии шифоҳии мардуми ҳамзабони хоричӣ - Эрону Афғонистон маълумот диҳед.

3. Алоқаҳои адабии шифоҳии тоҷику ўзбекро дар эпосҳои халқӣ нишон диҳед.

4. Муштаракӣ дар зарбулмасалу мақол, афсона, дoston, латифа ва нақлу ривоятҳо.

Нақша:

1. Маросимҳои мавсимӣ ва тарзи иҷрои онҳо.
2. Нақши ҳодисаҳои табиат дар пайдоиши сурудҳои мавсимӣ.
3. Ҷараёни ташаккули маросими мавсимӣ, суруду таронаҳо бахшида ба маросимҳои гуногуни мавсимӣ.
4. Назми мавсимӣ ва мавзӯҳои он.
5. Тарона ва сурудҳо дар мавзӯи наврӯз, гулгардонӣ, суманак, сусхотун, киштукор, хирманкӯбӣ, меҳргон, барфӣ.
6. Мундариҷа ва шаклҳои шеърҳои онҳо.

Мафҳумҳои асосӣ: маросимҳои халқӣ, маросими гулгардонӣ, ҷишти Наврӯз, дарав ва хирманкӯбӣ, суманак, Ҷуфтбаророн, сурудҳои маросимӣ, маросими ҳосилгундорӣ, сайри гули лола, Сусхотун

Ҳар як халқ аз рӯи урфу одатҳои миллии худ маросимҳои ҷиҳанавӣ дорад, ки аксарияти онҳо бо оин, ақида ва тасаввуроти қадимии мардум алоқаманд мебошанд. Бо мурури замон, вобаста ба ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ бисёр расму одат ва маросимҳо аз байн рафтанд, тағйир ёфтанд ва баъзеашон бо таъсири дин хусусияти динӣ гирифтанд.

Маросимҳои халқие, ки то замони мо расидаанд, ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: **маросимҳои мавсимӣ, маросими тӯй ва маросими мотам**. Дар заминаи ин маросимҳо намудҳои гуногуни эҷодиёти бадеии халқ ба вуҷуд омаданд, ки онҳоро дар илми фолклоршиносӣ фолклори маросимӣ меноманд.

Фолклори маросимҳои мавсимӣ. Маросимҳои мавсимие, ки дар байни тоҷикон маъмулу машҳур будаанд, аз инҳо иборатанд: маросими ҷишти Наврӯз (ё сари сол), маросими пешвозгирии баҳор: гулгардонӣ (бойчечак), сайри гули лола, сайри гули сурх, Сусхотун, маросими пешвозгирии айёми киштукор (ҷуфтбаророн, суманак), маросими ҳосилгундорӣ, (дарав, хирманкӯбӣ) ва барфӣ.

Ҳамаи ин маросимҳо дар фаслҳои гуногуни сол моҳ, ҳафтаву рӯзҳои ҷудогона вобаста бо фаъолияти кишоварзии деҳқонон гузаронида мешудаанд, ки сабаби маросимҳои мавсимӣ ном гирифтани онҳо ҳам маҳз дар ҳамин аст.

Дар рӯзҳои мо ин маросимҳо чун дар замонҳои пешина дар байни мардуми тоҷик мавқеъ надоранд. Ба сабаби дигаргун шудани ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавии халқ аксарияти онҳо аз байн рафта, аҳамияти пештараи худро гум кардаанд.

Гулгардонӣ. Гулгардонӣ яке аз маросимҳои пешазнаврузӣ мебошад, ки ба муносибати шукуфтани гулҳои нахустини баҳорӣ баргузор мегардад.

Доир ба ин маросим дар фолклоршиносии тоҷик аввалин муҳаққиқе, ки маълумот додааст Н.Маъсумӣ мебошад. ӯ дар бораи маросими мавсимии гулгардонии «Бойчечак», «Сиёҳгӯш» ва «Гули наврузӣ» таваққуф намуда, баъзе порчаҳои таронаҳои онҳоро намуна оварда, аз нигоҳи мазмуну мундариҷаи ғоявӣ таҳлил кардааст.

Ин маросим асосан аз тарафи писарбачагон иҷро мегардад. Онҳо дар аввали фасли баҳор ба кӯҳу саҳро баромада гули бойчечакро ҳамчун менамоянд. Бегоҳирузӣ як ҷои аниқро интихоб намуда, ҳамчун омада, ба ҳар як дари ҳавлии одамон рафта, суруди бойчечакро мехонанд. Бойчечакхонҳо одатан Бобои Дехқонро хотирнишон сохта, аз номи вай аз соҳибони хона талаб мекунанд, ки инъоме диҳанд. Чор панҷ сарбайтхонҳо ба сурудани таронаи бойчечак оғоз менамоянд, дигарон баробар бо овози баланд ду маротиба калимаи «Бойчечак»-ро тақрор мекунанд:

Сарбайтхонҳо:

Бойчечака аслаш гул,
Гул дар макони булбул.

Ҳама:

Бойчечак бойчечак.

Сарбайтхонҳо:

Чӣ алам дорӣ дар дил,
Дар саҳроҳо нишастӣ?

Ҳама:

Бойчечак бойчечак.

Соҳибони ҳавлӣ, бештар қадбонувон, баъди поён ёфтани суруд барои гулгардонҳо аз рӯи ҳиммат ва имконоти моли оилавӣ гандум, нахӯд, наск, меваи хушк ва нону пул инъом менамуданд. Соҳибони хона гулро аз дасти сарбайтхон гирифта «Ба солу моҳи нав расем, гул барин беғам шавем, шукри Оллоҳ, ки ба баҳор расидем» барин суханони анъанавӣ мегуфтанд ва гулҳоро ба чашму абрувони худ себорӣ молида, бӯй намуда, синас ба

гулгардонҳо бармегардониданд. Маросими «Гулгардонӣ» то соатҳои 10-11 шаб давом мекард.

Фолклоршинос Р.Аҳмадов ибраз медорад, ки «ин маросим (Маросими Гулгардонӣ А.Ш.) қариб дар тамоми ғушаву канори Осӣи Марказӣ, ки тоҷикон сукунат доштанд, бо баъзе тафовутҳо анъанавӣ баргузор мегардид¹.

Дар сурудҳои бойчечак аввалин гули баҳор будани он ифода меёбад. Сурудҳои бойчечак бештар ба вазъи ҳоли ҳамон хонадон равона карда мешавад. Бойчечакхонҳо орзу мекунанд, ки хонадони онҳо бартараф аз камбудихову норасоӣҳо гардаду дар баҳори нав орзуҳои иҷронагаштаи онҳо амалӣ гардад ва хӯшнудихоро истиқбол гиранд.

Наврӯз. Чашни Наврӯз як баҳши ниҳоят қадимаи фарҳанги тоҷикон мебошад. Ин чашн бузурғтарин анъана ва иди солинавии мардум аз даврони кӯҳан то рӯзгори мо бо як силсила маросимҳои солинавӣ бо шукӯҳу ҳашамат ва зебоӣҳову дилрабоӣҳои баҳорона баргузор мегардад. Чашни Наврӯзро мардумони мо дар масири таърихи дуру дароз бо як ҷаҳон орзу ва таманниёт барои беҳбудии рӯзгор таҷлил менамоянд. Ин чашн паёмовари фасли баҳор, навшавии сол, омадани фасли гармову марғи сардӣ – зимистон ва бозии табиат ва замони хурӯчи инсон аз олами ҳамудағӣ ва пайвастан бо табиат ва шурӯи ҳаёти иҷтимоии дубора дар ҷомеа ва кори дастҷамъӣ дар берун аз хона ва дар марзаъву боғу бӯстон аст. Аз ин рӯ, Наврӯз рӯзи фархундаву муборак мебошад, ки оғози бедории табиат ва фасли рӯишу шукуфоии гулҳоро навид дода, намоише аз ҷовидонагии офаринишу хилқати тақрори табиат мебошад. Гарчанде пайдоиши Наврӯзро сарчашмаҳои бостонӣ рангу бори асотирӣ медиҳанд, вале зуҳури он марбут ба дигаргуншавӣ ва гардиши фаслҳои сол иртибот дорад.

Дар бораи таърихи пайдоиши Наврӯз дар осори олимони ва шоирони замони гузашта, аз ҷумла дар «Осор ул-боқия»-и Абӯрайҳони Берунӣ, «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ, «Наврӯзнама»-и Хайём, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва осори бадеии шифоҳиву хаттӣ маълумоти судбахше мавҷуданд.

Дар ривоятҳои бисёре давраи пайдоиши чашни Наврӯзро ба шоҳони Пешдодӣ нисбат медиҳанд ва ғӯё Ҷамшед ҷаҳорумин шоҳи пешдодӣ бунёдгузори чашни Наврӯз мебошад. Аз ҷумла олим ва файласуфи бузург Абӯрайҳони Берунӣ бунёди чашнгирии

¹ Аҳмадов Р. Фолклори маросими мавсимии тоҷикони Осӣи Марказӣ. – Душанбе, 2007, сах. 157

Наврӯзро ба Ҷамшед нисбат дода, чунин менависад: «Чун Ҷамшед барои худ тахт бисохт, дар ин рӯз ба он савор шуд ва чин ва шаётин онро ҳамл карданд ва ба як рӯз ба кӯҳи Дамованд ва Бобул омад ва мардум барои дидани ин амр дар шигифт шуданд ва ин рӯзро ид гирифтанд»¹.

Абулқосим Фирдавсӣ дар достони «Падид омадани Наврӯз» ёдовар шудааст, ки хангоме Ҷамшед аз корҳои давлатдорӣ биёсуд, бар тахти каёнӣ биншаст ва тамоми бузургони кишварӣ ва лашкари бар атрофи тахти ӯ давра нишастанд ва бар ӯ гуҳар пошиданд. Шоҳ Ҷамшед он рӯзро, ки нахустин рӯзи Фарвардин ва оғози сол буд, «Наврӯз» номид ва чашн баргузор кард:

Ба Ҷамшед бар гуҳар афшонданд.

Мар он рӯзро Рӯзи Нав хонданд.

Сари Соли Нав Хурмузи Фарвардин,

Бар осуда аз ранҷ тан, дил зи кин.

Бузургон ба шодӣ биёростанд,

Маю чому ромишгарон хостанд.

Чунин рӯзи фаррух аз он рӯзгор,

Бимонда аз он хусравон ёдгор².

Аз рӯи нақли Ибни Балхӣ ривоят ва ё афсонаи бар тахт нишастани Ҷамшед дар фасли баҳор ва Наврӯз номидани он рӯз чунин аст: «ба фармони Ҷамшед ҳамаи бузургон ба шаҳри Истахр, ки дар наздикии Тахти Ҷамшед воқеъ буд, гирд омадаанд ва дар соате, ки «Шамс ба дараҷаи эътидоли рабей расид, вақти соли гардиш, дар он сарой бар тахт нишаст ва тоҷ бар сар ниҳод ва он рӯз чашн сохт ва Наврӯз ном ниҳод. Ва он сол боз Наврӯз оин шуд. Ва он рӯз Хурмуз аз моҳи Фарвардин буд ва дар он рӯз бисёр хайрот фармуд ва як ҳафта мутавотир ба нишот ва хурраи машғул буданд»³.

Роҷеъ ба Ҷамшед ва бо корнамоиву фаъолияти ӯ таъсис ёфтани чашни Наврӯз қариб дар аксари сарчашмаҳои адабиву таърихӣ бидуни баъзе тафовутҳои ҷузъӣ иттилоот шабеҳи ҳамдигаранд. Аз ин рӯ, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки онҳо аз як манбаи таърихӣ махсусияти устуриро донда ибтидо гирифтаанд.

¹ Беруни А. Осор-ул-боқия. — Душанбе, 1990, с. 132

² Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Душанбе: Ирфон, 1964, с. 24-26

³ «Форнома»-и Ибн-ал-Балхӣ. Би-ҷои таърихию-адабии: Ҷ. Рауфӣ ва М. Ҷаъфарӣ. Душанбе: Дониш, 1989, с. 27

То ҳол Наврӯзо қариб дар тамоми ғушаву қанорҳои Осиеи Марказӣ, чашн мегиранд. Рӯзи дохилшавии Наврӯз ба ҳисоби солшумории Шамсӣ (деҳқонӣ) якуми моҳи Ҳамал ва ба ҳисоби мелодӣ 21-22-юми моҳи март, ба ҳисоби Сосонӣ 1-уми Фарвардин мебошад.

Мардум бо мақсади сазовор пешвоз гирифтани ин чашн пешакӣ тайёри меканданд. Барои пешвоз гирифтани Наврӯз бо хоки сафед (оҳак) хонаҳои худро сафед мекарданд, дар девори он ҳар гуна гулу нақшу ниғорҳо мекашиданд. Ду ҳафта пештар гандум, ҷав ва ё ягон зироати дигарро дар зарфе месабзониданд. Аз як қисми он суманак мепухтанд, қисми дигарашро ба ягон зарфе бардошта, дар хони наврӯзӣ мегузоштанд.

Дар Мовароуннаҳр мардум кӯшиш мекарданд, ки пеш аз Наврӯз ба ҳамдигар чизе ҳадя намоянд. Ду соат пеш аз таҳвили Соли Нав мизи наврӯзиро тартиб меоданд, ки онро «Суфраи ҳафтсин» меномиданд. Мардумони доро барои тартиб додани хони наврӯзӣ бо ҳам мусобиқа мекарданд. Ин як роҳи намоишдиҳии шукӯҳ, ғановат ва тавоноӣ дар назди дигар давлатмандон буд. Аз ин ҷиҳат рӯи мизи наврӯзии онҳоро шамъҳои ранга, оина, ғулунғоб, нонҳои куббадор, самбӯса, мураббоҳои гуногун, суманак, сабзаи гандум, гулоб, оши палав ва ғайра зинат меоданд. Қадбонувон дар рӯзи Наврӯз деғҳоро то гушакаш пур карда таом мепухтанд. Камбағалон кӯшиш мекарданд, ки ақалан дар Наврӯз таомҳои дӯстдоштан хонаводаро омода созанд. Наршаҳӣ иброд меодад, ки «ҳануз дар асри X кишоварзон ҳар сол дар Соли Нав то фуру рафтани Офтоб дар назди қабри Сиёвуш яктоӣ хурус оварда мекуштанд»¹. Эҳтимол дорад, ғӯшти парранда, алаҳусус мурғ барои тайёр кардани таоми маросимӣ дар Наврӯз ниҳоят аз замонҳои қадим боқӣ монда бошад. Дар охири асри XIX дар бозорҳои Самарқанд, Бухоро ва дигар шаҳрҳои марказии Осиеи Миёна дар арафаи Наврӯз ғӯшти мурғ, қабк, бедона, моҳии зинда ва ғайраро мефурухтаанд.

Дар шаҳрҳои марказӣ аввали сол ҳамаи хонаҳоро бо шамъҳои ранга фурузон мекарданд. Дар вақти афрӯштани шамъ ба қабудӣ (сабза, оина, ба рӯи зебо ва ба асп нигоҳ мекарданд, ки ин одат аз давраи Сосонӣён боқӣ мондааст. Дар болои «хонча», ки он дар байни дастурхон гузошта мешуд, сипанд, себ, санҷид, сумок, сир, сирко, ва суманак (саману)-ро низ мегузоштанд. Инчунин

¹ Мухаммад Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. – Душанбе, 1990, саҳ. 14

гузоштани шири тоза ва тухмҳои рангаро низ фаромӯш намекарданд.

Мардум чунин маросимҳоро гузаронида, орзу мекарданд, ки Наврӯзо бедарду ранҷ пешвоз гиранд, то Наврӯзи оянда сихату саломат бошанд. Мувофиқи ақидаи онвақта агар шахсе дар арафаи Соли Нав гирифтори касали ё ғаму кулфат бошад, то соли оянда аз он раҳой намеёфтааст. Бинобар ин бо созмон додани чунин маросимҳо одамон худро аз ҳар гуна нохушӣ ва бадбахтиҳо эмин нигоҳ доштан мехостанд.

Дар шаҳрҳои марказии Осиёи Миёна дар арафа ва рӯзҳои наврӯзӣ сайрҳои гуногуни халқӣ барпо мегардид. Устод С.Айнӣ ва Ҷ.Иқромӣ ин гуна сайру гаштҳои мардумони шаҳри Бухоро ва гирду атрофи онро дар асарҳои худ хеле барҷаста тасвир намудаанд. Устод С.Айнӣ дар қисмҳои дуюм ва чоруми «Ёддоштҳо» се бор гаштаю баргашта дар бораи Наврӯз ва сайри гул таваккуф намуда, халқӣ будани онро махсус қайд кардааст. Дар рӯзҳои наврӯзӣ сайрҳои расмӣ-давлатӣ Ширбадан ном ҷо буд. Дар идғоҳ ҳаргуна мусобиқаҳои халқӣ баргузор мегардид. Паҳлавонон бо санъатҳои дастпечӣ, қалмоқӣ, қокма, сари сурунг ва ғайра гирифта рақибони худро мағлуб мегардониданд.

Идғоҳи асосии мардумони Самарқанд Афросиёб ном ҷо буд. Дар ин ҷо ба муносибати Наврӯз дуконҳои гуногуни шираворфурӯшӣ, ҷойхонаю ошхона барпо мекарданд. Дорбозҳо дор мебастанд. Бозиҳои гуногун, аз ҷумла намоишҳои аспак ва чархифалакбозӣ ташкил меёфт. Навозандагону ҳофизони машҳур дар ҷойҳои махсус маскан гирифта, аз суруду тарона ва оҳангҳои дӯстдоштаи халқӣ Савту Шаҳноз, Наврӯзӣ Аҷам, Наврӯзи Хоро, Ушшоқ ва ғайраҳоро иҷро мекарданд. Гушти, бузқашӣ, пойгах, чаҳчаҳбозӣ, давдавакбозӣ барин бозиҳои оммавӣ барпо мегардид, ки дар онҳо ҷавонони ҷолоку далер ва пурзӯру тавоно қувваозмоӣ карда, тамошобинонро шод мегардониданд. Ҷашни Наврӯз дар Самарқанд як ҳафта давом мекард.

Ҳамин тавр, мардуми мо чунин маросимҳоро ба ҷо оварда, орзу мекарданд, ки дар Соли Нав ҳама шоду масрур бошанд. Пою қадами Наврӯз мисли орд сафед бошад, ранҷу кулфат ва ғаму андӯҳ ба хонадонашон роҳ наёбад, ҳосили кишти деҳқониашон фаровон шавад.

Ҷашни фархунда ва ҳуҷастапаи Наврӯз барои мардумони мо, хосатан барои тоҷикон рамзҳои зиёдеро ифода мекунад. Ин ҷашн, пеш аз ҳама, рамзи бедории табиат, шукуфои ва ифодагари

чавонии Оламу Одам аст. Наврӯз дар назди мардумони мо пирӯзии нур бар торикӣ, гармӣ бар сардӣ, хубӣ бар бадӣ, чавонӣ бар пирӣ, покиву назофат бар касифӣ, маърифат бар чаҳолат, доной бар нодонӣ, шарофат бар разолат ва дасткутоҳӣ бар хайру саховат маҳсуб мешавад. Инчунин Наврӯз чашни омад омади баҳор, иди тақопӯи Замин ва чунбиши зебоиҳои зиндагист, зоиш ва рӯиши такрори табиат мебошад. Ягон иду маросимҳои мардумӣ чун Наврӯз ба дилу дидаҳои мардум наздик намебошанд. Аз ин рӯ, мардуми мо ин мероси гаронмояи ниёкони бофарҳангии худро, ки се ҳазор сол қабл аз зуҳури онин зардуштӣ пайдо шуда буд, дар масири таърихи тӯлонии фарҳанги хеш бо рангу бӯ ва таровату нигориши дилчасп ҳар сол таҷлили менамоянд. Имрӯзҳо бо шарофати истиқлолияти Ўзбекистон Наврӯз бо як шукӯҳ дар ҳама ҷои мамлакат баргузор мегардад. Рӯзи Наврӯз сайлҳои гуногун, мусобикаҳо баргузор мегардад. таомҳои гуногун пухта мешавад ва тамоми мардуми мамлакат истироҳат менамоянд. Наврӯз дар имрӯз ба чашни умумхалқӣ мубаддал гаштааст.

Сурудҳои баҳорӣ баёнғари онанд, ки дар ҳар ҳолате баҳорро гиромӣ доштаанд ва ба ақидаи фолклоршинос Додочон Обидов «баҳор фасле аст, ки аз оғози соли нав, зиндагии нав, аз талошҳои тоза ва пурсамар ва махсусан аз оғози қору ғайолиятҳои нав ва чунбишҳои нав навиде меоварад ва мардумро ба сӯи қорнамоиҳои нав ва қомебиҳои нав ҳидоят менамояд»¹.

Мардум, ҳамеша баҳор ва Наврӯзро гиромӣ доштаанд ва фаро расидани ин арӯси солро бо шодию хушнудӣ пешвоз гирифтаанд ва таровату зебогии баҳорро дар суруду таронаҳои худ бо самимият ифода намудаанд:

Фасли Наврӯз омаду сахро ҳама шуд лолазор,
Шодмонӣ дар дили пиру чавон шуд барқарор.
То шавад роҳат муяссар мардуми бечораро,
Бо каланду ҷуфт деҳқон мешавад машғули қор.

Дар баҳор замин қолини сабзро ба бар қарда, табиатро ҳусни дилангезу ботаровате мебахшад, гулҳои зарду сафед, сурху нилгуни баҳорӣ шуқуфон шуда, табиатро боз ҳам рангинтару зботар, оламо дилрабатар менамояд.

Устод Садриддин Айний дар бораи баргузории чашни Наврӯз дар Бухоро менависад: «...Ба сабаби дар аввали баҳор дар вақти ба ҳаракат даромадани рустаниҳо рост омадани ин ид (Иди

¹ Обидов Додочон. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон. – Душанбе, 2009, саҳ. 20

Наврӯз А.Ш.), табиати инсон ҳам ба ҳаракат меояд. Аз ин ҷост, ки тоҷикон мегӯянд: “Ҳамал- ҳама чиз дар амал». Дар ҳақиқат Наврӯз ҷашни растохези олами хуфта, бедории табиат, оғози қорҳои кишоварзӣ ва пайванди ногусастани инсон бо замин мебошад:

Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори лолазор омад.
Ба деҳқон вақти қор омад,
Ба ҷӯпон тӯли мол омад.
Ҳама гулҳо қатор омад,
Гули савсан савор омад.
Баҳори нав муборак бод!

Воқеан ҳам, бо омад-омади баҳор марди деҳқон синаи заминро омодаи кишт мегардонад ва бо дастони нерӯманди худ ба замин дона кишт мекунад ва дар дил барои беҳрӯзӣ ва зиндагии навине ба қори самарабахш умеде мепарварад. Бинобар ин ӯ омадани баҳор ва Наврӯзро бесаброна интизор мешавад.

Дар сурудҳои наврӯӣ ва баҳорияҳо масъалаи тараннуми баҳор ва тасвири ҳислатҳои он мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Масалан, дар сурудҳои поён баъзе аз ҷиҳатҳои умдаи табиат аз қабилӣ тозаю тар гардидани димоғи андалебон, сабзу муаттар шудан ва либоси арусӣ пушидани табиат, бо омадани Наврӯз дигар шудани оламу аз ҳок берун баромадани гиёҳҳо инъикос ёфтааст:

Баҳор омад, димоғи андалебон тозаю тар шуд,
Либоси наварӯсони чаман сабзу муаттар шуд.
Ё ин ки:
Иди наврӯз омаду олам дигаргун мешавад,
Ҳар гиёҳе, ки бувад, аз ҳок берун мешавад.

Дар сурудҳои боло низ сухан, асосан, аз хусуси таърифу тавсифи хушгӯвориҳои баҳор ва фаро расидани он рафтааст. Дар ин суруд зимни шодмонии мардум аз фаро расидани баҳор, дамидани сабзаву аз ҳок берун шудани гиёҳҳои «бешумор» аз ӯи баҳор «тоза» шудани димоғи андалебон таъкид гардидааст. Ба ифодаи дигар, дар байтҳои болоӣ масъалаи эҳғари воқеии табиат будани баҳор, бо омад-омади худ ба олами ҳастӣ ҷони тоза ато қардан васеътар ифода ёфтааст.

Суруду таронаҳои ба ҷашни наврӯз ва айёми баҳор бахшидаи халқӣ, асосан, мазмун ва мундариҷаи тавсифӣ доранд. Ин гуна шеърҳои сурудҳои табиати зебо ва манзараи сабзу хуррами баҳориро

васф мекунанд. Инчунин, таронаҳои баҳорӣ ва наврӯзӣ тасаввири мардумро дар хусуси табиат, рӯидани сабзаву шукуфтани гулифода менамоянд:

Себарга бигуфт: «Дар замин сабза манам»,

Бунафша бигуфт: «Чавони пурғамза манам».

Садбарг бигуфт: «Лофи беҳуда мазан,

Дар кокули ошиқони пурғамза манам».

Дар як қисми сурудҳо бо шодию нишот пазироӣ кардани мардум Наврӯзро, ғанимат донистани лаҳзаҳои хуше, ки Наврӯз ба армуғон овардааст, бозтоб гардидааст:

Наврӯз фаро омада бо ахтари фирӯз,

Бо ахтари фирӯз фаро омада Наврӯз.

Мутриб, биё сози дигар боз ба по кун,

Бошад, ки ҳар лаҳза ғанимат дар ин рӯз.

Сурудҳои баҳорӣ ва наврӯзӣ ба кас рӯҳияи тоза, қувват ва умед мебахшанд, дилҳоро ба ҷӯш меоваранд ва саршор аз шодмонӣ ва фараҳ месозанд. Дар онҳо на фақат иброи табрику таманниёт, самимият ва эҳтироми мардум нисбат ба якдигар, балки рӯҳияи хушбинӣ, шавку завк ва эҳсоси дӯстдорӣ нисбат ба табиат доштаи онҳо васф шудаанд.

Хулоса, сурудҳои ба наврӯз ва баҳор бахшидаи халқӣ сурудҳои нишотоваранд. Онҳо ба инсонҳо қувату тавоноӣ мебахшанд, ғаму андӯхро аз дилҳо дур мекунанд, умед ва шавку завқи одамро нисбат ба зиндагӣ ва меҳнат афзун мегардонанд. Ин гуна сурудҳо шукӯҳи ҷашни Наврӯзро меафзоянд, онро ба базми тарабу сурур табдил мегардонанд ва умри ин ҷашни пуршукӯхро бардавом месозанд.

Наврӯз шуду лолаи хушранг баромад,

Булбул ба тамошои дафу чанг баромад.

Мурғони ҳаво ҷумла бикарданд парвоз,

Мурғи дили ман аз қафаси танг баромад.

Наврӯз расиду шоду хуррам гаштем,

Аз рафтани дай ҷумла беғам гаштем,

Дидему ҷашидем ба сад меҳнату ғам,

Охир ба гули баҳор ҳамдам гаштем.

Наврӯз шуду омад ба таманно гули раъно,

Пӯшида ба бар хилъати зебо гули раъно.

Дар мавсими гул бодаи рангин чӣ хуш омад,
Дар соғари зар рехт ба саҳбо гули раъно.

Ўффтбаророн. Маросими мавсимии дигар Ўффтбаророн мебошад. Ин маросим ҳам қадимӣ буда, низ дар аввали баҳор гузаронида мешудааст. Фолклоршинос Р. Қодиров қайд мекунад, ки «дар водии Қашқадарё вақти шудгори заминро мӯйсафедони пуртаҷриба ва сарқорони деҳа муайян мекардаанд»¹. Ба маросими Ўффтбаророн ҳамаи аҳли деҳа-зану мард тайёри мегидаанд. Ҳар оила аз рӯи будааш таом мепухтааст. Мардон меҳмонхона ё масҷидро рӯфта тоза мекардаанд ва аз мардуми деҳа палос чамъ карда, ҷои нишаст меоростаанд. Пагоҳии рӯзи Ўффтбаророн ба он ҷо ҳар кас ҳар чӣ аз таомҳои пухтагиаш меовардааст. Пас аз чамъ омадани аҳли деҳа яке аз куҳансолони мӯтабар «кушоиши қор, баракату барор, Бобои деҳқон мададгор, яқашон ҳазор шавад» гуфта ғотида мегидааст ва таомҳои омадаро ба деҳқонон—ўффтронҳо тақсим мекардааст. Рӯзи дигар деҳқонон ба барзаговҳо яқтоӣ нон меҳӯронидаанд, ба шохҳои онҳо рағғани зағир меғолидаанд. Инчунин барои зиён нарасидан ҳазориспанд дуд карда онро «дағғи бало, дағғи бало» гӯён дар гирду атрофи барзаговҳо давр мезанондаанд. Баъд барои шудгор қардани замин барзаговҳоро ба саҳро мебурдаанд. Дар баъзе ҷойҳо ин маросим ба таври индивидуалӣ, дар ҳудуди як ё ду оила гузаронида мешудааст. Рӯзи аввали заминронӣ танҳо ду-се хат заминро шудгор қарда, ба он каме гандум ё ҷав қошта, бармеғаштаанд.

Суманак. Маросими дигаре, ки дар байни мардуми тоҷик ва ўзбек бошқӯҳ гузаронида мешавад «Суманак» ба ҳисоб меравад. Аз замонҳои қадим мардуми мо, аз ҷумла занон ва духтарон ин маросимро ба ўҳда меғоранд.

Истилоҳи «Суманак» дар фарҳангҳо ва луғатномаҳо ба шакли «Саманӯ» омадааст, ки ба маънои ҳалвоитар, ки аз шираи гандуми сабзшуда таҳия мешавад, эзоҳ ёфтааст. Масалан дар «Фарҳанги Муин» оварда шудааст: «Саманӯ» монанди ҳалво ҷизест, ки аз гандуми сабз пазанд ва дар Ҳуросон мутаориф аст ва гирдақон (қормағз) ва бодом ва pista дар он қунанд, дар урф «Суманак» гӯянд²

Ҳамчунин дар «Бурҳони қотеъ» омадааст: «Саманӯ» ҷизест монанди ҳалвои тар ва онро аз шираи гандуми сабзшуда пазанд³.

¹ Қодиров Р. Фолклори маросимии тоҷикони водии Қашқадарё. Душанбе, 1963, саҳ. 41

² Луғатномаи Деҳқудо, ҷ. 8, 1373 ж., с. 123

³ Дар ҳамон ҷо.

Истилоҳи «Саманӯ» дар байни мардум ба шакли «Сумалак», «Суманак» талаффуз мешавад. Суманак ба ақидаи мардум чумлии таомҳои табаррук буда, пухтан ва иҷрои маросими марбути онро амри савоб, фоли нек ва хушбахтӣ мепиндоранд. Аз ҳамин сабаб аст, ки суманакро дар дастурхони Наврӯзӣ бо номи «Саманӯ» дар чумлаи себ, сир, санҷид, сирко, самоқ ва сабзӣ қарор медиҳанд ва ба гунаи таоми мутабаррук меҳӯранд ва агар як оила пухта бошад ба ҳамсояҳо ва наздикони худ мефиристонанд.

Дар бораи пайдоиши суманак дар байни халқ чунин ривоят мавҷуд мебошад, ки мазмуни он ба тарзи зайл аст: дар замони қадим занаке будааст, он якчанд фарзанд доштааст. Онҳо дар хона барои хӯрдан чизе надоштаанд, дар гурӯҳнагӣ ба танг омадаанд. Модар ба мақсади тасаллии хотири онҳо дегро рӯи оташдон гузошта, ба даруни он як миқдор сабза ва чанд дона санг андохта асту сипас ба зерӣ дег оташ афрӯхтааст. Замоне занак ворида хона шуда дидааст, ки сӯи малоика (фариштаҳо) гирди дегро ихота кардаанд, ҳалвои дохили дегро бо қудрати худованд омода гардида буд, «сималак» ё «сермалак» ном гузоштааст. Сипас малоикаҳо тартиби пухтани суманакро ба занак ёд додаанд. Ин истилоҳ бо мурури замон дар талаффузи мардум ба «Суманак» таъдил ёфтааст. Аз ҳамон вақт то имрӯз суманак гӯё ба ҳайси як гизои табаррук шинохта шуда ва маросими пухтани он ҳамчун чашни оғози баҳор аз тарафи занон гузаронида мешавад.

Пухтани суманак имрӯз яке аз суннатҳои пурифтихор ва писандидаи мардуми мо буда, низ дар Наврӯз ва ё дар оғози баҳор сомон дода мешавад ва солхост, ки ҳамчун анъанайи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва дилхушии занону духтарон гардидааст. Дар гузашта бештар суманакпазиро бо ҳамкорӣ мепухтанд. Хонаводае, ки пухтани суманакро пеш мегирад як миқдор гандуми пурмағз ва сафеду покро чамъ карда, онро мешӯяд ва сипас ба зарфе, ки он дар шакли лаганд, карсон бошад меандозад ва андаке об мезанад. Баъдан болои онро бо дока мепӯшонанд ва ҳамарӯза ба он об мепошад. Ниҳоят, дар давоми тақрибан як ҳафта-даҳ рӯз охираста охиस्ता месабзад. Ҳангоме, ки сабзаи гандум ба миқдори 10-15 см нумӯ кард, замони гирифтани шираи он фаро мерасад. Хонаводае, ки маросими пухтани суманакро ташкил кардааст, занони ҳамсоя ва ҳешу табори худро ба хонааш даъват мекунад ва ба омадани меҳмонон марҳилаи суманаккубӣ ва гирифтани шираи гандум оғоз меёбад. Гандуми дар зарф сабзидаро ба миён мегузоранд ва бо корд реза мекунанд ва булакчаҳоро ба пеши

занҳои дар гирди дастархон чамъшуда мегузоранд. Сабзаҳои гандумро занҳо ба угурчаҳо андохта мекубанд. Чанд нафар аз занони дигар порчаҳои куфташудаи гандумро дар элак гирифта дар зарфи бузург бо дастони худ фишурда, шираи онро берун меоранд. Кубидан ва фушурдани сабзаи гандум чанд навбат иҷро мегардад ва ҳар дафъа шираи он гирифта мешавад. Дар дохили шираи гандум ба миқдори муайян орди сифатнок андохта мешавад ва баъди ин ба тағи дег оташ афрухта, қисме аз занону духтарон ба кори пухтани суманак банд мешаванд, боқимонда занон ва духтарон рақсу бозӣ намуда сурудҳои ва доиранавозӣ мекунанд. Суманакпазӣ аз шаб то субҳ давом мекунад. Наздикиҳои субҳ оби дег тамоман мепазад ва занону духтарон бо ниятҳои нек ба дохили суманак чормағз, пиставу бодом мепартоянд ва ниятҳои худро дар дил мегӯянд.

Дар маросими «Суманак» сурудҳои гуногун хонда мешавад. Аммо дар ин маросим суруди «Суманак» мавқеи асосиро ишғол мекунад:

Суманак дар ҷӯш, мо кафча занем,

Дигарон дар хоб, мо дафча занем.

Метавон гуфт, ки суруди мазкур ба ин маросим равоити ноғусастанӣ дорад ва аз муҳимтарин ҷузъҳои ин маросим ба ҳисоб меравад. Ин суруд аз аввал то охири маросими «Суманак» ҳамроҳ ва ҳамнафас мебошад.

Маросимҳои дигари баҳорӣ, монанди: **сайри гули лола, сайри гули сурх, сайри гули бихӣ** ва ғайра хусусияти маҳаллӣ дошта, дар ин ё он маҳал ба таври анъана гузаронида мешудаанд. Ба муносибати фаро расидани марҳилаҳои баҳор, яъне шукуфтани ин ё он гул созмон ёфтани ҳар гуна чашну дилхушӣ ва чашну маросимҳо яке аз одатҳои деринаи мардумони Осиёи Марказӣ мебошад. Масалан, дар Бухоро «Сайри Ширбадан», «Сайри Баҳоваддин», «Сайри чашмаи Айюб» ва «Сайри гули сурх», дар Самарқанд «Сайри оби раҳмат», «Сайри гули бихӣ», дар Нурато, Панҷакент, Тошканд «Сайри гули сурх» дар шаҳри Ҷалолободи Афғонистон «Сайри гули норинҷ», ва дар шаҳри Мазори Шарифи ин кишвар «Сайри мазор» ва «Сайри гули сурх», дар Қашқадарё «Сайри қушчинор», «Сайри лаби дарё», «Сайри гули беҳӣ» барпо мегарданд.

Занҳо низ ҷойҳои махсусро сайр мекарданд. Дар бисёр маҳалҳо идғоҳҳои занона буд. Дар Бухоро занҳо дар чашни

Наврӯз сайри Чашмаи Айюб мекарданд¹. Занони Самарқанд ба Оби Раҳмат мерафтанд. Занони деҳаи Ғазғони ноҳияи Нуратои вилояти Навой чашни Наврӯзро дар кӯҳи Чилдухтарон мегузaronиданд. Ба сайргоҳи «Чилдухтарон», асосан, духтару занон ва инчунин бачаҳои ба балоғат ва воя норасида низ мерафтанд. Баъзе модароне, ки барои писаронашон арӯс интиҳоб кардаанд, ба арӯс «Сари кӯҳӣ» гуён тухфаҳо ҳада менамуданд. Ҳангоми ракси духтарони номзадшуда тарафи домод тухфаҳоро ба сару китфи арӯсонашон мегузошанд.

Сусхотун. Ин маросим ба қатори маросимҳои баҳорӣ, Наврӯз ва ё соли нав дохил намешавад. Маросими Сусхотун гарчанде бо қорҳои деҳқонӣ ва зироат алоқаманд аст, аммо ташкили гузаронидани он ба талабот вобаста мебошад. Солҳое, ки борон дар сари вақд намеборидаасту дар натиҷа киштуқор, зироат ва ҳосилот дар зерӣ хатар мемондааст, маросими «Сусхотун» гузаронида мешудааст. Мувофиқи ақидаи мардуми деҳот маросими Сусхотун борон меовардааст.

Маросими Сусхотунро занон ташкил меодаанд. Фолклоршинос Р. Қодиров қайд мекунад, ки дар водии Қашқадарё ҳангоми хушксолӣ занон ҷамъ шуда ва бо маслиҳат як нафар пиразани аз падару модар яккаву ягонро ёфта, ӯро розӣ мекунонидаанд, ки Сусхотун шавад ва ба мардум қори хайре кунад. Баъд як гурӯҳ занон ба сари пиразан рӯймол партофта, ӯро сурудхонон кӯча ба кӯча ва дар ба дар давр мезанонидаанд. Як нафар аз занҳо, ки унвони «Сарбайтхон»-ро доштааст, бо овози баланд бандҳои суруди «Сусхотун»-ро мехондааст, дигарон баъди ҳар як банди суруд «Сусхотун-а, сусхотун» мегуфтаанд².

Сурудҳои Сусхотун низ дар назми мавсимӣ мавқеи хос дорад. Образи асосии ин сурудҳо абру борон, замин ва кишти деҳқонӣ мебошад.

Сарбайтхонҳо:

Борон борад зебонда,
Алаф шавад бузонда!

Ҳама:

Сусхотун а сусхотун!

Сарбайтхонҳо:

Бузон хуран шир тиян,
Шира ба кампир тиян!

¹ Иқромӣ Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. – Душанбе: Ирфон, 1969, сах. 449-451

² Қодиров Р. Фолклори маросими тоҷикони водии Қашқадарё. Душанбе, 1963, сах. 45

Ҳама:

Сусхотун а сусхотун!

Вақте ки суруди Сусхотун ба охир расид ҳама ба сусхотунхонҳо об мепошиданд, ба онҳо як миқдор хурокворӣ: чав, гандум, нон меоданд.

Дар сурудҳои Сусхотун мазмуни шикоят аз зиндагӣ, замона, ғарибӣ, қатъӣ ва марг низ ифода ёфтааст. Одамон маросими Сусхотунро кайд намуда бевосита аз зиндагии худ фикр мекарданд. Азбаски савдогарон ғаллаҳоро мавриди арзониаш харида дар анборҳо захира мемонданд ва онҳоро дар вақти хушкию қатъӣ ба нархи гарон мефурухтанд, Сусхотунҳо ба инҳо нафрат меҳонданд:

Сусхотун а сусхотун!

Хони анбордор сӯзад!

Хони деҳқон пур шавад

Сусхотун а сусхотун.

Мардум борони баҳорро «борони найсон» меномиданд. Борони найсон барои деҳқонон оварандаи дурру гавҳар аст, дашту саҳроро фэйзбор гардонида ғалладонҳоро фаровон мекунад:

Эй абри найсон,

Борон фиристон.

Ҳосили моро

Фаровон гардон...

Маросими Сусхотун дар ҳар ҷо ҳар хел гузаронида мешудааст. Фолклоршинос Р. Аҳмадов нақл мекунад, ки дар водии Сурхондарё Қашқадарё яке аз иштироккунандагони маросим либоси чанда пӯшида ва хӯсае ба даст гирифта, ба зери тарнов мерафтааст, дигарон:

Сустохотун, сусхотун,

Алафакон ташна монданд,

Кампиракон гушна монданд...

гӯён суруд хонда ба сари он зан об мерехтаанд, Дар Кулоб ва Ғарм ин маросимро «Ашаглон» мегуфтаанд ва ҳангоми гузаронидани он суруди зеринро меҳондаанд:

Ашаглони ростина,

Аста бичунбон остина,

Ғаллаи савзум қоқ, шид,

Як бор бирез боруна.

Дар баъзе ҷойҳо бо сурудҳои зани сусхотуншавандаро ба лаби дарё бурда, ба об пахш мекардаанд, Сусхотун кӯшиш

мекардааст, ки аз дасти занҳо халос шавад, вале ӯро то гиря накунад, аз об берун намекардаанд. Гуё ҳар қадаре, ки Сусхотун бисёртар гиря карда, ашк резад, ҳамон қадар борон зиёдтар меборидааст. Агар баъди гузаштани маросим борон борад, ба зани сусхотуншуда пул ва ҳар чӣ чамъ карда меодаанд. Дар ҷойҳои дигар одате низ будааст, ки мувофиқи он одамон чизҳои пуркимати бойҳои хасисро дар дарё пинҳон карда, онҳоро ба хашму ғазаб меовардаанд ва он чизҳоро танҳо баъди боридани борон ба соҳибонашон бармегардонидаанд. Дар баъзе ҷойҳо дар рӯзи маросим занҳо дар лаби дарё чамъ омада, «ҳалиса» («ҳариса») мепухтаанд ва онро «оши борон» меномидаанд.

Дар баъзе маҳалҳо маросими Сусхотунро мардон ташкил мекардаанд. Ба яке аз мардон либоси занона пушонда, ба сараш рафида мегузоштаанд ва ин сурудро тараннум мекардаанд:

Сусхотун, султон хотун,

Синаҳош майдон хотун.

Ба сусхотун чӣ даркор?

Борони шарроси даркор!

Инчунин сангпуштеро ба пояш ресмон баста, ба об мепартофтаанду дар меҳ ё дарахт баста мемондаанд. Танҳо баъди боридани борон сангпуштро раҳо меодаанд. Гуё бо талаби сангпушт борон меборидааст.

Суруди «Сусхотун» вариантҳои гуногун дорад, ки матни зерин низ аз ҷумлаи онҳост:

Борон борон, сусхотун,

Борон равон, сусхотун,

Гандумако ташна мондаӣ,

Гудакако гушна мондаӣ,

Алафако сӯзон шидай,

Бузғолако ҳайрон шидай,

Борон борон, сусхотун,

Борон равон, сусхотун.

Маросими дарав ва хирманкӯбӣ. Дарав ва хирманкӯбӣ маросими тобистонӣ буда, ба ғунучини ҳосилот вобастагӣ дорад. Маълум аст, ки дар замони қадим дарави гандум ва қуфтани он яке аз марҳилаҳои душвортарини ҷараёни корҳои хоҷагии қишлоқ ҳисоб мешуд, ки онро бе дастҷамъии ҳамдигар ва ҳашар анҷом додан мумкин набуд. Бинобар ин маросими дарав ва хирманкӯбӣ дар бисёр маҳалҳо ба ҳукми анъана даромадааст.

Даравгарон ва ҳашарчиён ба сароидану нақл кардани асарҳои халқӣ машғул мешуданд, ки низ ба сабук ва осон шудани меҳнати онҳо ёрӣ мерасонид, илова бар ин сароидану нақл кардани асарҳои халқӣ одамонро рӯҳбаланду ғайратманд карда, ба онҳо завқи эстетикӣ мебахшид.

Яке аз сурудҳои, ки дар давоми дарав иҷро карда мешудааст, «Ман доғ» мебошад. Ин суруд ҳам коллективона ва ҳам дар танҳои хонда мешудааст. «Ман доғ»-и коллективӣ одатан вақтҳои ҳашар хонда мешудааст ва дар хондани он бештар шахсони хушовоз иштирок мекардаанд. Аз байни онҳо як нафар мегуфтааст:

Гандумаки худрӯй дарав мекардуме, ман доғам, ё дӯст!

Дигарон:

Ҳе, алло, ҳе, алло, ёре, ман доғам ё дӯст!...

Саркардаи суруд:

Ба холи сӣёи ёр ҳавас мекардуме, ман доғам, ё дӯст!

Дигарон:

Ҳе, алло, ҳе, алло, ёре, ман доғам, ё дӯст!

Саркардаи суруд:

Ин беда баланд саргаҳаш корхонае, ман доғам, ё дӯст!

Дигарон:

Ҳе, алло, ёре, ман доғам, ё дӯст.

Саркардаи суруд:

Як ҷон дораме, фидои даравгароне, ман доғам, ё дӯст.

Дигарон:

Ҳе, алло, ҳе, алло, ёре, ман доғам ё дӯст!...

Суруди «Ман доғ» боз чанд вариант дорад, ки тарзи хониш ва иҷрои онҳо низ тақрибан ҳамин гуна мебошад.

Дар замони гузашта ғалларо ба воситаи ғалагов мекуфтанд, ки онро «хӯп» мегуфтаанд. Одатан ғаллаи даравидаро дар хирманҷой ғарам карда, бандҳои онро гирдогирди сутуни хирманҷой паҳн менамуданду чор-панҷ барзагови ба ҳамдигар қатор аз ғарданашон бастагиро аз болои пояҳои гандум ҳай мекарданд. Барзаговҳо гирдогирди сутун давр зада, бо пой худ донаҳои гандумро аз сарак ҷудо ва пояҳои онро коҳ мекарданд. Аз паси барзаговҳо шахсе гашта, суруди «Майда, майда, хӯп»-ро мехонд:

Ғалаговам, говронаме, майдае, майдае,

Панҷ рӯз будай давронаме, майдае, майдае,

Майда-майда хирманаме, майдае, майдае,

Нақарот:

Шави маҳтов ранҷурӣ кашидум,

Чилими нукрагӣ холӣ кашидум,

Чилими нукрагӣ дар дасти мо нест?

Магар занчири ёр дар пой мо нест?...

Агар хирманқуб рубой ва дубайтиро ҳар чӣ қадар зиёд
донад, мумкин аст, ки суруд ҳамон қадар давомдор ва дароз
шавад.

Барфӣ. Дар байни тоҷикон одате буд, ки баробари боридани
барфӣ нахустин ёру ҷураҳо, оилаҳо ба ҳамдигар мактуб-барфӣ
фиристода, орзуи худро ифода мекарданд. Супоридани барфӣ
қоидаю тартиби муайяне дошт. Барфиро шахсан ба касе супурдан
лозим аст, ки он ба унвони ӯ навишта шудааст. Агар шахси
супоранда бо барфӣ овардааш фош ва дастгир нашавад, дар он
сурат шартҳои барфӣ иҷро карда мешавад. Аммо дар акси ҳол
нависандаи барфӣ ё супорандаи он қарздор шуда, шартҳои
барфиашро бояд худаш иҷро кунад. Ба рӯи шахси бо барфӣ
дастгиршуда сиёҳии дег мемолидаанд, ки ин исботи ба даст
афтодани ӯ будааст. Барои қарздор нашудан ҳам шахси
барфинавис ва ҳам касе, ки барфӣ ба номи ӯ навишта шудааст,
баъзан аспҳои бидавро низ ба қор мебурдаанд. Барфиро ҳатто аз
як деҳа ба деҳаи дигар, аз як шаҳр ба шаҳри дигар низ
мефиристодаанд.

Матнҳои барфӣ хеле гуногунанд ва онҳо ба ихтиёри
барфинавис вобаста аст. Аммо як матни халқии анъанавие ҳаст,
ки онро қариб дар ҳама ҷо истифода мебурдаанд. Матни мазкур
қарори зайл аст:

Барф меборад басе хуш, дилрабо,

Барфи нав аз мову барфӣ аз Шумо.

* * *

Лахта-лахта барф меборад сафед,

Як зиёфат аз Шумо дорем умед:

Сандалиро гарм созед аз алав,

Ширбиринҷу шӯлаву оши палав,

Нонҳои кунчидини куббадор,

Себу ангуру дилафрӯзу анор,

Ҳофизи хушхону танбуру дутор,

Наю ғижжак, ҷураҳои беғубор,

Рӯставу лавзу мураббою набот,

Пистаю бодому қанду қандалот,

Чормағзу тутмавизи сояғи
Баҳри мо гайёр бошад, чӯрачон,
Бо салому эҳтироми чӯрағи.

(Имзо).

Аз ин матни машҳури халқӣ одамони босаводу бесавод, ҷавонону калонсолон истифода мебардаанд ва дар фасли зимистон – дар рӯзҳои аввали бориши барф барфӣ фиристодан расму одати халқӣ будааст.

Хулоса, маросимҳои мавсимӣ (календарӣ) ва эҷодиёти бадеии ба онҳо алоқаманд ҳислатҳои миллӣ ва даврони таърихӣ халқро инъикос намуда, ба ҳамин восита аҳамияти махсуси илмиро молиқ гардидаанд.

Савол ва супоришот:

1. Сурудҳои мавсимӣ дар кадом маврид иҷро карда мешаванд?
2. Сурудҳои бойчечак ва гулгардонӣ кай ва аз ҷониби кӣҳо иҷро карда мешавад?
3. Боз дар кадом фаслҳои сол сурудҳо иҷро карда мешаванд?
4. Дар бораи доираи мавзӯ ва мундариҷаи сурудҳои мавсимӣ маълумот диҳед.
5. Хусусиятҳои сурудҳои мавсимӣ аз ҷӣ иборат аст?
6. Дар бораи Иди Наврӯз ва сурудҳо ба ин муносибат ҷӣ медонед?
7. Сурудҳои мавсимино навишта гиред ва аз ёд кунед.

Нақша:

1. Маълумот дар бораи тӯи арусӣ ва марҳилаҳои он.
2. Давраҳои тайёри ва гузаронидани он.
3. Чамъомади занону духтарон.
4. Истифодаи жанрҳои гуногуни фолклорӣ дар раванди маросими арусии тоҷикон.
5. Мавқеи сурудҳо дар тӯии тоҷикон.
6. «Саломнома», «Ёр-ёр» ва дигар сурудҳои тӯёна.
7. Тарзи иҷрои сурудҳои тӯёна.

Мафҳумҳои асосӣ: *Маросими тӯӣ, марҳилаҳои тӯӣ, сурудҳои тӯёна, Саломнома, хостгорӣ, фотиҳатӯӣ, келинфурорӣ, хинобандон, рақсу бозию сурудҳои*

Маросими тӯӣ дар ҳамаи давраҳои таърихӣ ва замони ҳоло набудааст. Дар натиҷаи табaddулоти ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ расму оин ва анъанаҳо низ тағйир ёфтаанд. Инкишофи чамбият ва робитаҳои гуногуни халқҳо ба расму оинҳо таъсир расонида, маросимҳои халқиро ҳам хеле тағйир додаанд. Ҳоло танҳо дар байни тоҷикон чандин шакли намуди гузаронидани маъракаи маросими тӯи арусиро мушоҳида менамоем. Аз рӯи баъзе тадқиқотҳои илмӣ ва материалҳои зиёди фолклорӣ маълум мегардад, ки дар тӯи арусии мардуми маҳалҳои гуногуни тоҷикнишин баробари ҷойи доштани ҳодисаҳои ҳамрангу муштарак тафовути зиёде низ мавҷуд аст. Ин тафовутҳо махсусан дар вақти дида баромадани марҳилаҳои тӯӣ ба назар мерасад.

Маросими тӯи арусии тоҷиконро асосан ба се марҳилаҷудо кардан мумкин аст:

Пеш аз
тӯӣ

Хостгорӣ, ноншиканон, фотиҳа, парчабуррон, чомабуррон, маслиҳатошӣ, тӯйбарон ва сурфакушоён, чамъомади духтарон, хинобандон, тайёр намудани арусӣ довод ба тӯи қалон: саршӯёну муйбофон, сартарошон, саллабандон, либоспӯшон.

**Тӯи
калон**

Никоҳ, домодбиёрон, зиёфати тӯи, ба хонаи домод гуселкунони арус, нақшгуи мардон, **ёр-ёргуи занон, рубишон**

**Баъди
тӯи
калон**

Ҷойгундорон, ~~тоҷиканон~~, домодталабон, келинталабон.

Дар гузашта рақсу бозию сурудхонӣ, яъне истифодаи фолклор одатан аз тӯи фотиҳа сар мешудааст. Тӯи фотиҳа баъд аз хостгорӣ ва ноншиканон гузаронида мешавад. Масалан, фолклоршинос Р. Қодиров қайд мекунад, ки дар водии Қашқадарё тарафи домод аҳли деҳаро ба хонааш даъват намуда зиёфат медиҳад¹. Меҳмонон зиёфатро хурда, ба сахни ҳавлии тӯйдор мебароянд. Чизу чораи барои тӯӣ гайёр кардаро ба хару аспҳо бор карда, ба хонаи арус мераванд. Доирадастону сурнайчиён савту оҳанги шӯхеро менавозанд, дигарон карсақзанӣ карда, суруди «Хуй, бале»-ро меҳонанд, се нафар чавонписар мераксанд: Ҳофизон: Кокулат андархаму ҳар як ҳамаш сад ачдахор.

Дигарон: Хуй, бале!

Ҳофизон: Руи ту барги гулу чашмони ошиқ, интизор.

Дигарон: Хуй, бале!

Ҳофизон: Кокулатро дар сарат беҳтар аз он гул дидаам.

Дигарон: Хуй, бале!

Ҳофизон: Ҳар ду зулфони туро монанди сунбул дидаам.

Дигарон: Хуй, бале!

Ҳофизон: Ҷононаи нағзи ман.

Дигарон: Хуй, бале!

Ҳофизон: Бодоми думағзи ман.

Дигарон «: Хуй, бале!

Ҳамин ки ба хонаи арус расиданд, дар ҷои васеъ давра гирифта, сурудхонию рақсу бозӣ, дойразанию сурнайनावозиро давом медиҳанд. Тарафи арус онҳоро пешвоз гирифта: «Ба нияти нек, бахташон сафед, ризқашон фаровон шавад» гуён ба сари тӯйовардагон орд мепоянд. Духтардор тӯи овардаашро зиёфат карда ба ҳешони наздики домод чома мепӯшонад.

Ҷамъомади занону духтарон, ки ҳинобандон номида шудааст, дар арафаи никоҳ дар хонаи орододашудан арус

¹ Қодиров Р. Фолклори маросимии тоҷикони водии Қашқадарё. Душанбе, 1963, с. 58

мегузаштааст. Дар ин чамъомад рақсу бозию мусиқӣ, аскиягӯӣ, шеърхонӣ мавқеи махсус доштааст. Аз ҳар кас, ки дар он чамъомад иштирок мекардааст, хоҳиш карда мешудааст, ки ё суруд хонад, ё рақс кунад ва ё ягон хунаре нишон диҳад. Ин корро аввал занони солхӯрдаи шӯхтабиату ширинкор сар мекардаанд.

Намунаи сурудҳои ҳазломез, ки дар ҳамин чамъомад хонда мешудаанд, ин аст:

Давидеме, давидем,
Усми сиёҳ харидем,
Ба қоши келин молидем.
Келин дар болохона,
Домод дар меҳмонхона,
Домод аспаша об дод.
Келин зулфаша тоб дод.
Келина бурдем сой катӣ,
Аспи алои бой кати,
Таги дари Ӯғулой катӣ!
Сандукчекои чой катӣ.

Фолклоршинос Р.Қодиров қайд мекунад, ки дар деҳаи Фелони ноҳияи Шаҳрисабз арӯс либосҳои нав пӯшида, бо ду-се нафар дугонаҳояш деҳаро давр мезадаасту дугонаҳояш ва духтаронро ба тӯӣ хабар мекардааст. Духтарон ба арӯс ҳамроҳ шуда, аз пасаш дойразанӣ, сурудхонӣ, кафкӯбӣ, рақсу бозикунон ба хонаи арӯс меомадаанд. Дар ин вақт тарафи домод ҳам (ҷавонзанону духтарон) бо дойразанию рақсу суруд кӯчаҳои деҳаро давр зада, духтаронро ба хонаи домод хабар мекардаанд. Дар хонаи домод ҳам базми занону духтарон ташкил мешудааст. Дар ин чамъомадҳо суруди зеринро мехондаанд:

Ҳофизон: ...Аз Қаробог омадӣ,

Сина ба доғ омадӣ.

Дигарон: Ҳо, Лайлӣ, Лайлӣ, Лайлӣ

Ҷонам фидои Лайлӣ.

Ҳофизон: Мӯрҷамиён духтарак,

Ҷигаркабоб омадӣ.

Дигарон: Ҳо, Лайлӣ, Лайлӣ, Лайлӣ

Ҷонам фидои Лайлӣ.

Ҳофизон: Ман меравам ба бозор

Гапата бигӯ, ҷураҷон.

Дигарон: Ҳай, лола, лола, лола

Ҳусни ҷавон пиёла.

Ҳофизон: Ҳалқи тилло оварда,
Ба гушакам андозед.

Дигарон: Ҳай, лола, лола, лола,
Ҳусни чавон пиёла.

Ҳофизон: Ман меравам то Бухор
Гапата бигӯ, ҷӯрачон.

Дигарон: Ҳай, лола, лола, лола,
Ангур дар боғи хола.

Ҳофизон: Курти атлас харида,
Шоҳӣ, кимхоб биёред.

Дигарон: Ҳай, лола, лола, лола,
Ангур дар боғи хола.

Ҳофизон: Ман меравам то Ҳисор,
Гапата бигӯ ҷӯрачон.

Дигарон: Ҳай, лола, лола, лола,

Дар арафаи тӯй дар Кулоб, Фарм ва Дарвоз хангоми саршӯи
занҳое, ки вазифаи саршӯии арӯсро ба зимма гирифтаанд, суруди
зеринро меҳондаанд:

Занҳо: Гуларӯсак, сар бишӯй,
Пага ваъдай рафтанай.

Арӯс: Сарма шуста ҷӣ кунум?
Ношустагим бехтарай

Занҳо: Гуларӯсак, курта бипуш,
Пага ваъдай рафтанай.

Арӯс: Курта пушида ҷӣ кунум?
Нопуштанум бехтарай...

Баъд арӯс сарашро шуста истода мегуфтааст:
Шуяк-шӯяконуме, саршуяконуме,
Оста шона куне, нареза мӯякуме.

Чунон ки аз натиҷаи ҷустуҷӯҳои фолклоршиносон маълум
мегардад, дар Қаротегин ва деҳаҳои атрофи он вақти ба хонаи
домод гуселонидани арӯс дар лаҳзаҳои хайрухӯшӣ ва видоёкунӣ аз
тарафи кешовандону дугонаҳои арӯс суруди зерин иҷро карди
мешудааст:

Гул равонай, мерава,
Арӯс меҳмонай, мерава,
Ёру дугонаш, гиря кунед,
Роҳати ҷонай, мерава.

Дар тӯйҳои Кулоб чанд суруди махсус низ аз тарафи модар дар ҳамин лаҳза хонда мешудаанд, ки аз ҷиҳати мазмун андӯхгин ва хеле самимӣ мебошанд:

Ту меравӣ аз хона, хамира кӣ рост мекуна?
Ҷар лаҳза пеши оча кӣ шишта ноз мекуна?
Гулма бурдане, баргаки гулма бурдане,
Аз миёни духтаро румолдузма бурдане.
Гулма бурдане, баргаки гулма бурдане,
Аз миёни духтаро чомадузма бурдане.
Гулма бурдане, баргаки гулма бурдане,
Аз миёни духтаро токидузма бурдане...

Як қисми калони сурудҳои тӯй ҳангоми маросими тӯй калон, яъне келинбиёрон ё келинфуророн, никоҳ ва базми тӯй хонда мешудаанд, ки ҳам сурудҳо ва ҳам вақти иҷрои онҳо дар ҳар ҷо ҳар хел аст. Масалан, бегоҳии тӯй, вақте ки домодро ба хонаи арӯс мебардаанд, мардон-ҷӯраҳои домод, сурудхонон мерафтаанд, ки он сурудҳоро «Нахш», «Шаҳ омад» «Шаҳ муборак» меномидаанд.

Тарафи домод дар назди дарвоза ё дар рӯи ҳавлӣ оташ даргиронда, гулхани калон мекардаанд, арӯс ва ҳамроҳи арӯс омадагонро бо тантана пешвоз мегирифтаанд ва онҳо арӯсро «Ёр-ёр»-хонон се маротиба аз гирди гулхан давр мезанондаанд. Домод арӯсро аз асп бардошта, даҳ-дувоздаҳ қадам дуртар бурда мемонадааст. Дар ҳамин вақт «Саломнома»-хонӣ шуруъ мешудааст. «Саломнома»-ро бибиотунҳо, бибахалифаҳо гоҳ аз ёд гоҳ аз рӯи қоғаз мехондаанд. Дар баъзе ҷойҳо заноне ёфт мешудаанд, ки «Саломнома»-хонӣ ба онҳо касб будааст. Онҳо одатан «Саломнома»-ро ба шароит ва ба келину домод мувофиқ карда эҷодкорона мехондаанд. Дар «Саломнома» оиди арӯсо домод орзуҳои нек карда мешудаанд. Чунончи:

Саломномахон: Ба келину ба домод мо салом мегӯем!
Ба Ширину ба Фарход мо салом мегӯем!

Ҳозирон: Ҳазор алейк!

Саломномахон: Илоҳо, то ба пиритон умур бинед,
Ба хурсандӣ ҳаёти боҳузур бинед.
Шумо ҳам аз баччахотон тӯю сур бинед,
Ба келину ба домод мо салом мегӯем!
Ба Ширину ба Фарход мо салом мегӯем!

Ҳозирон: Ҳазор алейк!

Дар баъзе маҳалҳо баъд аз хондани «Саломнома» суруди «Келиншинонӣ» хонда мешудааст. Ин сурудро одатан модаршӯй (хушдоман) хонда, арӯсро ба нишастан таклиф мекардааст, ки як намунаи суруди мазкур ин тавр аст:

Таги савад ширу каймоқ,
Келинмулло бодомқавок,
Хуш омадед, шинед, келин!
Таги чимилик нону мавиз,
Келинмулло эрка-азиз,
Хуш омадед, шинед, келин!

Пас аз ин арӯсу домод ба таги чимилик меदारомадаанд ва ба онҳо оина нишон медодаанд, то ки ҳаёташон мисли оина бегубору равшану дурахшон шавад. Баъд ба онҳо шарбат мехӯрондаанд, ки ин рамзи ширин гардидани зиндагии занушӯии онҳо мебошад.

Ба ҳамин тарик, мавридҳои асосии иҷро намудани сурудҳои тӯӣ арӯсӣ тамом мешудааст. Бояд қайд кард, ки сурудҳои ҳар як марҳила ва мавридҳои маросими тӯӣ дар ҳар маҳал ҳар хел будаанд. Ҳамаи он сурудҳое, ки дар боло зикр шуданд дар ягон маҳал пурра иҷро карда намешудаанд. Агар яке аз онҳо дар ягон маҳал дучор шавад, дар маҳалли дигар ба назар намерасад. Аммо ҳамаи онҳо дар тӯйҳои арӯсии тоҷикон хонда ва суруда мешудаанд.

Дар бораи хусусиятҳои шеърӣ сурудҳои тӯӣ арӯсӣ ҳаминро гуфтан лозим аст, ки аввал на ҳамаи матни сурудҳо ба лаҳзаҳои маросими тӯӣ ва мавзӯю мундариҷаи онҳо бевосита алоқаманданд. Ҳофизон ва иштирокчиёни тӯӣ (занон, мардон) ҳар гуна шеър ё суруди нақаротдореро, ки ёд доранд, хондан мегирифтаанд. Масалан, дар тӯӣ фотиҳа суруди «Хуй, бале», дар ҷамъомади пешазтӯӣ занону духтарон, ки онро дар баъзе ҷойҳо «оши занон» меноманд, суруди «Ҳо, Лайлӣ» (Ҳай, лола), Ҳангоми ба хонаи домод бурдани арӯс суруди «Ёр-ёрон»-ро мехондаанд, ки матнҳои онҳо хеле қадимӣ буда, қариб аз хотирҳо фаромуш шудаанд ва ҳоло аз ин сурудҳо танҳо «Тӯӣ муборак» ва «Ёр, Ёр, ёрон» барин нақаротҳо боқӣ мондаанд. Дар тӯӣ рақсу суруд, мусиқанавозӣ ҳатман лозим аст, бе ин хурсандиҳо базми тӯӣ ба вучуд намеояд. Бинобар ин хоҳ ҳофизон бошанду хоҳ мехмонону соҳибони тӯӣ кадом сурудро, ки донанд, ба мазмунаш эътибор надода хондан мегиранд ва дар ин хел сурудҳо нақарот ё байтҳои иловагӣ, ки ба мазмуни маросими тӯӣ вобастаанду ба таври

импровизация хонда мешаванд, кимат ва аҳамият пайдо мекунанд.

Дуюм ин ки дар маросими тӯи арӯсӣ бисёр сурудҳо на танҳо дар мавриду мавқеи худ иҷро карда мешаванд, балки мазмуни ин ё он лаҳзаи расму оинро инъикос мекунанд. Онҳо ба маросим ҳамчун як қисми ҷудонашавандаи он ба таври табиӣ дохил мешаванд. Сурудҳои «Саршӯён», «Сартарошон», «Гул равонай», «Ту меравӣ аз хона», «Шах муборак». «Барор-барор», «Саломнома», «Келиншинонӣ», рубоии «Ман ёри туам, намешавам ёри касе» ва ғайра аз ҳамин қабил мебошанд.

Мавзӯҳои сурудҳои маросимии тӯӣ хеле гуногунанд. Ишқ, бевафой, бовафой, таърифу тавсифи арӯсу домод ва ҳаёти хушбахтонаи онҳо, оила ва мисли инҳо мавзӯҳои мебошанд, ки дар сурудҳои тӯи арӯсӣ инъикос гардидаанд. Албатта, сурудҳои маросимии тӯӣ аз чихати вазн, қофия ва дигар санъатҳои шеърӣ бенуксон нестанд, аммо азбаски матнҳо ба оҳанги мусиқӣ ҷӯр шудаанд ва бештар коллективона хонда мешаванд, нуқсонҳои онҳо ҳис карда намешаванд. Ин ҳодиса умуман ба назми халқӣ, аз ҷумла, ба сурудҳо бисёр хос аст.

Дар тӯӣҳои замони гузашта аз ашъори шоирон низ истифода бурда мешуд. Дар он тӯӣҳо на танҳо ҳофизони касбӣ, балки дигарон низ суруд мехонданд. Ҳоло ҳам ҳамин тавр аст ва репертуари сурудҳои маросими тӯи замони мо махсусан аз ҳисоби шеърҳои шоирони муосири тоҷик хеле бой гардидааст. Ҳуди маросими тӯи арӯсӣ низ тағйир ёфта, ба тараққиёти ҳаёти ҷамъиятии мо ва пешрафти маданият мутобик, гардидааст.

Савол ва супоришот:

1. Маросими тӯӣ ва марҳилаҳои он.
2. Дар марҳилаи пеш аз тӯӣ кадом маросимҳо дохил мешавад.
3. Дар бораи сурудҳои маросими тӯӣ чӣ ҳо муҳим аст?
4. Сурудҳои тӯёна дар кадом марҳилаҳои тӯӣ иҷро карда мешаванд?
5. Хусусиятҳои сурудҳои «Ёр-ёр» ва «Саломнома»-ро гуфта диҳед.
6. Аз падару модар, бибию бобоягон сурудҳои халқиро, ки дар тӯю маросимҳо иҷро карда мешаванд, навишта, аз ёд кунед.

Нақша:

1. Маълумот дар бораи расму оини марбути маросими мотам.
2. Ишорати Наршаҳӣ дар бораи сӯғи Сиёвуш ва хондани навҳо дар он замон (асри IX)
3. Хондани марсия хангоми вафоти пирон ва чавонон.
4. Марсия ва хусусиятҳои он.
5. Таҳлили марсияи «Абдулмаҷидҷонам балам»

Мафҳумҳои асосӣ: маросими мотам, сӯзу гудоз, марсия, расму оини марбути маросими мотам, марсияҳои, овозандозӣ, марсияҳои халқӣ

Дар маросими мотам аз замонҳои қадим то имрӯз сурудҳои ғамангези босӯзу гудоз гуфташуда ва инчунин марсияҳо иҷро карда мешаванд. Муаррихи асри миёна Наршаҳӣ дар асараш «Таърихи Бухоро» маълумот медиҳад, ки дар вақти маросими дафни Сиёвуш навҳо мехонданд. Намунаҳои марсия аз асри даҳум ин ҷониб дар адабиёти китобӣ бисёр дучор мешаванд.

Марсия ба муносибати вафоти касе навишта ё гуфта шуда, дар он ғаму андӯх, нолаву ғиғон ва таъзияи муаллиф ё ягон ҳешованди марҳум баён мешавад. Дар баъзе марсияҳои адабиёти китобӣ санаи вафоти марҳум бо ҳисоби абҷад зикр меёбад.

Дар марсияҳо одатан хислату сифатҳои неки марҳум, орзуи омон ба ноқомии маҳрумӣ ва ё ёдоварӣ мешавад ва зимнан аз беадолатии бедодии тақдир, фалак ва ғайраҳо сухан меравад. Дар баъзе марсияҳои адабиёти китобӣ ва эҷодиёти даҳанақӣ оҳанги иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ гирифтани мазмун низ ба мушоҳида мерасад. Масалан, марсияи Садриддин Айнӣ, ки вай онро ба муносибати аз тарафи амири Бухоро кушта шудани бародараш навиштааст, аз ҳамин гуна марсияҳо мебошад.

Дар маросими мотам асосан занон марсияҳои мекунанд ва аз байни онҳо касоне ёфт мешаванд, ки дар овозандозии суханварӣ маҳорати маҳсус доранд. Ин қабил занҳоро дар аксарияти маҳалҳо овозандоз ё ғунда меноманд. Роли овозандозҳо, ғундаҳо дар маросим хеле бузург аст: онҳо ба хондани марсияҳои таъсирбахш азонаро ба мотамкӯшии пуришӯру пурҳаяҷон табдил медиҳанд, барои авҷ додани ҷолиб

фигон ба азодорон (модар, хоҳар, амма, хола, духтар, завча, кслин ва ғайра) ва дигар занони ҷамъомада ба воситаи овозандозии худ мавзӯ, мазмун, ҳатто сухану ибораҳо ёфта медиҳанд. Овозандозҳо, ки дар рӯзҳои мотам аз тарафи азодорон даъват карда мешаванд, суруд мехонанд, дигарон бошанд, бо овози баланд якбора «хуввв» гӯен ва гирякунон ба онҳо ҷӯр мешаванд. Ҷунонҷӣ:

Гӯянда: Эй кошки, мурғак шуда, дар ҳаво пар мезадаме,
гӯеде, Умриҷоне...

Умриҷон: Эй кошки, мурғак шуда, дар ҳаво пар мезадаме...
баччаякаме, баччаякаме...

Гӯянда: Дар кофтуковат худама ба ҳар ҷар мезадаме,
гӯеде, Умриҷоне...

Умриҷон: Дар кофтуковат худама ба ҳар ҷар мезадаме...
баччаякаме, баччаякаме...

Ҳозирон: Хуввв!...

Гӯянда: Мо бе қуввати дил ҷӣ кор мекунем!

Хоҳарон: Мо бе додар акнун ҷӣ кор мекунем?
акаҷоне, акаҷоне... гӯетоне хоҳароне...

Гӯянда: Мо бе қуввати дил ҷӣ кор мекунем!
гӯедотоне хоҳароне...

Хоҳарон: Мо бе қуввати дил ҷӣ кор мекунем,
акаҷоне, акаҷоне...

Ҳозирон: Хуввв!...

Гӯянда: Ба ман меҳрубону ғамхор будӣ,
гӯед, холаҷонаш.

Хола: Ба ман меҳрубону ғамхор будӣ,
чигараме, чигараме,

Гӯянда: Ҳамеша дилсӯзу дастёр будӣ,
гӯеде, холаҷонаш...

Хола: Ҳамеша дилсӯзу дастёр будӣ,
чигараме, чигараме...

Агар овозандоз аз худи оила ва ҳешу табири азодор бошад, ба овозандозу гӯяндаи касбӣ, ки ба онҳо соҳиби мурда дар охири маросим тухфаҳо, (куртаборӣ, рӯймол ва ҳоказо) медиҳад, эҳтиёҷ намемонад ва овозандозӣ беёрдаму иштироки онҳо сурат мегирад.

Дар маросими мотам як лаҳзаи марсиягӯӣ будааст, ки онро ҷар кашидан, самаъ, садир рафтани мегӯянд. Ҷар кашидан намуди драмавӣ дорад ва аз расму оинаҳои қадимӣ ба шумор меравад.

Маъракаи чаркашӣ, ки бо иштироки як гурӯҳ занон мегузарад, андаке воҳиманок аст: баъзе аз занҳо муйҳои худро пароканда карда, ба сари китфу сандуки синашон партофта, ҳаракати махсусе мекунанд.

Дар ташкилу иҷрои чаркашӣ гӯянда, ки дар мобайни давра истода ҳамаро идора мекунад, роли асосиро мебозад. Вай кӯшиш мекунад, ки марсияи мехондагиаш пуртаъсир бошад, иштирокчиёни чаркаширо ба ваҷд оварда, онҳоро саргарм кунад. Бо ҳамин мақсад гӯянда бо оҳанги ғамангези ба мотам хос, суханҳои гоҳ қофиядор ва гоҳ беқофия мегӯяд. Дигарон бошанд баъди ҳар сухани ӯ ҳаму рост шуда, такроран «облоху, облох» мегӯянд.

Дар замони мо дар натиҷаи тараққиёти илму маданият, табаддулоти бузурги иҷтимоӣ дар маросими мотам низ тағйироти қалоне ба амал омад. Бисёр расму оинҳои ин маросим, ки асрҳо боз вучуд доштанд, аз миён рафтанд ва ба ҷои онҳо унсурҳои нав, ки нисбат ба марҳум иззату эҳтироми мардумро ифода менамоянд, ҷорӣ гардиданд. Бо вучуди ин дар баъзе оилаҳо дар шакли намудҳои пешинааш гузаронидани маросими мотам ҳанӯз ҳам ҷой дорад.

Марсияи «Абдулмаҷидҷонам, балам», ки яке аз марсияҳои машҳури халқӣ ба ҳисоб меравад, сӯзу гудози шахси гӯянда хеле пуртаъсир ва ҳаяҷонбахш ифода гардидааст, ки бандҳои зерини он ин гуфтаҳоро пурра тасдиқ мекунанд:

Аз фириқат сӯхтам, эй нури чашмонам, балам,
Соя буди бар сарам, сарви хиромонам, балам,
Чок-чок аст, ин гиребон то ба домонам, балам,
Нозанинам, қобилам, Абдулмаҷидҷонам, балам!

Айни пирӣ бар сарам кӯҳи бало андохтӣ,
Сирри дил бо мо нагуфтӣ, кори худро сохтӣ.
Рафтӣ аз дунёю бо он бод хокам сохтӣ,
Нозанинам, қобилам, Абдулмаҷидҷонам, балам!

Ҳеҷ ғамхоре надорам, то ки ман ҳамдам шавам,
Қомати як хоҳарат аз бори ғам гардид ҳам,
Хонаи уммеи ман барбод шуд аз ин алам,
Нозанинам, қобилам, Абдулмаҷидҷонам, балам!

Хулқи хубат мерасад, сад оху афгон мекунам,

Во балам, мегӯяму сад шаҳра вайрон мекунам,
Аз ду чашмам чуи хунро мисли борон мекунам,
Нозанинам, қобилам, Абдулмаҷидҷонам, балам!...

Дар фолклори тоҷик «Ҷони бобо», «Тарма», «Усмонҷонуме» «Мотам» ва инҳо барин боз чанд марсияи дигар мавҷуданд, ки онҳоро низ аз намунаҳои беҳтарини марсияҳои халқӣ ҳисоб кардан мумкин аст. Бояд гуфт, ки одатан пас аз вафот дар рӯзҳои якум, дуум, сеум, ҳафтум, бистум ва чилум, ки аз рӯи расму қоидаҳо маросим гузаронида мешавад, дар мотамхона бештар занон гиряву нола ва овозандозӣ мекунанд, онҳо дар баробари истифодаи бурдани марсияҳои маълум ва маъмул худ низ ба таври импровизация сурудҳои эҷод менамоянд, ки намунаи зерин аз ҷумлаи онҳост:

Диламро пора карда, оби чашмамро равон карда рафтиде,
дадаҷонаме...

Ҷаро манро ба як дам ятиму нотавон карда рафтиде,
дадаҷонаме...

Ниҳол бишнонда аз сояи он бебаҳра монда рафтиде,
дадаҷонаме...

Шумо ҷӯ канда, аз обаш ягон қатра нахӯрда рафтиде,
дадаҷонаме...

Ҷудо аз ҷурахотон гашта, надонам, кучо рафтиде,
дадаҷонаме...

Ба болиши аҷал сар монда, дигар сар набардоштиде,
дадаҷонаме...

Ин марсия ҳарчанд аз ҷиҳати вазну қофия нуқсонҳо дорад, вале аз нуқтаи назари мазмун, алоқамандию образнокии фикр ва ифодаҳои рамзӣ ҷолиби диққат аст. Хусусан дар ибораҳои «ниҳол шинонда аз сояи он бебаҳра монда рафтани», «ҷӯ канда, аз обаш ягон қатра нахӯрда рафтани», ки ишора ба роҳати фарзандро надидаи мебошад, нолаю ғиғони ғўянда образнок ифода гардидааст.

Сурудҳои мотамии фарзандон, падару модарон, хоҳару бародарон ва дигар ҳешовандон ин гуна суҳанони образноки ғамангезу пур аз нолаву ғиғонро дар бар мекунанд. Ба ин марсияи зерин низ мисоли хуб шуда метавонад:

...Аз боғи ман гулам рафт, гулам рафт,
вой гулам, вой гулам!

Ширинзабонам, булбулам рафт, булбулам рафт,
вой булбулам, вой булбулам!

Гули бехори ман бекор хазон шуд,
 вой гулам, вой гулам!
 Чаро бахтам беамон шуд?
 вой гулам, вой гулам!
 Дигар акнун ба ман умрам гарон шуд,
 вой гулам, вой гулам!
 Аз осмонам ситорам рафт,
 вой гулам, вой гулам!
 Чахон торик шуда аз ман мадорам рафт,
 вой гулам, вой гулам!...

Дар марсияҳои халқӣ оҳанги мусиқии мотам, интонатсияи ғамангезона ва ғиряву нолаи дилхарош мавқеи асосӣ дорад. Қиммат ва аҳамияти ин гуна марсияҳо бештар дар ҳамин аст.

Аз суруди зерин, ки бунёдаш рубоии халқӣ мебошад, садон дилхароше ба ғӯш мерасад:

Чашмакам дар роҳатон чор шуд, дадаҷонам, э-воее...
 Гулҳои ҷаҳон дар назарам хор шуд, дадаҷонам, э-воее!,,.
 Гулҳои ҷаҳона бӯ кунам, бӯи шумо несте, дадаҷонамее...
 Сад шаҳра ба шаҳр занам, монанди шумо несте,
 дадаҷонаме, э-воее...

Хулоса, маросимҳои халқии тоҷикӣ аз замонҳои қадим бо фолклор алоқаи зич дошта, ҳамчун заминаи пайдоиш ва инкишофи эҷодӣ ба даҳанакии халқ роли калон бозиданд. Фолклори маросимҳои халқӣ расму оин ва тафаккури одамони даврони гуногуни таърихи акс менамоянд. Сурудҳои маросимҳои халқӣ муносибати одамонро нисбат ба ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият намудор сохта, нуктаи назари эстетикӣ онҳоро ифода мекунанд. Ин гуна сурудҳо шохиди онанд, ки инсон чӣ дар лаҳзаҳои ғараҳмандию хурсандиаш ва чӣ дар мавридҳои душвори зиндагиаш эҷодӣ ба даҳанакии худро ҳамчун як ҷузъи зарурии ҳаёти маънавиаш ба ифодаи ғояҳои худ истифода кардааст.

Савол ва супоришот:

1. Доир ба расму оини маросими мотам маълумот диҳед.
2. Дар бораи овозандозӣ ва ҷаркашӣ маълумот диҳед.
3. Хусусиятҳои асосии марсияҳои нишон диҳед.
4. Мазмуну мундариҷаи ғоявии марсияҳои халқӣ.
5. Сурудҳои маросими мотам аз тарафи кӣ эҷод мешаванд?
6. Сурудҳоеро, ки мазмуни ғамангездоранд ба хотир оварда, ба дафтратон нависед.

МАРОСИМИ ГАҲВОРАБАНДОН

Дар байни халқ боз маросимҳои дигаре низ ҳастанд, ки онҳо ба расму одат табдил ёфтаанд. Инҳо «Бибисешанбе», «Бибимушқилкушо», «Гаҳворабандон», «Алас-алас» ва дигарҳо мебошанд. Дар рафти иҷрои онҳо афсонаву ривоят ва суханҳои анъанавие гуфта мешаванд, ки хеле бофасоҳату образноканд, сурудҳо мехонанд, менавозанд, ҳар гуна ҳаракатҳо мекунанд, ки унсурҳои драмаи халқиро соҳиб мебошанд.

Яке аз онҳо гаҳворабандон аст. Бояд гуфт, ки гаҳвора аз қадимулайём дар байни мардум маъмул мебошад. Онро аз ҷӯби бед, чормағз, зардолу ва пояшро бештар аз ҷӯби дарахти тут месозанд. Одатан дарозии гаҳвора 1 - 1,5 метр, бараш 35 - 45 ва баландиаш зиёда аз 50-60 сантиметр мешавад. Он дастбанду побанд дорад ва барои хушк хобидани кӯдак мувофиқ гардонида шудааст.

Маросими гаҳворабандон яке аз анъанаҳои хуби мардуми Самарқанд аст. Дар ин шаҳри бостонӣ одатан кӯдаки навзоди 7-10-рӯзаро ба гаҳвора мебанданд. Дар ин маросим аз тарафи арус кудоҳо – модару хола ва аммаву хешони дигар низ меоянд. Даъвати кудоҳо ва иштироки онҳо дар гаҳворабандон яке аз омилҳои асосии мустаҳкам гардидани оилаи навхонадорон аст. Ба туфайли фарзанд кудо шахси аз ҳама наздики оила мегардад.

Дар бораи маросими гаҳворабандон Аълочии маорифи халқи Ўзбекистон, сокини деҳаи Рустаи ноҳияи Самарқанд Раъно Бойбекова чунин нақл кардааст: «Пеш аз кӯдакро ба гаҳвора бастан кӯдакро бо собун, обрезақ, тағораи махсус оббозӣ медоранд. Одатан тифлро биби табаррук ба гаҳвора мебандад. Ӯ аввалан муборакбодӣ менамояд. Яъне. муборакбодии амри хайр, сиҳату саломатии якдигар, ободии макон, хушнудии хонадон, рӯзи муроду фирӯзии аҳли оила Худованд кӯдаки навзодро бо умраш, ризқаш, бо пою қадам дода бошад, хушақлу хушрафтор шуда ба воя расад, падару модараш роҳату фароғаташро бинанд. Илоҳо, аз ин даргоҳ ва ҳам аз хонадони ҳар яки меҳмонҳои азиз овози хуш, завқу шавқи кӯдакон қанда нашавад. Аллоҳу Акбар.

Бибӣ мурғро ба роҳи Худо хун карда, ба ҳаққи пиру устодон, гузаштагони сарманзил, умедворон, ба ҳаққи чилтан, яктан, сесаду шаст тан пирҳои комили забардаст, хунаш ба хун, ҷонаш ба ҷон, пӯсташ ба пӯст, гӯшташ ба гӯшт гуфта аввал пешона, сипас қафу болои даст, пой, тахтапушти кӯдак, гаҳвора, пас модару навзодро хун мекунад.

Модар андаке пиёзро хоида ба дохили кошуки сиёҳидор оҳиста мепартояд. Бибӣ онро омехта карда, як-як ба кӯдак, гаҳвора, модар бо мақсади аз зараркунандаҳо, чинҳо дур кардани Худованд мемонад.

Шодию хурсандии хурдтаракон ҳадду канор надорид, ҳама атрофи бибиро иҳота мекунанд. Бибӣ оинаро, гӯё, ки он кӯдак бошад, ба даст гирифта, ин сӯ, он сӯ нодуруст гузошта, ин тавр монам-мӣ, он тавр монам-мӣ, мегӯяд. Бачагон бо як овози шавқмандона «не», - гӯён ҷавоб медиҳанд. Бибӣ ба тарзи дигар ва охиру охирон ба тарзи дуруст мемонад. Ҳама баробар «ҳи» мегӯянд. Пас ӯ шонаро мисли оина як-як гирифта, амали пешинии худро такрор намуда, ба таги болиштҷаи сари кӯдак мегузорад. Бо таманноӣ ризку насиба – кулча, бо орзуи аз санг шудани сари он – қайроқ, бо мақсади натарсиданаш – кордҷа, барои аз чашми бад эмин будан – қаланфур, пиёзро низ зери сари тифл мемонад, ки ҳамаи ин бо ниятҳои нек аст.

Сипас бибӣ Бисмиллохир раҳмонир раҳим гӯён кӯдакро ба даст гирифта, ӯро низ ин сӯ, он сӯ нодуруст гузошта, бастанӣ мешавад. Бачагон завқмандона ба тарзи дуруст ба гаҳвора бастанашро нишон медиҳанд. Баъзан занон ҳам ба онҳо ҳамроҳ мешаванд.

Рахти хобат муборак,
Бахту тахтат муборак.

Таку туқаш овора,
Хоби хушаш гаҳвора,

- гӯён бибӣ кӯдакро ба гаҳвора мебандад.

Бибӣ ба болои сари гаҳвора чормағзро тақ-тақ зада шикаста мегӯяд, ки падарат баланд гап зананд, хоҳару бародаронат ҳазлу шӯҳӣ кунанд, натарс. Ба болои сари гаҳвора бо таманноӣ бисёр шудани фарзандон ва аз бемориҳо эмин будани кӯдак дастурхони куроқ, бо орзуи хоболуд шудани тифл куртаи шахси серхоби яке аз аҳли оиларо мепартоянд. Бо маслиҳати ӯ модари кӯдак пеши гаҳвора мешинад. Модар ба кӯдакаш шир медиҳад. Биби гаҳворабанд ба як лаби нон равшан молида, ба ӯ газонида (бо мақсади ба ризку насиба шудан) ба дасти яке аз бачагони далертар медиҳад. Вай нонро гирифта мегурезад. Ҳамаи хурдтаракон аз ақиби вай давида, ӯро медоранд, нонро аз дасти ӯ гирифта, ба ҳамаи ҳозирон як луқмагӣ тақсим карда медиҳанд. Гӯё ин нонро тановул кунанд, дарди дандон намешаванд. Пас модаркалонҳои кӯдак, яъне модари навхонадоршудагӣ ба ҳама – пиру барно шодиёна медиҳанд. Дар охир бибӣ бо з дар ҳаққи

кӯдаку аҳли хонадон дуои нек меғӯяд. Ба ҳаққи ҳамсояҳо ва ҳешу табор нону бугурсокҳои гарму нарм тақсим мекунанд, ки хайри кӯдак аст.

Чун анъана гаҳворабандон ба зиммаи волидони домод асту гаҳвора бо чиҳозаш (сари гаҳвора), чиллагурезон (гаҳворатӯй) ба гардани падару модари келин. Дар мавриди гаҳворабандон бибӣ ва ё занҳои дигар ба кӯдак алла гуфта хобонданро низ ба келин гушрас мекунанд. Агар надонад, худашон намуна нишон медиҳанд».

Инак, як намуди маъмули алла.

Калон шавӣ, аллаё алла,
Ба кӯчаҳо давон шавӣ, аллаё алла.
Ҳамроҳи ҷураҳо шавӣ, аллаё алла,
Рафиқи некраҳон шавӣ, аллаё алла.

НАҚАРОТ:

Ман алла гӯм, аллеш биёд, аллаё алла,
Мунисҷона хобаш биёд, аллаё алла.
Далеру ҷасур шавӣ, аллаё алла,
Закию зирак шавӣ, аллаё алла.
Чакқону боғайрат шавӣ, аллаё алла,
Қобилу маъкул шавӣ, аллаё алла.

НАҚАРОТ:

Дастёри модар шавӣ, аллаё алла,
Шогирди падар шавӣ, аллаё алла.
Боқлу хушрафтгор шавӣ, аллаё алла.
Соҳиби касбу кор шавӣ, аллаё алла.

НАҚАРОТ:

Суи мактаб равон шавӣ, аллаё алла,
Хонию мулло шавӣ, аллаё алла.
Олиму доно шавӣ, аллаё алла,
Фаҳри хонадон шавӣ, аллаё алла.

НАҚАРОТ:

Посбони Ватан шавӣ, аллаё алла,
Ғамхори мардум шавӣ, аллаё алла.
Аз ту умедам калон, аллаё алла,
Малҳами ҷони волидон шавӣ, аллаё алла.

Нақша:

1. Мафҳум ва маънидоди зарбулмасалу мақол ҳамчун жанр.
2. Инъикоси таърих, ҳусну таровати забон, афкори иҷтимоӣ, фалсафӣ ва ахлоқии халқ дар зарбулмасалу мақол.
3. Тафовут ва умумияти зарбулмасал ва мақол.
4. Мавзӯ, ғоя ва хусусиятҳои бадеии зарбулмасалу мақол.
5. Сарчашмаҳои пайдоиш, тараққиёт ва интишори зарбулмасалу мақолҳои халқӣ.

Мафҳумҳои асосӣ. *Зарбулмасал ва мақол, сухани кӯтоҳи образнок, хусусияти бадеии зарбулмасалу мақолҳо, ҳусну таровати забон, зарбулмасалу мақол ҳамчун жанр, андешаҳои халқ, сухани суфтаю рехта*

Зарбулмасал ва мақол – сухани кӯтоҳи образнокӣ ба итмом расидааст, ки дар он мушоҳида ва андешаҳои халқ дар бораи ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти воқеӣ ба таври хулоса ифода шудаанд.

Зарбулмасалу мақол аз жанрҳои маъмул ва машҳури эҷодиёти бадеии халқ буда, ҳам дар забони гуфтугӯӣ ва ҳам дар адабиёти хаттӣ истифода карда мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳо ҷиҳатҳои гуногуни муносибатҳои байни одамонро акс намуда, фикру зикри халқро оид ба ҳодисаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва табиӣ ба таври кӯтоҳ ва дар шакли рехтаю суфта ифода менамоянд. Чунончи, - «Аввал андеша, баъд гуфтор»; «Аз дӯсти нодон душмани доно бех»; «Дарро задам, девор кафид»; «Давидани ғусола то қаҳдон»; «Буз дар ғами ҷону қассоб дар ғами чарбу»; «Оби дари хона қадр надорад»; «Морғазиди аз ресмони ало метарсад» ва ғайра.

Зарбулмасалу мақолҳо натиҷа ва ҷамъбасти таҷрибаю мушоҳидаҳои ҳаётии оммаи халқанд. Дар онҳо, ки дар давоми асрҳои зиёд гаштаю баргашта таҳрир ёфтаю сайқал хӯрда ҳамчун намунаи ҳайратангези осори адабиёти даҳанакӣ то замони мо боқӣ мондаанд, ҳикмати халқ, фазлу хиради халқ ва ҷаҳонбинию

фалсафаи халқ инъикос ёфтааст. Олимон ба зарбулмасалу мақолҳо баҳои баланд дода, гуфтаанд: «Маҳз зарбулмасал ва мақолҳо тафаккури оммаи халқро мукаммал, махсусан, пандомез ифода менамоянд... Умуман, зарбулмасал ва мақолҳо тамоми таҷрибаҳои зиндагӣ ва иҷтимоӣ таърихӣ халқро ба таври ибратангез баён мекунанд».

Гарчанде ки зарбулмасал ва мақолҳо дар алоҳидагӣ ҳам фикри расо ва маъноӣ муайянеро ифода мекунанд, вале аҳмияти онҳо, моҳият ва қимати онҳо дар нутқи гӯянда ё матни нависанда бештар ва барҷастатар аён мегардад. Бинобар ин зарбулмасал ва мақолҳоро аз фазилатҳои забон ва боигарию образнокии он ҳисоб кардан мумкин аст.

Воқеан, зарбулмасалу мақолҳо бо хусусияти бадеии худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Зарбулмасалҳо бештар дорои маъноӣ маҷозӣ буда, дар онҳо мақсад ва фикри асосӣ ба воситаи киноя ифода мегардад. Маъноӣ зоҳирӣ ва бевоситаи зарбулмасалҳо ё калимаю ибораҳои дар зарбулмасал истифодашуда шакли бадеие мебошанд, ки танҳо барои ифодаи мақсад ва ғоя истиораомез хизмат мекунанд. Чунончӣ,¹ «Забони мурғонро мурғон медонанд»; «Об аз сар лой»; «На сих сӯзад, на кабоб»; «Як задани оҳангару сад задани, сӯзангар».

Мо маъноӣ зоҳирӣ ва бевоситаи ин зарбулмасалҳоро ба назар намегирем ва ба фаҳми мо маъноӣ маҷозӣ ва истиоравии онҳо зудтар мерасад. Дар ҳақиқат дар ин мисолҳо мақсад забони мурғонро донистани мурғон, аз сари ҷӯй ё дарё лойолуд шуда омадани об, насӯхтани сиху кабоб, ба як задани болғаи оҳангарӣ баробар будани сад задани болғачаи сӯзангар набуда, он ба маъноӣ асли-маҷозӣ ва ғоявӣ марбут аст: 1. бо роҳи ишорат, ё гуфтугӯи махсус ба ҳамдигар маълум шудани фикри тарафайн; 2. аз ибтидо вайрон ё бад будани кор, амалиёт ва ғайра; 3. наранҷонидани ду тараф (ё ду шахс), муросокорӣ, 4. муқоисаи қувва, қору амалиёт ва ҳоказо.

Зарбулмасал. Дар зарбулмасалҳо образи предметҳо, ҳодисаю амалиёт ба воситаи **тавсиф, ташбеҳ, истиора, киноя, маҷоз, ташхис** ва дигар санъатҳои каломӣ бадеӣ ифода мешавад. Бинобар ин дар байни маъноӣ зоҳирӣ ва дохилӣ-маҷозии онҳо муносибати мантиқӣ мавҷуд аст, ки он ҳамчун ҳодисаи поэтикӣ хусусияти жанрии зарбулмасалро муайян менамояд.

Масалан, зарбулмасалҳои «Сари дарахти мевадор ҳам аст» ё «Санги вазнинро об намебарад»-ро гирем. Пеш аз ҳама, дар ин ду

зарбулмасал предметҳо ва ҳодисаҳои интиҳобшуда реалӣ мебошанд, яъне бе маъноӣ маҷозӣ ва киноявишон ҳам равшан аст, ки сари дарахти мевадор ҳам асту санги вазнинро об намебарад. Дар баробари ин ҳодиса ва хислати монандшаванда, яъне маъноӣ аслии зарбулмасал (маъноӣ маҷозӣ, киноявӣ) низ воқеӣ буда, ба мо мефаҳмонад, ки одами доною боақл, ки вай хоксор аст ва одами ботамкину бомулоҳиза, ки рафтори шоёнӣ таҳсин мекунад, аз ҷиҳати аломату хислатҳо ва вазъияти ҳол ба дарахти мевадор ва санги вазнин монандие доранд. Бинобар ин метавон гуфт, ки маъноҳои зоҳирӣ ва дохилии зарбулмасалҳо бемуносибат нестанд, онҳо мантиқан ба ҳамдигар алоқаманданд.

Мақол. Аммо хусусияти мақол дигархелтар аст. Дар мақол маъноӣ маҷозӣ, киноявӣ мушоҳида намешавад. Мақол мақсад ва ғояро бидуни истифодаи монандкунӣ барин санъатҳои бадеӣ, ки ҳоси зарбулмасаланд, ифода мекунад. Дар мақол предмет, ҳодиса, амалиёт ва ғайра дар ҷои худ, дар маъноӣ худ ошкоро, бепардапушӣ, бе ҳаёлотӣ бадеӣ ва берун аз параллелизми психологию предметӣ ва мантиқӣ меояд. Бинобар ин мақол нисбат ба зарбулмасал аз ҷиҳати шакл ва мундариҷа содда, бебу рағби бадеӣ аст.

Баёни мақсаду ғоя дар мақол конкрет буда, қариб ҳамеша ба мазмун ва таркиби лексии нутқ, ва матн пурра мувофиқат мекунад. Чунончӣ, «Дар ҳама қор машварат бояд, қори бемашварат нақӯ наояд»; «Дили ноҳолам, узри бисёр»; «Дидӣ, ки нашуд, мон, ки равад»; «Дили одатқарда балон ҷон»; «Қори имрӯзаро ба фардо мағузур» ва ғайра.

Вале зарбулмасал ва мақол аз ҷиҳати образнокии сухан ва санъатҳои бадеӣ аз ҳамдигар фарқ кунанд ҳам, аз лиҳози сохти синтаксисӣ ва хусусияти мазмунӣ (пандуҳикматнокӣ, ахлоқомузӣ, тарбиявӣ, фалсафӣ, иҷтимоӣ ваҳоказо) ба ҳам хеле наздиканд ва дар якҷоягӣ як жанри мустақили фолклори тоҷикро ташкил медиҳанд. Онҳо инчунин аз нуқтаи назари вазифа низ ба ҳамдигар бисёр монанданд, яъне ҳам зарбулмасал ва ҳам мақол, ҳоҳ дар нутқи гуфтугӯӣ бошад ҳоҳ дар забони адабӣ, бештар бо мақсади пурқуввату нишонрас шудани сухан ва беҳтару гуворотар ифода гардидани фикр ба қор бурда мешавад.

Бояд гуфт, ки бисёр зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ аз ҷиҳати маъно ва ғоя ба зарбулмасалу мақолҳои халқҳои дигар ҳамранг мебошанд. Масалан, зарбулмасали тоҷикӣ: «Дар ҳонае, ки офтоб надарояд, табиб медарояд». Зарбулмасали албанӣ (тарҷумаи

русиаш): «Куда не входит солнце, туда потом приходит врач», зарбулмасали тоҷикӣ: «Ба умеди худо нашаву буттаро дор». Зарбулмасали латыҳо (тарҷумаи русиаш): «Бога дождадаясь, с голода умрёшь». Зарбулмасали тоҷикӣ: «Ҳар кас дарди худро гуфта менолад». Зарбулмасали русӣ: «У кого что болит, тот о том и говорит»: Зарбулмасали тоҷикӣ: «Дуст гирёнда гап мезанад, душман хандонда». Зарбулмасали узбекӣ: «Дуст ачитиб гапирар, душман кӯлдириб» ва амсоли инҳо.

Чунин монандӣ, агар аз як тараф, ба ҳамрангии тараққиёти сохти ҷамъиятӣ, шароитҳои умумии ҳаёт ва ягонагии фикрию психологии ин халқҳо вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба робитаҳои маданӣ, таърихӣ, сиёсӣ ва иқтисодии онҳо зич алоқаманд аст.

Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ таърихӣ қадимӣ доранд. Таърихи зарбулмасал бо таърихи ташаккули халқи тоҷик ва забони тоҷикӣ алоқаманд аст. Як миқдор зарбулмасал ва мақолҳое, ки то замони мо маҳфуз мондаанд, ҳазор сол пеш аз ин ҳам вучуд доштанд. Мавҷудияти таърихии онҳоро аз рӯи осори хатӣ ва эҷодиёти классикони адабиёти тоҷик муайян кардан мумкин аст.

Таърихи пайдоиши зарбулмасал ва мақолҳо. Тамоми жанрҳои адабиёти даҳанакии халқ, аз қабилӣ зарбулмасалу мақол, чистон, суруд, афсона, ҳамоса, рубой, латифа, тамсил дар як замон ба вучуд омада бошанд ҳам ба ҳар ҳол шубҳае нест, ки зарбулмасал ва мақолҳо ба монанди тамсил аз қадимтарин намунаи эҷодии бадеии халқ аст. Таърихшиноси Рим Курций Руф дар давраи якуми солшумории милодӣ дар китоби худ ду зарбулмасали аз забони зиндаи мардум шунидаи худро («Овози саги тарсончак аз газиданаш саҳттар аст» ва «Чукуртарин дарё ҳамон аст, ки ҳамвора ҷорӣ бошад») қайд намудааст.

Сабаби ба вучуд омадани адабиёти даҳанакӣ, аз ҷумла зарбулмасалу мақолҳо, ба инкишофи минбаъдаи тафаккури инсон, яъне ба тафаккури абстрактӣ ва дараҷаи олии он — тафаккури бадеӣ қобил шудани инсон вобаста аст. Сабаби дигаре, ки он боиси ташаккули адабиёти даҳанакӣ гардид, ин набудани хат буд. Хат кашфиёти бузург ва беҳтарини инсон аст, ки ба давраҳои нисбатан наздики ҷамъияти инсонӣ тааллуқ дорад.

Дар адабиёти хаттӣ андарзгӯӣ ҳанӯз дар давраи Сосониён (солҳои 224–621) оғоз ёфта, бисёре аз он андарзҳо мазмунан ба зарбулмасал ва мақолҳо наздик будаанд. Гумон меравад, ки бо мурури замон баъзе аз он андарзҳо, ки мазмунан ва шаклан халқӣ

буданашон ба назар мерасад, сайқал ёфта, ба қатори зарбулмасал ва мақолҳо даромадаанд. Масалан, аз «Андарзҳои Озарподи Махраспадон»-и Анушервон (531—579), аз чумла, андарзҳои «Шабез бош, ки корраво бошӣ», «Ҳар кӣ дигаронро чоҳ канад, худ андар чоҳ афтад» ва ғайра мебошанд, ки аз онҳо мақоли «Шабез бош, то комраво бошӣ»¹ ва зарбулмасали «Чохкан зери чоҳ», «Чоҳ макан, ки худ афти, бад макун, ки бад афти» ба вучуд омадаанд.

Бояд ки шакли аввалини зарбулмасал ва мақолҳо ба монанди ҳамин чумлаҳои кӯтоҳи пандомезе, ки дар онҳо ақида, мушоҳида ва хулосаҳои ҳодисаҳои гуногуни зиндагии ҳаррӯза ифода ёфтаанд, ба зухур омада бошанд. Аз ин ҷиҳат зарбулмасали то давраи сомонӣ овардаи Ҷоҳиз: «Ҳар кӣ раваз (равад) чараз (чарад) ва ҳар кӣ хуспад, хоб бинад» ҷолиби диққат аст. Албатта, на ҳамаи он пандия, балки қисме аз онҳо, хусусан онҳое, ки мазмунан ба ҳаёти оммаи васеи халқ мувофиқ буданд, бо мурури замон сайқал ёфта, ба зарбулмасал ва мақолҳо мубаддал гардиданд.

Ҳар давр зарбулмасал ва мақолҳои хос ба вучуд меоварад. Бо мурури замон ин чакидаҳо табақа-табақа болои ҳам шуда, як ганчинаи пурбаҳоеро фароҳам меоваранд, ки ҳар як табақаи ин ганчина аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар зарбулмасал ва мақолҳо ақидаю ҷаҳонбинии офарандагони онҳо инъикос меёбад. Азбаски макон, замон ва ҳаёти маишӣ ва иҷтимоии одамон бо расидани замони дигар тағир меёбад, нуқтаи назари онҳо ҳам нисбат ба ҳаёт дигар мегардад. Аз ин ҷост, ки зарбулмасал ва мақолҳои ба вучуд меоянд, ки онҳо аз зарбулмасал ва мақолҳои замони гузашта тафовут доранд, ҳатто чунин зарбулмасал ва мақолҳои офарида мешаванд, ки онҳо аз ҷиҳати ақида ва ғоя ба зарбулмасал ва мақолҳои замони гузашта муқобиланд.

Сабаби дигари гуногунии онҳо дар он аст, ки ақидаи ҳуди офарандагони зарбулмасалу мақолҳо гуногун аст. Табиист, ки ба ҳамон як ҳодисаю воқеа аҳли илму дониш, арбобони дину сиёсат ва ғайра ба тарзи худ муносибат мекунанд ва он гуногунии ғоявӣ боиси ба вучуд омадани зарбулмасал ва мақолҳои мухталифмаъно мегардад.

Агар мазмуни зарбулмасалу мақолҳои китобатӣ ва ё даҳанакии форсу тоҷик аз назар гузаронида шавад, ба назар

¹ Маликушшуаро Муҳаммадтақии Баҳор, Девони ашғор. – Техрон. 1945. II, саҳ. 335—359.

мерасад, ки дар онҳо вокиа ва ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти гузаштаи мардумони Мовароуннаҳр, Хуросон, Эрон ва ғайра акс ёфтаанд, ки ин барои омӯхтани таърихи он халқҳо аҳамияти хеле калон дорад. Аз ин рӯ, зарбулмасал ва мақолҳо воқияномаи хеле муҳиме мебошанд, ки дар онҳо дар давоми садҳо сол аксари ҳодисаҳои ҷамъияти инсонӣ сабт ёфтаанд. Онҳо инчунин инъикоскунандаи мафкура, савия, ҷаҳонбинии мардумони давраҳои гузаштаанд. Маълум аст, ки халқи тоҷик аз сари худ давраи мудхиши ғуломдориро дар давраи хохоманишиҳо (асрҳои VI—IV то милодӣ) гузаронидааст. Вучуд доштани ин факти таърихро бо зарбулмасал ва мақолҳо тасдиқ кардан мумкин аст: «Ғулом аз ситам ҷӯб бар ҳар шикаст, ба подоши он хоҷааш сар шикаст», «Ғулом ба моли хоҷа нозад, хоҷа ба ҳар ду», «Ғуломи оқил беҳ аз шайхи ҷоҳил», «Ғулом мехарам, ки маро соҳиб бигӯянд», «Ғулом пир шавад, хоҷааш кунад озод» ва ғайраҳо. Бешубҳа, на ҳамаи ин зарбулмасал ва мақолҳо дар давраи ғуломдорӣ ба вучуд омадаанд, вале онҳо вучуд доштани ғуломдориро тасдиқ менамоянд.

Микдори зарбулмасал ва мақолҳои китобатиро зиёда аз даҳ ҳазор тахмин кардан мумкин аст, ки дар давоми асрҳои зиёд ба вучуд омада, бисёрашон то имрӯз вирди забонанд. Дар офаридани онҳо тамоми табақаҳои ҷамъияти иштирок кардаанд, барои ҳамин ҳам доираи онҳо ниҳоят васеъ ва мазмунан гуногунанд. Дар онҳо муносибатҳои иҷтимоии давраҳои гузашта ва ҳозира инъикос ёфтаанд. Аксари он зарбулмасал ва мақолҳо дар бораи ҳаёт, давлат, дин, ватандӯстӣ, озодихоҳӣ, илму ҳунар ва дӯстиву рафоқат ва ғайраҳо акс ёфтаанд. Инчунин зарбулмасал ва мақолҳои мавҷуданд, ки дар онҳо ҳар гуна фикрҳои иртиҷойифода шудаанд. Онҳо бо мурури замон аз сабаби номувофиқ будани мазмунашон аз байн рафта, ба ҷои онҳо зарбулмасал ва мақолҳои нав ба вучуд омадаанд. Хулоса, ҳар зарбулмасал ва мақоле, ки эҷод карда мешавад, ҳақиқати ҳоли замон ва ақидаи офарандагони онҳоро инъикос менамояд.

Намунаҳо аз зарбулмасалу мақол

Гунчишкро кӣ кушад? – Қассоб.

Санги вазминро об намебарад.

Аз бекор ҳама безор.

То меҳнат накуни роҳат набинӣ.

Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда.

Олими беамал, замбури беасал.
Дара задам девор кафид.
Нодон ба кори худ ҳайрон
Аввал андеша, баъд гуфтор.

Савол ва супоришот:

1. *Мафҳуми жанри зарбулмасал ва мақолҳоро шарҳ диҳед.*
2. *Чаро зарбулмасал ва мақолҳоро суҳанҳои пандомези халқи мегӯянд?*
3. *Фарқи мақол аз зарбулмасал дар чист?*
4. *Зарбулмасалу мақолҳоро аз ҷиҳати мазмуну мундариҷаи гоҷавӣ ва истифодаи санъатҳои бадеӣ шарҳ диҳед.*
5. *Дар кадом маврид гуфта шудани зарбулмасал ва мақолҳоро мушоҳида намоед.*
6. *Таърихи пайдоиши зарбулмасал ва мақолҳо*
7. *Нақли мухтасар тартиб дода, дар он аз зарбулмасал ва мақолҳо истифода баред.*

Нақша

1. Мафҳуми истилоҳӣ ва таърихи чистон.
2. Таърихи пайдоиш ва ташаккули чистон ҳамчун жанри бадеӣ.
3. Хелҳои чистон.
4. Чистонҳои манзум, мавзӯӣ ва санъати шеърӣ онҳо.
5. Мавзӯӣ ва мундариҷаи чистонҳо.
6. Чистон-омили хушсезҳои, ҳозирҷавобӣ ва ҷаҳоншиносӣ.

Мафҳумҳои асосӣ. *Мафҳуми истилоҳии чистон, хелҳои чистон, чистонгӯӣ, предмети пинҳондошташуда, воситаҳои тасвири бадеӣ, таърихи пайдоиш ва ташаккули чистон.*

Чистон жанри қадимии эҷодӣ ба даҳанакии халқ мебошад. Чистонро дар адабиёти классикӣ луғз номидаанд. Калимаи «чистон» аз «чист он» сохта шудааст. Таърихи чистон аз асри X ба мо маълум аст. Дар байни осори то замони мо боқимондаи Рӯдакӣ ду чистон дар бораи найқалам ва ревоҷ дучор мешавад.

Чистон - чизи пинҳон дошташуда, ба воситаи ташбеҳ, истиора, киноя, маҷоз, муболиға, тасвир мешавад. Сифат, ҳосият, аломат, нишона, хислат, ҳолат, ҳаракат барин ҷиҳатҳои барҷастатарини ҷавоби чистон – предмети пинҳондошташуда зикр мешаванд, то ки ёбандаи чистон аз рӯи онҳо он предметро тасаввур карда тавонад.

Чистон аз савол ва ҷавоб иборат аст. Дар қисми савол сурати маҷозии ашё ва ҳодисаҳои зиндагӣ тавсиф шуда, дар қисми ҷавоб маънии аслии ашё ва ё ҳодисаҳо ифода карда мешавад.

Чистонҳо, ки саволи басо нозуку оқилонро дар замири доранд, барои инкишофи зиракӣ, ақлу заковат, нозукфаҳмӣ, ҳозирҷавобӣ ва дигар хислатҳои неки инсонӣ ёрӣ мерасонанд. Чистонҳо аз таҷрибаҳои бои халқ ҳосил шудаанд.

Чистонгӯӣ дар гузашта бештар дар байни деҳқонон ва хунармандон одат буд. Одамон чистонро шабона-дар вақти истироҳат ва рӯзона ҳангоми дамгирӣ мегуфтаанд.

Чистон дар байни бачаҳо низ хеле бисёр истифода мешавад. Ёбанда ва кушояндаи чистон бояд тамоми хосиятҳои предметҳоро донад.

Гоҳо барои ёфтани ҷавоби чистонҳои нисбатан мураккаб саволҳои иловагӣ талаб карда мешавад. Ёбанда ва ғундаи чистон дар хусуси ҷондору бечон, хурду калон будани ашёи пинҳон дошташуда ва дигар ҷиҳатҳои ба худ хоси он як қатор саволҳо дода, бо ёрии онҳо аломат ва хусусиятҳои онро равшантар менамояд. Вақте ки ҷавоби ин саволҳо гирифта шуд, ёбанда фикрашро ба як тараф равона мекунад ва чизи пинҳоншударо пайдо карда метавонад.

Дар чистон баъзан масъалаҳои математикӣ ҳам дода мешаванд. Дар ин гуна чистонҳо ёбанда дар бораи ташбеҳу истиораҳо фикр накарда, бевосита ба муайян намудани ин ё он адади номаълум диққат мекунад.

Чистонҳои халқӣ одатан, аз ду-чор сатр зиёд нестанд. Чистонҳои дар як сатр гуфташуда зоҳиран наср бошанд ҳам, ботинан ба қонунҳои назм тобеъанд.

Дар байни бачаҳо як навъи чистонгӯӣ ҳаст, ки онро чистонбулбулон мегӯянд. Онро як навъ бозии бачагона гуфтан ҳам мумкин аст.

Рафти ин бозӣ чунин аст:

Саволдиханда бошандағони хонаеро интиҳоб карда, савол медиҳад:

— Чистон, чистон, булбулон хонаи кист?

Бачаҳои дигар мепурсанд:

— Чанд марду чанд зан?

Саволдиханда миқдори зану мардҳои хонаи дар назар дошташро мегӯяд. Дигарон хонаҳои деҳаашонро як-як ба хотир оварда, муайян мекунанд, ки саволдиханда кадом хонаро дар назар дорад. Каси ҷавоби аниқ гуфта навбат мегирад. Агар ёфта натавонад, ба чистонгӯӣ «таслим шуда», қишлоқашро «пешкаш» мекунад, яъне «шахрашро медиҳад», яъне бозиро бой медиҳад. Чистонгӯӣ: «Ман бихӯрам қанду асал, шумо бихӯред ғураи талх, ман биафтам рӯи зар, шумо биафтед ба поруи хар», гуфта ҳарифонашро мазаммат мекунад ва пас ҷавоби чистонро мегӯяд.

Чистон аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷаи ғоявӣ ҳамеша ба ҳақиқати зиндагӣ, ҳодиса ва ашёҳо вобаста аст. Чистонҳо, асосан оиди олоту воситаҳои меҳнатӣ, асбобу ашёҳо, табиат ва ҳодисаҳои он, ҷирмҳои осмонӣ, зироату сабзавот, ҳайвоноту

паррандагон, узвҳои одамі ва ғайра гуфта шуда, дар онҳо ташбеҳ, киноя, истиора барин воситаҳои тасвири бадеи истифода мегарданд.

Як қатор чистонҳое ҳастанд, ки онҳо хусусияти афсонавӣ доранд. Чунин чистонҳоро чистон-афсона мегӯянд.

Ғайр аз чистонҳои хурдакаки кӯтоҳмисраъ боз чистон-шеърҳои низ мавҷуданд, ки ба тавсифи ин ё он предмет, хайвон ё инсон бахшида шудаанд. Ин гуна шеър-чистонҳо бештар дар адабиёти хаттӣ дучор мешаванд ва муаллифи муайян доранд. Онҳо нисбат ба чистонҳои халқӣ калонтар мебошанд. Ба ин чистонҳои Восифӣ «Шоҳмот», «Шафтолу», «Шатранҷ», «Офтоб» чистони Лоҳутӣ «Тӯдаи булбулон», чистонҳои Дехотӣ «Трактор», Латофат Кенчаева «Нилуфар» ва монанди инҳоро дохил кардан мумкин аст.

НАМУНАҲО АЗ ЧИСТОНҲОИ ХАЛҚӢ

Як суфача, панҷ бибича.

(Кафи дасту панҷаҳо)

Аз сағ паст, аз асп баланд.

(Зини асп)

Худаш якта, чашмаш садта.

(Ғалбер)

Як чодари зангорӣ,

Шабҳо пуру рӯз хоӣ.

(Осмон ва ситораҳо)

Мепараду болаш нест,

Мегардаду пояш нест,

Чингиласар, мӯяш нест,

Ранг дораду бӯяш нест.

(Абр)

Як саволе аз ту дорам, эй рафиқи бохунар,

Дар биёбоне бидидам як аҷоиб ҷонвар.

Морчашму мӯрпо, лайлакпару аждаршикам,

Шутурзону, филгардан, шерсина, аспсар.

(Малах)

Дар биёбон як гиёҳе ҳаст, ки онро хар хӯрад,

Гар ба дасти шоҳ афтад, мулки Искандар хӯрад.

Меравад роҳи сафед, қай мекунад хуни сиёҳ,

Гар зи раҳ рафтаг бимонад, бар сараш ханҷар хӯрад.

(Қалам)

Ҳамдаме дорам, ки беовоз сӯхбат мекунад,

Бе даҳону бе забои нақлу ривоят мекунад.
Хуш ақлу завқ афзун мекунад ғуфтори ӯ,
Аз кадомин фан, ки хоҳӣ ӯ ҳикоят мекунад.
(Китоб)

Чистон-масъалаҳо

Аз осмон як гуруҳ ғозҳо парида мегузаштанд. Як ғоз аз поён ба онҳо мурочиат карда гуфт:

- Ҳой, сад ғози паррон, маро низ ҳамроҳатон баред! Яке аз ғозҳо аз осмон гуфт:

- Рафиқ, мо садто нестем. Агар ба мо боз баробари худамон ва нисфи худамон ва нисфи нисфамон ғоз ҳамроҳ шавад ва боз ту ҳамроҳ шавӣ, баъд сад ғоз мешавем.

Шумо ғӯед, ки ғозҳои парвозкунанда чандто буданд?

Чавоб:

Ғозҳо 36-то буд, ба онҳо боз 36, 18, 9 ва як ғози дигар ҳамроҳ шавад, микдораш ба 100 мерасад.

Рӯзе аз як мӯйсафед пурсиданд:

- Бобо, кани ғӯед, писаратон чандсола шудааст?

- Набераам чандрӯза, ки шуда бошад, писарам ҳамин қадар ҳафта зиндагӣ кардааст.

- Набераатон ба чанд расидааст?

- Ман чандсола, ки бошам, вай ҳамин қадар моҳ зиндагонӣ кардааст.

- Шумо чандсола шудаед?

- Ману писару набераам - ҳар се якҷоя сад сол дорем. Ана акнун ҳисоб карда фаҳмед, ки синну соли ҳар яки мо чанд аст?

Чавоб:

Набераи бобо панҷсола, писараш сиюпанҷсола ва худи ӯ шастсола шудааст.

ЧИСТОН АФСОНАҲО

Духтари подшоҳ

Буд, набуд, як подшоҳ буд. Подшоҳ духтаре дошт, ки бо ақли расо ва ҳусни беҳамтои худ машҳури олам гардида буд.

Як вақт аз се кишвари бузург се шахзода ба духтар талабгор шуда омаданд. Духтар ҳар сеи онҳоро ҷеғ зада гуфт:

- Ман касеро ба худ шарикӣ зиндагӣ интиҳоб мекунам, ки пурқиматтарин чизи дунёро ёфта, ба ман тақдим кунад.

Шоҳзодагон ба ҷустуҷӯи чунин чиз баромада рафтанд. Яке аз онҳо кофта-кофта як аспӣ парранда ёфт, ки дар як нафас оламо тай менамуд, шоҳзодаи дуҷум оинаи ҷаҳоннаморо ба даст

овард. Шохзодаи сеюм себе ёфт, ки себи ҳаёт мегуфтанд ва ҳар қас онро хӯрад, умраш дароз мешуд.

Дар вақти бозгашт онҳо дар як шаҳр ба ҳамдигар вохӯрда монданд аз чизҳои ёфтагиашон хабардор шуданд. Баъд онҳо хоستانд, ки аз аҳволи духтар хабар гиранд. Ба оинаи ҷаҳоннамо назар андохта диданд, ки духтар ба бемории марговар гирифта аст. Ҳамон замон ҳар се ба аспи парранда саво шуда, ба ёрии духтар шитофтанд.

Асп дар як нафас онҳоро ба манзил расонид. Себро зуд ба духтаре доданд. Духтар онро хӯрда аз марг наҷот ёфт.

Вақте ки духтар сихат шуд, ҳар се шаҳзода даъвои домодӣ карданд. Шохзодаи якум мегуфт, ки агар асп ман намешуд, маликаро наҷот додан мумкин набуд. Шохзодаи дуюм мегуфт, ки агар оинаи ҷаҳоннамо намешуд, бемории маликаро магар фаҳмида метавонистем? Шохзодаи сеюм мегуфт, ки агар себ намешуд, малика аз марг халосӣ надошт.

Пас малика кадом шохзодаро ба худ шарикӣ зиндагонӣ интихоб кард?

Ҷавоб:

Духтар ба орандаи асп миннатдорӣ изҳор карда, аспро гардонда дод, ба орандаи оина ҳам ташаккур гуфта, оинаро гашта дод. Аммо себи ҳаётро, ки хӯрда буд ва гардонда дода наметавонист, орандаи себро ҳамболини худ интихоб кард.

Савол ва супоришот:

1. Мафҳуми истилоҳии чистонро шарҳ диҳед.
2. Таърихи пайдоиш ва ташаккули чистонҳои халқӣ
3. Чистонҳоро аз рӯи мазмуну мундариҷаи гоҷиашон таҳлил намоед.
4. Чистонҳоро таҳлил намоед ва мавқеи санъатҳои бадеиро дар онҳо муайян намоед.
5. Аҳамияти чистонҳо барои хушзехнӣ, ҳозирҷавобӣ ва ҷаҳоншиносии бачаҳо.

Нақша:

1. Мафҳуми луғавӣ, истилоҳӣ ва жанрии байт, дубайтӣ ва рубоӣҳои халқӣ
2. Вазну қофия дар байт, дубайтӣ ва рубоӣҳои халқӣ
3. Мавқеи байт, дубайтӣ ва рубоӣҳои халқӣ дар фолклор ва адабиёти хаттии форсу тоҷик.
4. Мавзӯи ишқу ошиқӣ, ҷудой ва ғарибӣ, ватандӯстӣ, фалсафӣ дар рубоиву дубайтиҳо

Мафҳумҳои асосӣ. *рубоӣ, дубайтӣ, байт, ғарибӣ, ишқӣ, рубоӣҳои халқӣ, адабиёти шифоҳӣ, вазну қофия, мундариҷаи ғоявӣ, фарқи рубоӣ аз дубайтӣ.*

Байт аз забони арабӣ гирифта шуда, маънояш хона, хонаи истиқоматӣ гуфтаганд. Дар шеърӣ ду мисраъ як байтро ташкил мекунад. Ҳаҷми шеърҳои одатан бо байтҳо ҳисоб мекунад. Зеро як мисраъ шеъри мукамал шуда наметавонад. Шеъри думисрагии ҷудогона ва мустақил фардбайт аст. Дар адабиёти замони гузашта ин навъ шеърро “муфрад”, ҷамъшаро “муфрадот” номидаанд.

Чунончи суруди зерини халқӣ аз ду байт иборат аст:

1. Баҳор омад, баҳор омад,
Ба деҳкон вақти кор омад.
2. Ба бӯстон гул қатор омад,
Баҳори нав муборак бод!

Рубоӣ ва дубайтӣ. Рубоӣ аз жанрҳои паҳншудатарини адабиёти хаттиву даҳанакии халқӣ тоҷик мебошад. Он аз калимаи арабии «арбаа», ки маънии луғавиаш чоргона, чор гуфтаганд, сохта шудааст. Рубоӣ жанри муъҷазии лирикӣ аст, ки аз чор мисраъ ё ду байт ташкил меёбад. Аз ҷиҳати шакл рубоӣ се мисраи ҳамқофия ва як мисраи беқофия (мисраи сеюм) дорад, ки инро дар шакли ААБА ифода намудан мумкин аст. Масалан, рубоии зерини халқӣ низ дар ҳамин шакл қофиябандӣ шудааст.

- Ёри мана бин мошинаша мерона, (а)
Рӯймолчаи дастакша меларзона, (а)
Рӯймолчаи дастакша худум духта будум, (б)
Аз минаи шофоро хуш карда будум. (а)

Вале рубоиҳое ҳам ҳастанд, ки қофиябандиашон дар шакли АААА буда, онҳоро рубоиҳои тарона меноманд.

Вазни рубои адабиётро ба ду шаҷара ҷудо кардаанд: шаҷараи аҳраб ва шаҷараи аҳрам. Ҳар шаҷара аз дувоздаҳ навъ иборат буда, ҳамагӣ бисту чор навъ вазро дар бар мекунад.

Мазмуни рубоиҳои халқӣ гуногун мебошад. Рубоиҳои халқиро хангоми мувофиқи мавзӯ бо мавзӯҳои иҷтимоӣ ва маишӣ тақсим намудан мувофиқи мақсад аст. Дар рубоиҳои китобатӣ низ мазмуни фалсафӣ, иҷтимоӣ, ишқӣ, панду ҳикмат ва ғайра ба назар мерасанд. Рубоӣ дар давоми асрҳо қариб дар тамоми эҷодиёти шоирони гузаштамон дида мешавад. Рубоӣ дар назми имрӯза ва эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик низ мавқеи калон дорад.

Аз рӯи масъалаҳои асосии ҷамъиятӣ ва ҳаётӣ, ки рубоиҳо дахл кардаанд, онҳоро ба якҷанд гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст, ки ин гурӯҳҳо дар навбати худ боз ба як қатор қисматҳои алоҳида ҷудо мешаванд:

1. Рубоиҳои ишқӣ.
2. Рубоиҳои оид ба камбағалӣ.
3. Ғарибӣ.
4. Дар бораи марг.
5. Оид ба тақдир.

Рубоиҳои оид ба ишқу оила. Рубоиҳои ишқиро аз ҷиҳати изҳори ҳиссиёт, орзу ва умеди одамӣ, аз ҷиҳати ба ҷилва овардани ҳолатҳои гуногуни рӯҳӣ қисми бойтарини сурудҳои халқӣ шуморидан мумкин аст. Норизоии инсон аз зиндагии худ, ҳасрати ӯ аз номуродӣ, фикр, андеша, талаб, қўшиш ва хитобҳои тезтунди ӯ дар ин қисми рубоиҳо хеле васеъ ва барҷаста ифода гардидаанд.

Яке аз калонтарин мавзӯҳои рубоиҳои ишқиро шарҳан изҳори муҳаббат номидан мумкин аст. Изҳори муҳаббат аз ду тараф ба амал меояд. Аз як тараф, ҷавонписар ба духтари дўстдоштааш ишқи худро маълум мекунад. Вай ба духтар мурочиат карда, ҳусни ӯро ситоиш намуда, ё бо як эҳтиёти шармгинона ва ё қушоду равшан, ҳисси дили худро ошкор менамояд.

Ай зулфи сиё бӯса ба нодон надихӣ,
Лабҳои ту қиматанд, арзон надихӣ.
Як бӯса агар бар мани ғамнок диҳӣ,
Гӯё, ки ҳазор ташнаро об диҳӣ.

Дар гурӯҳи рубоихо фақат орзуи дидор баён мегардад:

Эй куртасафед, сафед напуши, чӣ шавад,
Моро ба сари зулфат насӯзӣ, чӣ шавад
Мо раҳгузарем, ба роҳи худ мегузарем,
Аз раҳгузарон рӯта напуши, чӣ шавад.

Дар мавзӯи лаззати дидори ёр бисёр рубоихои ачибу ғариб эҷод шудааст:

Қадди алифи алифнамота садқа,
Дандони дури садафнамота садқа.
Раҳ мегардие, баргаки гул меларза,
Хокой қадаму қафои пота садқа.

Рубоии ишқӣ, бо вучуди ҳамаи ин асосан шикоятomez, ғамгинона ва пурэтироз аст. Мавзӯи асосии он азоби ишқ, ғами фироқ, душвории мулоқот бо ёр, сарсонӣ ва ноумедӣ, сӯзу гудози дил, дарду ҳасрат, изтиробу беқарорӣ ва монанди инхост. Ошиқон худро Маҷнун номида, шикоят мекунад, ки зиндагӣ барояшон пурмашаққат аст, аз дили зорашон хун мечакад. «Об аз ду рухам резеду хун аз чигарам» мегӯяд ҷавони ошиқ. Ӯ бедармон будани дарди дилашро таъкид карда, раҳмовар будани ҳоли худро изҳор менамояд:

Офтоб расид дар лаби чу вақти сахар,
Аз сӯзиши дил пора шудас ними сахар.
Ёрам мегуфт: чигари садпората дӯз,
Ман дузам агар, пора шавад ҷои дигар.

Мавзӯи қисми калони рубоихо муҳаббати бебарор аст. Ҷавоне аз он менамояд, ки муҳаббаташро духтар қабул накардааст. Духтаре навмедона рад шудани муҳаббаташро изҳор мекунад.

Пушти хони очачон регистонай,
Ишқи бачаи мардум балои ҷонай.
Мардум мегӯн: ошуқӣ осонай,
Гӯр осонай! Дардаки бедармонай!

Шикоят аз камбағалӣ. Аксарияти рубоихои ин гурӯҳ аз мурочиати ҷавонон ба духтарон оғоз меёбад. Ҷавоне ба духтаре мурочиат карда, масти ишқ будани худро маълум мекунад ва ба ғаму ҳасрат изҳор менамояд, ки бинобар камбағалиаш ҳатто орзуи дидори ӯро карда наметавонад: «Моле мара нест, падарга розӣ кунум, Мӯбоф шавум ба қадакат бозӣ кунум».

Ғарибӣ. Силсилаи калони рубоихое, ки дар назми халқии тоҷик мақоми маҳсус доранд, рубоихои ғарибианд. Рубоихои ғарибӣ ҳаёт ва фикру орзуи аз ватан дурафтодагон ва ҳешу

табори онҳоро акс менамояд. Тарки ватан карда, дар мамлакатҳои бегона азоби ғарибиро аз сар гузаронидани мардум аз замони қадим вучуд доштааст.

Бешубҳа, сурудҳои ғарибӣ таърихи дуру дароз доранд. Ханӯз дар дубайтиҳои Бобо Тоҳири Ҳамадонӣ дар бораи ғарибӣ сухан меравад.

Ғарибӣ саҳт маро дилгир дора,
Фалак бар гарданам занҷир дора.
Фалак, аз гарданам занҷир бардор,
Ки ғурбат хоки домангир дорад.

Рубоиҳои ғарибӣ мувофиқи мазмунашон, пеш аз ҳама, ба ду гуруҳ, ҷудо мешаванд:

1. Рубоиҳои, ки ба тасвири ҳасби ҳоли ҳуди мусофирон – ғарибон бахшида шудаанд.

2. Рубоиҳои, ки ҳолу аҳволи ҳешу табор ва ёру ошноҳои ғарибонро ифода мекунанд.

Насиби мусофир ғаму кулфат, ҳоли табоҳ ва ранги зард буд:

Ай хона баромадаи ҷавони гули нор,
Дастори калон дораду рангаш гули хор.
Ғуфтам ки: Ҷавон ранги ту ай чӣ зардаи?
Ғуфто ки: мусофирему кулфат бисёр!

Орзуи ягонаи вай ҳалос шудан аз ғарибӣ, расидан ба дидори ёру дӯст ва баргаштан ба ватан аст:

Сарчашмаю боғи булбулонай ватанам,
Хушбодухавои бӯстонай ватанам.
Як бор агар боз барад бар ватанам,
Дил пора кунам, ёди ғарибӣ накунам.

Дар бисёр рубоиҳо ба орзуяш нарасида, мурда рафтани ғариб кайд мегардад:

Ҷар гоҳ бимурам, хок кунед зуд ба зуд,
Хоктудай ман нақш кашед нилу кабуд.
Корвон гузарад, бипурсад: «Ин хоки кӣ буд?»
«Ин хоки ғариби навҷувон», - ғӯед зуд.

Барои ғариб ватан аз тахти бузургтарин ва машхуртарин подшоҳон, аз ҳама гуна боғу чаманҳои биҳиштосо хуштар аст. Мусофир ватанашро омили зиндагӣ, манбаи рӯҳу қувваи дили худ медонад.

Хоки ватан аз тахти Сулаймон хуштар,
Хори ватан аз лолаю райҳон хуштар.
Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,

Сад кош гадо буд ба Канъон хуштар.

Рубоиҳое, ки ҳолу аҳволи хешу табор ва ёру ошноҳои ғарибонро ифода мекунанд, низ дар лирикаи халқии тоҷик мавқеи хосе доранд. Падару модарро ба ким кучо мусофир шуда рафтани фарзанд азоби зӯрист:

Бача дорум, ай инча ғофил шуду рафт,

Бо мардumi Ховалинг моил шуду рафт.

Гуфтам: биравум ура суроғуш бикунум,

Кима ба кадом куча мусофир шуду рафт.

Марг. Марг яке аз мавзӯҳои қадимӣ ва доимии лирикаи тамоми халқҳои дунёст. Ҳар як халқ дар сурудҳои худ муносибати худро ба марг ифода мекунад.

Пеш аз он ки ақидаҳои дар ин хусус дар рубоиҳои халқӣ аксгардидаро аз назар гузаронем, ҳаминро бояд қайд кард, ки қисми асосии ин рубоиҳо як навъ марсияҳоианд, ки аз забони модар, зан, хоҳар, духтар, падар, бародар ва наздикони ғайри рафта шудаанд. Дар ин сурудҳо, асосан, нисбати марҳум, мавқеи ӯ дар оила, воқеаҳои назарраси рӯзгори ӯ сухан меравад, фикру зикри наздикони марҳум нисбати ғанимати дунё, бешафқати марг, бераҳмии Худои Мутаол тариқи оҳу нолаи мотамзадагон ифода меёбад. Мавзӯи ин хел рубоиҳо асосан характери шикоятӣ дошта, аз ҷудоиву зиндаҷудой шикоят менамояд.

Дар рубоиҳои мазкур вафоти бемаҳали наздикони худро аз тақдир ва аз фалак доништа бар зидди фалак эътироз мекунанд:

Бишканад чархат фалак, муҳтоҷу зор кардӣ маро!

Аввалан саршор кардӣ, пас ҳазон кардӣ маро!

Мафҳуми «фалак» дар рубоиҳову дубайтиҳои тоҷикӣ, пеш аз ҳама ба сифати қазову қадар, сарнавишт, мусаннифи тақдири инсон намоён шудааст. Онҳое, ки дар ҳаёт рӯзи нек надидаанд ва азобу уқубати зиндагӣ бар душ кардаанд нисбати фалак суханони пурэътироз гуфтаанд. Ибораҳои «мо дар рубоиҳои халқ во мекӯрем, ки бо «бишканад чархат фалак» «фарёд аз дасти фалак», «эй вой аз дасти фалак», шуруъ мешавад, барои пурқувват шудани оҳангҳои эътирозӣ, норизой, шикоятӣ ва сарнавишти талху пурсӯзи худро аз фалак донистан, вазъияти аламзадагон хеле ҳузнангез зоҳир мегардад. Ба андешаи академик Раҷаб Амонов «ҳамин фалак аст, ки қаноти одамро мешиканад ва қомати ӯро ҳам мекунад».

Академик Раҷаб Амонов дар ҷои дигар қайд мекунад, ки «фарзанде аз дидори модараш маҳрум шудани худро қори фалак

дониста, ин корро кори носазо ҳисобида, фалакро золим донистааст»¹. Мардум фалакро оварандаи ғаму кулфат меҳисобанд. Ба фалак хитоб карда, арзи ҳол намудаанд, ки маҳз фалак онҳоро аз ҳам пош дода, чигарашонро кабоб, холашонро хароб ва дидашонро пуроб кардааст. Дар натиҷа фалак ба тақдири инсон бераҳму бепарво буданаш таъкид меёбад. Мардум худову фалакро дар як чо монда ба ҳардуи онҳо баробар эътироз кардаанд.

Дар рубоии дигар, шикоят аз ҳаёти пурмашаққат ва дар доғи марҳум афтидани худро изҳор мекунад, ифода ёфтааст:

Мусулмонон, дили озурда дорам,
Фироқи зинда, доғи мурда дорам.
Ба ин толеи пасти бемурувват,
Хазорҳо наълату нафрат бихонам!

Бародар, ки ба доми марг афтидаасту ўро аз марг халосӣ нест, бо оху афсуси дилхароше ин аҳволро хоҳар изҳор мекунад:

Дар хирмани тоза донае нест акама,
Аҷал омадай, баҳонае нест акама.
Аҷал омадай, чони акам дар тапу тез,
Сад вою дарег, нишонае нест акама.

Ҳаминро бояд гуфт, ки ҳеч як муносибати ҳешовандон, ҳатто модар ҳам ба марҳум дар рубоӣҳо амсоли хоҳар амик ва ҳартарафа акс наёфтааст. Дуруст, баъзе рубоӣҳо ғаму алами модар ё духтарро акс менамоянд, аммо мавқеи хоҳар дар рубоӣҳои халқӣ хеле баланд аст. Ҳамаи ин яқинан ба он вобаста аст, ки бародар дар ҳаёти хоҳар ва фарзандони ў мавқеи махсус доштааст. Духтаре, ки дар ҳаёт беака бошад худро очизу нотавон ҳис мекардааст:

И пуштаву у пушта, пушти дастам,
Акам, ки будак, ба қаноташ мегаштам.
Акам мурдай, қанотакаш дар даштай,
Ай аламои у шикаст шасту бастам.

Агар ин хел рубоӣҳо як навъ марсия бошанд ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки марсияҳоро бисёртар хоҳарон нисбати бародар мегуфтаанд. Аз ин рӯ мо бевосита гуфта метавонем, ки мавқеи ака дар ҳаёти хоҳар баланд аст. Рӯзҳои саҳтӣ, танҳой, бенавой хоҳар акаи худро пушту паноҳ меҳисобад. Инро мо дар рубоӣҳои аз тарафи зани ба рӯзи саҳт гирифташуда суруда шудааст хеле нағз мушоҳида карда метавонем.

¹ Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик. – Душанбе, 1963, саҳ. 62

Дар лирикаи халқӣ рубоиҳоеро мо мушоҳида мекунем, ки муносибати халқ нисбати марғ (аҷал) акс ёфтааст. Аҷал гуё дар тасаввури одамон махлуқест, ки онро ҳеҷ кас мағлуб карда наметавонад. Марғ чун ҳодисаи даҳшатнок ва хонумонсӯз қайд гардида, қувват гирифтани дарду алами одамай ба саргардонии парешонҳолӣ ва вайрон шудани оила бо эътироз қайд мегардад.

Ин моҳа бубин дар осмон кам будас,

Сад дарду алам бар сари одам будас.

Сад дарду алам бар сари шахсе нарасид,

Ин мурдани одамай ба як дам будас.

Қисми зиёди сурудҳои халқӣ дар шакли рубоӣ гуфта шудааст. Зеро ин шакл дар эҷодиёти даҳанакии халқ, яъне фолклори тоҷик хеле қадима буда, бинобар ин ҳам дар мавзӯҳои гуногуни ишқӣ, оилавӣ фаровон истифода бурда мешавад. Аз ин ҷиҳат рубоӣ барои ифода намудани ҳиссу фикри одамон бисёр мувофиқ буда, дар байни халқ хеле васеъ паҳн шудааст. Онро ба осонӣ эҷод кардан, ба тезӣ ба хотир гирифтани мумкин аст. Рубоӣҳо ҳама – хурду калон медонанд. Дар ҷамъомадҳо онро одатан бо дутор, думбура барин асбобҳои (созҳои) мусиқӣ месароянд. Мардум ба воситаи рубоӣҳо дар бораи масъалаҳои гуногуни замона ва зиндагӣ фикру мулоҳизаҳои худро баён мекунанд.

Дар давоми асрҳо бисёр шоирони форсу тоҷик низ дар рубоисароӣ шӯҳрат пайдо кардаанд. Аз ҷумла, Умари Хайём, Бедил, Аминҷон Шукӯҳӣ, Лоик ва дигарон бо рубоӣёти худ хеле машҳуранд, ки он рубоӣҳо имрӯз низ вирди забони мардуми шеърдӯсти мо мебошанд.

Дубайтӣ ҳам жанри лирикӣ мебошад. Ба мисли рубоӣ дубайтӣ ҳам аз ҷаҳор мисраъ (ду байт) иборат аст. Аз нуқтаи назари қофиябандӣ ҳам дубайтӣ ба рубоӣ монанд аст. Яъне аксаран сохти қофияи дубайтӣ ҳам ААБА мешавад.

Дубайтӣ аз рубоӣ дар масъалаи вазн фарқ мекунад. Мисраъҳои дубайтӣ ҳамеша бо **мафоилун** сар мешавад. Мисраъҳои дубайтӣ ҳеҷ гоҳ бо ҳиҷоӣ дароз оғоз намеёбад. Дубайтӣ дар як вазни анъанавӣ навишта мешавад. Ин вазни **ҳазачи мусалласи максӯр** (ё маҳзӯф) мебошад, ки баробари мафоилун // мафоилун// фаулун (У---//У---//У--) ду бор дар ҳар байт мебошад. Рубоӣ бошад, баръакс асло бо ҳиҷоӣ кӯтоҳ сар намешавад. Одатан рӯкҳои аввали мисраъҳои он дар шакли **ахрам ё ахраби баҳри хазач** сурат мегирад. Ҳамин тавр, дубайтӣ ва

рубой дар як баҳри шеъри арузӣ - ҳазач гуфта шаванд ҳам, аммо дар шоҳаҳои тамоман муҳолифи ҳамдигар эҷод мешаванд.

Дубайтӣ дар таъсирбахш ифода намудани эҳсосоти қалбию андешаи қаҳрамони лирикӣ хеле мувофиқ аст. Дубайтӣ асосан мазмуни ишқӣ дорад. Вай дар адабиёти мумтози форсу тоҷик низ мавқеи калонро соҳиб буд. Шоири маъруфи асри XI Бобо Тоҳири Урён дар ин дубайтӣ ҳиссиёти самимонаи худро дар мавзӯи ишқу муҳаббат ин тавр таъсирбахш баён кардааст:

Диле дорам харидори муҳаббат,
К-аз ӯ гарм аст бозори муҳаббат.
Либосе бофтам бар қомати дил
Зи пуди меҳнату тори муҳаббат.

Ин жанри кӯҳна, ки асосан халқӣ аст, дар лирикаи садаи XX-и тоҷик ҳам мавқеи калонро соҳиб буд. Аз шоирони ин давр махсусан Абулқосим Лоҳутӣ, Аминҷон Шуқӯҳӣ, Лоик Шералӣ, Гулназар дар ин жанр муваффақият пайдо кардаанд.

Савол ва супоришот:

1. Доир ба маънои луғавӣ ва истилоҳии байт, рубой ва дубайтӣ маълумот диҳед.
2. Фарқи рубоиро аз дубайтӣ нишон диҳед.
3. Мазмуну мундариҷаи рубоиву дубайтиҳо кадомҳоянд.
4. Доир ба рубоӣҳои ишқӣ, ғарибӣ, шикоятӣ, марг маълумот диҳед.
5. Мавқеи жанрҳои рубоиву дубайтӣ дар осори шоирони имрӯзи тоҷик.

Нақша:

1. Мафҳуми суруд ҳамчун савту наво ва матни бадеӣ
2. Сурудҳои халқӣ, мавзӯ ва шакли шеърӣ онҳо
3. Шодиву фараҳ, ҳаҷв ва ғаму андӯҳ – мавзӯи сурудҳои мардумӣ
4. Санъатҳои бадеӣ, вазн, қофия ва нақароти сурудҳои лирикӣ ва таърихӣ
5. Сурудҳои таърихӣ, мавзӯ, ғояи иҷтимоӣ ва шакли шеърӣ онҳо.
- 6.

Мафҳумҳои асосӣ: *сурудҳои шодӣ, сурудҳои ҳаҷвӣ, сурудҳои замангез, сурудҳои таърихӣ, эҷодиёти бадеии халқ, жанри суруд, лирикаи халқӣ, шодиву фараҳ, ғаму андӯҳ, ҳазлу шӯхӣ.*

Калимаи «суруд» дар матни китоби «Авесто» ба шакли Sraata ва дар осори паҳлавӣ ба сурати srot ва srut истифода шудааст¹, ки ин аз замонҳои қадим дар байни мардуми мо роиҷ будани калимаи мазку рва аз ҳама муҳимтаринаш масъалаи таърихи тӯлонӣ доштани шеърӣ суруди тоҷикиро ба субут мерасонад.

Калимаи суруд дар луғатҳо ва осори адибони классикии тоҷику форс ба маънои калом, суҳан, гуфтор, тағаннӣ, самоъ, рақс, овоз ва амсоли инҳо эзоҳ ёфтааст².

Агар дар луғатҳо ва дар осори адибони гузаштаи форсу тоҷик калимаи суруд ба маънои калом, суҳан, тағаннӣ, самоъ ва ғайра эзоҳ ёфта бошад, дар истилоҳи суруд иборат аз шеъре ё манзумае аст, ки сарояндагон ва ҳофизони маслакию ғайримаслакӣ онро тавъам бо оҳанге месароянд ва ҳофизони маслакию ғайримаслакӣ онро тавъам бо оҳанге месароёнд ва замзама мекунанд.

Суруд яке аз намудҳои қадимаи санъати бадеии халқ буда, бо як қатор хусусиятҳои худ аз рубоӣ, байт ва ашӯла барин навъҳои назм фарқ мекунанд. Бисёр сурудҳо аз ҷиҳати ҳаҷм нисбатан калон, шаклан ғуногун ва аз ҷиҳати сохт нисбат ба жанрҳои мазкур мураккабтаранд. Сурудҳо аз 4-10 то ба 30-40 мисраъ

¹ Ниг.: Соколов С.Н. «Язык Авесты». Л., 1964, сах. 216-317

² Ниг.: Фарҳанги Нафисӣ. Таълифи Алиякбар Нафисӣ, Бурҳони қотеъ, Фарҳанги забони тоҷикӣ.

мерасанд. Баъзе сурудҳо дорони сюжети мукамал буда, ба дostonҳои хурди лирикӣ шабоҳат доранд.

Сурудҳоро аз рӯи мундариҷаашон ба чор гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

- Сурудҳои шодӣ,
- Сурудҳои ҳаҷвӣ,
- Сурудҳои ғамангез,
- Сурудҳои таърихӣ.

Сурудҳои шодӣ. Суруд яке аз омилҳои дилхушии мардум аст. Ҷи дар вақтҳои базму зиёфат, тӯю сур ва гапхӯрию гаштакҳо ва ҷи дар маъракаиҳои мавсимӣ сурудҳои иҷро мешаванд, ки бо мазмуни хурсандибаш ва оҳанги шӯху шавқангези худ ба иҷрокунандагон ва шунавандагон шавку фараҳ мебахшанд.

Оҳанги шӯху шурангези бисёр сурудҳо шунавандаро ба рақс монл мегардонад, бинобар ин бисёр сурудҳоро рақсӣ ҳам гуфтан мумкин аст, вале ин истилоҳ танҳо як ҷиҳати ин қисми муҳими лирикаи халқиро ифода мекунад.

Сурудҳои шодӣ аз ҷиҳати мазмуну оҳанг ба ҳамдигар наздик бошанд ҳам, аз ҷиҳати шакл, махсусан аз ҷиҳати сохти худ гуногунанд. Аз ин рӯ аз рӯи сохт ва таркиби худ сурудҳои мазкурро ба ду қисм ҷудо кардан лозим мешавад:

1. Сурудҳои, ки матни нисбатан устуворе дошта, дар шакли монолог ва ё мурочиат гуфта шудаанд.

2. Сурудҳои, ки аз рубой, ашӯла ва дубайтиҳои халқӣ (бештар ба воситаи нақаротҳои сайёре, ки мазмуни шӯх доранд) таркиб ёфтаанд.

Ин ду навъи сурудҳо, бо вучуди тафовути шаклӣ, аз ҷиҳати мавзӯ ва мазмун байни худ шабоҳати муайян доранд, бинобар ин тафовути шаклӣ дар таҳлили мундариҷаи ғоявии онҳо аҳамияти махсус пайдо намекунад. Ҷи мавзӯе дар онҳо тасвир нашоуда бошад, мазмунашон сурурангез ва шӯх аст. Барои мисол мехоҳем як суруди халқиро аз назар гузаронем, ки дар вариантҳои он дар бораи азоби шахси ранҷуре сухан меравад. Яъне дар суруд ҳодисаи ногуворе тасвир шуда бошад ҳам, ин тасвир бо вучуди он аз рӯи шавқ ва ҳазлу шӯхӣ сурат гирифтааст. Шахсеро дар саҳро қадум мегарад. Ў суханони хандаовар ба сӯи хона раҳ пеш гирифтани худро нақл мекунад.

Зорӣ гуфтам нагазад,

Зоре яке газидам.

Ҷошам маҳкам қапидам,

Бибичунам бубине!

Чангак-чангак давидам,

Беги ғанак ғалтидам,

Паша кофта наёфтам,

Бибичунам бубине!

Ахволи он шахс, муносибати ӯ дар ин аҳвол ба хешу табор ва ба муоличақунандагон дар суруд бо оҳанги ҳазл баён шудааст. Ҳазл аз баёни соддадилӣ ва ҳатто соддалавҳии ҳам шахси зарардида ва модару зани ӯ ва ҳам табибу мулло тавлид мешавад. Табиб ба заҳри кажум пашшаи модаро даво медонад:

Э холаи Давлатбӣ,

Тура меган табибӣ,

Луч ку, чоҳакша бубӣ,

Бибичунам бубине!

Давлатбибии содда,

Фармидай пашшаи мода,

Сур кунед деволода,

Бибичунам бубине!

Сурудҳои шодӣ шавқу ғайрат, зиндадилӣ ва мароки зӯри мардумро ба ҳазлу шӯҳӣ нишон медиҳад ва собит мекунад, ки мардум ба тасвири чихатҳои дилкушои ҳаёташон ҳамеша кӯшиш мекарданд ва дар ноговортарин ҳодисаҳои зиндагӣ низ лаҳзаҳои хушро мечустанд ва ноумед намешуданд.

Шавқи дили ошиқони хушбахт, хуррамиҳои зиндагӣ, зебоиҳои табиат ва ҳазлу шӯҳиҳои одамони вақтҷоқ муҳимтарин мавзӯҳои сурудҳои шодӣ қарор гирифтаанд.

Бисёр сурудҳои шодӣ бо рақс иҷро мешаванд. Дар хусуси рақси будани як қатор сурудҳои халқӣ ва дар маърақаҳои хурсандӣ ҳангоми иҷрои рақс хонда шудани онҳо ва ё ба муносибати иҷрои ин сурудҳо ба шавқ омада, ба рақс даромадан ё ба рақс дароварда шудани ҳозирон дар тавзеҳоти маҷмуан «Таронаҳои Самарқанд» маълумоти муҳим гирд оварда шудааст. Дар Самарқанд ва дигар маҳалҳои тоҷикнишини ин вилоят сурудҳои «Эй чони ман чонони ман», «Аз ман чаро ранчидай», «Бар чонам занад», «Ту садбарги кадом боғӣ», «Сокина», «Фармоед» ва ғайраҳо машҳуртарин ва маъмултарин сурудҳои рақсӣ ба шумор мерафтаанд. Б.Шермухаммедов дар тавзеҳот ба ҳавои рақс дар маърақаҳои занон ва духтарон иҷро шудани бисёри ин сурудҳоро қайд карда, дар бораи суруди «Сокина» ин тавр менависад: «Гуруҳи духтаракон ҳар банди онро месароянд ва

яке аз дугонаҳояшон ба рақс даромада, нақаротро мегуянд ва тарзи раҳ рафтган, курта пушидан, рӯймол бастан, ҳалқа овехтан ва ғайраҳоро бо ҳаракат ва ишораҳои дасту по, сар ва китф намоиш медиҳад»¹.

Дар воқеъ, ҳатто аз мутолиаи матни ин суруд манзараи рақсу бозӣ равшан тасаввур мешавад:

Э Сокина э Сокина
Бозорба рафтас Сокина.
Усма овардас Сокина,
Чутур мемолад Сокина?
-Интура мемолад Сокина,
Интура мемолад Сокина...

Э Сокина э Сокина
Бозорба рафтас Сокина.
Ҳалқа овардас Сокина,
Чутура мекунад Сокина?
-Интура мекунад Сокина,
Интура мекунад Сокина...

Сурудҳои ҳаҷвӣ. Як қисми сурудҳо, мазмунан хандаоваранд. Барои ин гуна хусусият пайдо кардани онҳо чизе ё ҳодисае мавзӯи тасвир қарор гирифтааст, ки моҳиятан қобили ҳазлу шӯҳӣ ва ҳаҷву тамасхур аст.

Сурудҳои ҳаҷвӣ барои вақтхушкунии мардум, фаромӯш намудани ғаму гурбати рӯзгор, фароғат ва дамгирӣ воситаҳои муҳим ба шумор мераванд. Қисме шавқи рақс, қисми дигар шавқи ҳазлу шӯҳиро ба амал меоваранд ва дар ҳар сурат шунавандагонро дилхуш ва фараҳманд мекунанд. Зимнан бояд кайд кард, ки ин гарӯҳ сурудҳо мазмунан бо ҳаёти иҷтимоӣ алоқаи зич дошта, пеш аз ҳама, муносибати ҷамъиятиро акс намудаанд.

Вазъияту лаҳзаҳои қобили масҳара ва хандаву ҳазл дар муносибатҳои оилавӣ, алалхусус, дар муносибати байни зану шавҳар бештар заминаи иҷтимоӣ доштанд ва ба аҳволи зиндагии мардум реша андохта буданд.

Дар суруди «Нимча ресмон», ки мавзӯяш мочарои зану шавҳар аст, орзуи ба амал набарояндаи зани камбағал тасвир ёфтааст. Орзуи зан, ки аз ҳадди оддитарин чизҳои зарурии рӯзгор берун намеравад, дар шароити гузашта ба назар аз ҳад зиёд

¹ Таронаҳои Самарқанд. Бо таҳрир, такмил ва иловаҳои А.Қамарзода. –Тошканд, 2013, сах. 15

намуда, моҳияти ҳаҷвӣ пайдо кардааст. Зан ба шавҳараш нимча ресмон дода, хоҳиши худро изҳор мекунад:

Гуфт бо мард, ки «Дор дар сар ҳуш,
Ресмонро ба нархи хуб бифруш.
Аввало, гир се либоси чит,
Дуюмин гир наботу ҳам қанфит,
Косаю кӯзаю табак ҳам гир,
Набарорӣ зи хотират кафгир.
Сабадчӯбу қаламфуру ишқор,
Кун хариду зи хотират набарор.
Мӯхраю гӯшвору чала ҳам бихар».
Ресмон бар даруни лой афтод,
Рафт он мояи «калон» барбод.

Зани камбағал хислатҳои муқаррарии инсониро зоҳир намуда, хостааст, ки чун одами муқаррарӣ зисту зиндагии мӯътадил дошта бошад. Аз ин рӯ, дар суруд на хислати ӯ, балки вазъияте, ки муносибатҳои ҷамъиятӣ ба миён овардааст, мавзӯи ҳаҷв қарор гирифтааст.

Мавзӯи як қатор сурудҳои ҳазломез, ки дар бораи ҳайвоноти хонагӣ (буз, хар, гов, мурғ, шутур ва ғайра) гуфта шудаанд, низ ҳамин орзуи хом аст, вале ин сурудҳо бо услуби хоси худ аз дигар сурудҳои ҳазломези халқӣ ба куллӣ фарқ мекунанд. Онҳо дар шакли мотам-марсияҳо гуфта шудаанд. Чунон ки дар марсияҳо ҳамаи фазилатҳои марҳум номбар мешавад, дар ин сурудҳо фазилатҳои гуногун, аз ҷумла, манфиате, ки мардум аз ҳайвони хонагӣ доштанд, таъкидан, бо муболиғаву ифрок қайд мегардад ва ба муносибати фалокати ногаҳонӣ тақрор ба тақрор оху афсус изҳор мешавад. Дар суруди «Бузи кабуд», ки воқеаи талаф шудани буз аз номи соҳиби он нақл мегардад. Сӯзу гудози гӯянда ба ҳадде зӯр аст, ки кас гумон мекунад, ки ӯ давлати бисёрро бе бозгашт талаф додааст.

Суруди «Бузи кабуд» аз 14 банд иборат буда, дар поёни ҳар банд нақароти «Вой алами бебузим» тақрор меёбад ва танҳо ҳуди ҳамин нақарот ҳам аҳволи шахси аламурасидаро бахубӣ нишон медиҳад. Соҳиби буз аввал фазилатҳои бузашро васф мекунад:

Буз харидум ай Боқӣ,
Синаҳош мисли тоқӣ.
Шир меодак қаймоқӣ
Вой алами бебузим!

Баъд хабари талаф шудани онро шунида, мисли шахсе, ки аз ҳалокати ягон хеш ва ё дӯсти наздикаш хабар ёфта бошад, бо дили пурандӯх ба ҷои воқеа рафтани худро нақл мекунад:

Рафтум, кофтум хошоша,
Ёфтум ҷои пошоша.
Зоғо кофтан чашмоша,
Вой алами бебузим!...

Пас аз ин дар суруд бисёр сифаҳои дигари буз: мисли гов бузург будани он, ҷолокию хушёрнаш, манбаи фаровонии зиндагӣ будани шираш бо муболиға баён мешавад. Ба тарзи тасвир муносиб афтодани муболиға, ба моёи орзуи шахси камбағал мансуб шудани он ҳаҷвро ба дараҷаи мазоҳу писханди нешдор мерасонад.

Суруди «Бузи кабуд» инчунин бо номи «Хари кабуд», «Хараки ман», «Харам-е!», «Бузакам-е!» назира дорад. Мавзӯи назира ҳам аз даст рафтани хар ва оҳу афғони соҳиби он аст.

Ҳамин тариқ, халқ ба шӯхию бозию ҳазлу мазох ва кинояву тамасхӯр майли тамои зоҳир намуда, бо ин мақсад дар сурудҳои ҳаҷвии худ санъатҳои ба қор мебарад, ки дорои обу ранги ба худ хосанд ва завқи баланду таби равшанро мучассам мекунад.

Сурудҳои ғамангез. Як ҷузъи муҳими сурудҳои халқӣ, ҷун қисми калони байту рубой ва ашулаҳо, оҳу нола ва арзи ҳоли ошиқони ноком, аҳволи ситамдидагон ва кулфатзадагонро тасвир менамояд. Дар назми халқ, сурудҳои, ки дар бораи ишқ, фирок, бевафой ва бераҳмии ёр ва монанди инҳо гуфта шудаанд, мавқеи махсус доранд. Дар ҳамаи ин сурудҳо ҳисси дили ашхоси номуроду ноком изҳор мешавад. Қаҳрамони лирикӣ аҳволи зори худро баён намуда, аз маҳбуба хоҳиш мекунад, ки ба сӯи ӯ назаре андозад:

Рафтам ба кӯят борҳо,
Бо нолаю зориҳо.
Бар ман нигаҳ кун дилрабо,
Сад бор гардам ас сарат.

Садоқату вафодорӣ, ҷону дилро нисори ёр қардан, зебоии ҳусну фазилатҳои беназири ӯ ва орзуи висол барин мавзӯҳои анъанавӣ дар сурудҳо бо оҳу фиғон ва яъсу андӯх тасвир мешавад. Ошиқон, ҳам мақсаду орзу ва ҳам мафтун шудани худро ба ҳусни ёр бо дидаи гирён арз мекунад:

Ошиқи покам ба рӯят, эй маҳи тобони ман,
Хоки поят тутиё, эй сурмаи чашмони ман.

Ошиқ шахси оворай кӯи ишқ, шайдои хусну чамоли ёр,
мучассамаи меҳру вафо, дилдодаи чафокашу фидокор аст, ки
одатан ҳоли парешону дидаи гирён дорад.

Як қисми сурудҳои ғамангези халқӣ дар мавзӯҳои ғарибӣ
гуфта шудаанд. Ин қисм ҳам мисли сурудҳои ишқӣ дар шаклҳои
тарона, ғазал, мухаммас, маснавӣ эҷод шуда, чихатҳои гуногуни
ҳаёти ашхоси мусофириву ғарибро тасвир мекунад.

Яке аз ин хел суруд, ки бо номи «Ғарибӣ» машҳур аст ва
борҳо дар маҷмӯаҳои фолклорӣ чоп шудааст, чанде аз
вариантҳои машҳури ин суруд ба шакли ғазал буда, дар онҳо аз
забони мушоҳиде дами вопасини як нафар ҷавони ғариби
барҷомонда тасвир мешавад:

Ғарибӣ кӯи саҳт аст, эй бародар,
Ғарибонро наку дору маёзор!...
Аҷаб расмест расми одамизод,
Ғарибафтодаро кай мекунад ёд!
Ғарибафтода ҳукми мурда дорад,
Ки хоки мурдаро кай мебарад бод.

Дар суруд ҷӣ навъ ва дар ҷӣ шароит фавтидани ғариб ва
оқибати дилрешкунандаи он амиқтар ва пурратар акс ёфтааст.
Ҷавоне дар кунчи хона бемору нотавон хобидаасту мурдани
худро яқин медонад ва хешу табори интизорашро ба ёд оварда
илтиҷокунон мегӯяд:

Бародар бишнавад, ғамнок гардад,
Бигиряд хоҳари мискини ман зор.

Манзараи марги ғариб равшан ва ҳаққонӣ тасвир шудааст:

Ҷавон мурдаст, рӯҳ аз вай паридаст,
Танаш пурҳасрату рӯяш ба девор.
Ба зери паҳлуяш чизе надидам,
Ба тори сар ниҳода кафшу дастор.
Ба пешаш косаи бишкоста дидам,
Ду пора нони қоқу нимаи нор.

Сурудҳои таърихӣ. Дар назми халқӣ як навъ асарҳои
хастанд, ки онҳо дар илми фолклоршиносӣ номи сурудҳои
таърихию ба худ гирифтаанд. Дар гузашта мардуми мо на танҳо
дар бораи бахту саодат ва ҳаёти осоишта орзуву умед кардааст,
балки барои ба даст овардани он мубориза бурдааст. Аз ҷумла
халқӣ мо ба муқобили истилогарони аҷнабӣ, барои Ҷимоя ва
озодии Ватан, барои адолат бар зидди золимон ҷангидааст,

шӯришу ошӯбҳо бардоштааст, ки қисме аз онҳо дар сурудҳои таърихӣ акси худро ёфтаанд.

Хусусияти ба худ хоси сурудҳои таърихӣ ин аст, ки онҳо хислати афсонавӣ надоранд ва ба ҳақиқат хеле наздиканд. Дар онҳо воқеаҳои таърихӣ хеле равшан ифода ёфтаанд. Аз онҳо рафти воқеаҳои таърихию фаҳмидан мумкин аст. Ин сурудҳо бо ҳамин хусусияташон аз дигар асарҳои эҷодиёти даҳанакии халқ фарқ мекунанд.

Дар сурудҳои таърихӣ ҳам унсурҳои асарҳои эпикӣ ва ҳам унсурҳои назми лирикӣ ба назар мерасанд. Сурудҳои таърихӣ аз асарҳои эпикӣ, масалан, аз дoston, аз он ҷиҳат фарқ мекунанд, ки дар онҳо сюжети яқлухт ва устухонбандии воқеаҳо дида мешавад. Дар сурудҳои таърихӣ масъалаҳои иҷтимоӣ барҷастатар ифода гардида, нуқтаи назари халқ, дар бораи ҳодисаҳои ҷамъиятии ҳаёт ва амалиёти таърихии ашхоси ҷудогона конкреттар ва реалитар инъикос меёбанд. Қисме аз қаҳрамонони сурудҳои таърихӣ сардорони шӯришҳои халқианд, одамонеанд, ки дар роҳи мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти халқ, ҷони худро фидо кардаанд. Халқ мувофиқи одати худ дар бораи сардори муборизони зидди Искандари Македонӣ, дар бораи Муқаннаъ, Темурмалик ва бисёр баҳодурони дигар яқинан сурудҳо эҷод кардааст, ки мутаассифона гузашти рӯзгор ин гуна осори пурқиматро аз байн бурдааст. Меросе, ки аз сурудҳои таърихӣ ба мо расидааст, чанд намунаи сурудҳои оиди «Шӯриши Восеъ», «Шӯриши Қаландар», «Шӯриши Усмон» ва амсоли инҳо мебошанд, ки таърихи пайдоиши онҳо ба давраҳои нисбатан хеле наздик, ба охири асри XIX ва аввали асри XX рост меояд.

Дар эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик, хусусан, дар байни асарҳои манзуми он суруди «Шӯриши Восеъ» мавқеи махсус дорад. Гуфтан мумкин аст, ки суруди «Шӯриши Восеъ» ягонаи суруди нисбатан муқаммалӣ таърихӣ дар фолклори тоҷик мебошад. Ин суруд аз 318 мисраъ ва ё аз 100 банди семисраъгию чормисраъгӣ, ки ҳар кадом дорои мазмуни томе буда, бо ғояи умумии суруд қомилан мутобиқат мекунанд, таркиб ёфтааст.

Силсилаи ин сурудҳо дар охири асри XIX ба муносибати руҳ додани шӯриши халқие, ки бо сардории Восеъ ном марди ҷувозкаш дар Балҷувон (вилояти Хатлони Тоҷикистон) ва атрофи он сар зада буд, гуфта шудааст.

Ин шуриш аз калонтарин шуришҳои халқӣ буда, дар байни солҳои 1883-1885 дар қўҳистони тоҷик рӯй додаст ва ҳокимияти амири Бухоро ба ларза оварда буд.

Шуришгарон аскарони амир ва ҳокими Балчувонро гурезонда, қалъаро соҳибӣ карданд. Таъсири шуриш ба ноҳияҳои дигари Қулоб ҳам расид. Лекин ба туфайли ҷосусӣ ва хоинӣ шуриш пахш карда шуда, сардори он – Восеъ ба дор овехта мешавад.

Ана ҳамин воқеаи алампнок асоси сурудҳои халқиро дар бораи шуриши Восеъ ташкил кардааст, ки дар он ҳиссу ҳаяҷони мардум нисбат ба беадолатӣ ва зулм ифодаи худро ёфтааст. Бесабаб нест, ки ҳоло ҳам порчаҳои ин суруд дар байни мардум иҷро карда мешавад:

*Ай ҷавру зулми мирон,
Гардида мулк вайрон.
Ҷазир гаштан факирон.*

* * *

*Чӣ туфонай имрӯзо?
Даргирифт кӯҳу санго
Офтоб наздики моҳо.*

* * *

*Кӯҳо читу нолонай,
Офтоб гирифт зулмонай,
Охири зулм вайронай.*

Хусусиятҳои шаклии сурудҳо. Сурудҳои халқӣ шаклан гуногунанд, вале ин шаклҳо дар ифодаи мундариҷа аҳамияти махсус надоранд, бинобар ин хусусиятҳои жанриро акс намекунанд. Як қисми сурудҳои халқӣ дар шакли ғазал, қисми дуюм дар шакли мусаммати мураббаъ (шеъри ҳар бандаш чор-мисраъӣ) эҷод ёфтаанд. Сурудҳои лирикии дар шакли мусаддас эҷодшуда нисбатан кам дучор мешаванд. Ин шакл, аз рӯи қор, бештар ба сурудҳои таъриҳӣ хос аст. Мусамматҳои бандашон шаш ё ҳафтмисраъӣ (мусаддас ва мусаббаъ) ва як қатор шаклҳои дигар, ки мансуби адабиёти хаттӣ мебошанд, дар назми лирикии халқ, мавқеъ надоранд.

Як қисми сурудҳо таркиби нисбатан устувор дошта, аз миқдори муайяни бандҳои робитадори мавқеашон устувор иборатанд, ки ҷой иваз кардан ва ё ихтисор шудани банд ба маъно ҳалал ва ба сохти суруд вайронӣ меоварад. Ин хусусият

бештар ба сурудҳое хос аст, ки сюжете доранд. Сюжет банду басти матнро яклухт ва устувор мекунад.

Устуворӣ дар банду басти бисёр сурудҳо дар натиҷаи силсилаи муайяни санъатҳои тасвириро дарбар гирифтани онҳо ва бо тақозои мавзӯ ва мазмун ҳатмӣ будани истеъмоли ин санъатҳо ба амал меояд. Аз ин ҷиҳат дар сурудҳои халқӣ санъати такрор махсусан роли муҳим мебозад. Ба тавассути ин санъат одатан соҳти ба худ хоси суруд ҳосил мегардад.

Роли нақарот дар сурудҳо. Аксарияти сурудҳои халқии тоҷикӣ ба воситаи нақарот ташкил ва тартиб меёбад. Ба воситаи нақарот қариб ҳамаи сурудҳои тӯӣ, мотам, суруди модарон - «алла», сурудҳои ишқӣ ва ҳаҷвӣ, бадеҳа ва ғайраҳо шакл гирифтаанд. Нақаротро муҳимтарин ҷузъи сурудҳои лирикии тоҷикӣ шуморидан мумкин аст.

Нақаротҳо аз ҷиҳати шакл, мазмун ва вазн басо гуногунанд. Ин гуногунӣ ба он мавқеа, ки нақарот дар суруд дорад, ба он вазифае, ки он дар суруд иҷро мекунад, алоқаманд аст. Дар замонҳои қадим, вақте ки бисёр сурудҳо аз нидою хитоби такрорёбанда иборат буданд, нақарот дар айни замон вазифаи матнро ҳам адо менамуд. Минбаъд, бо мурури инкишофи матни суруд нақарот шакли махсусро соҳиб шуда, дар суруд ҷӣ аз ҷиҳати маъно ва ҷӣ аз ҷиҳати вазн хизмати муҳимро ба зимма мегирад.

Шакли қадимии нақарот, ки аз маҷмӯи такрорёбандаи нидоҳо ва ё калимаҳои якхела иборат аст, дар сурудҳои маросимӣ боқӣ мондааст. Чунончӣ, сурудҳои мотам аз рубоӣҳо ва порчаҳои машҳури шеърӣ: байт, китъа, дубайтиҳои маъмул тартиб меёбанд. Нақарот дар онҳо дар шакли нидоҳо ва калимаҳои ҷудоғона, монанди:

Ҳей, ҳей, ҳей, ҳей, ҳей,
Ой, ой, ой-ой-ой-ой.

Ё ки:

Гулумой, гулумой, гулумой,
Воҳ, балам, воҳ балам, воҳ балам,

омада, шиддати ғаму андӯхро равшан ва ҳаяҷонбахш акс менамояд.

Тадқиқотчиён нақаротҳоро ба ду гурӯҳ тақсим мекунанд: 1). Нақаротҳое, ки бо мундариҷаи суруд алоқаи мантиқӣ надошта, барои ороиши суруд ва қувват додани таъсири он ба ҳиссиёти

одамй хизмат мекунанд; 2). Нақаротҳое, ки як чузъи суруд буда, бо матн шаклан ва мазмунан алоқаи узвӣ доранд.

Қофия дар сурудҳо. Қофиябандӣ дар сурудҳо асосан аз рӯи хусусияти ин ва ё он намуди шеърӣ: ғазал, мухаммас, мураббаъ, маснавӣ ва монанди инҳо ба амал меояд, вале худи қофия, чун дар рубой, байт ва ашула на ҳамеша аз рӯи қоидаҳои мустаъмали назми хаттӣ, яъне мутобикати пурраи овозҳо ва ҳарфҳои охири калимаҳои ҳамқофия така мегирад. Аз ҳисоби ҳамохангӣ, шабоҳат ва ҷуршавии овозҳои дохилӣ мисраъ ҳосил шудани қофия ва ҳамаи навъҳои қофия, ки дар байту ашуллаву рубой мушохида кардем, дар сурудҳо низ ҷой дорад.

Ба ҳамин тариқ муҳимтарин хусусиятҳое, ки дар мундариҷаи ғоявӣ ва услуби бадеии сурудҳо зоҳир мегарданд, суурдро аз рубой, байт, ашула ва бадеҳа барин жанрҳои лирикаӣ халқӣ фарқ мекунонанд.

Ба ҳамин тарика, сурудҳо шаклан ва мазмунан ба он вазифас, ки дар назди омма адо мекунанд, мувофиқ шудаанд. Суруд барин жанре, ки бо назми китобӣ алоқаи васеъ дошта, таъсири ин назро аз дигар жанрҳо дида зиёдтар қабул кардааст, дар замони мо, ҷои худро торафт бештар ба эҷодиёти аҳли қалам дода истодааст.

Савол ва супоришот:

1. Доир ба мазмуну мундариҷаи ғоявии сурудҳо маълумот диҳед.
2. Оиди сурудҳои шодӣ, ҳаҷв ва ғаму андӯҳ маълумот диҳед.
3. Мавзӯъ, ғоя ва шакли сурудҳои таърихӣ
4. Мавқеи нақарот ва қофия дар сурудҳои халқӣ

БАДЕҲА**Нақша:**

1. Хусусияти жанрӣ ва тарзи иҷрои бадеҳа
2. Мавзӯ, ғоя ва шакли шеърӣ бадеҳа
3. Шаклҳои гуногуни шеърӣ – ғазал, рубой, мусаммати мураббаъ ва дуояитӣ бунёди бадеҳа
4. Бадеҳаҳои халқӣ ва китобӣ

Мафҳумҳои асосӣ: хусусияти жанрӣ, иҷрои бадеҳа, шакли шеърӣ бадеҳа, мавзӯ ва ғояи бадеҳа, бадеҳаҳои халқӣ ва китобӣ

Хусусияти жанри бадеҳа ва тарзи иҷрои он. Бадеҳа суруди ҳазломезу шӯхест, ки аз гуфтугӯ фароҳам омада. мавзӯҳои мансуби ҳодисаҳои қобили ҳаҷву мазохро дар бар мекунад ва дар иҷрои худ иштироқи бештар аз як нафарро талаб намуда, ҳатман дар сахна, дар ҳузури тамошобин бо рақсу бозӣ сароида мешавад. Ба сабаби он, ки аксарияти бадеҳаҳо дар мавзӯҳои ишқ бо оҳанги ҳазлу шӯх гуфта шудаанд, инҳоро сурудҳои ишқии ҳазломез низ номидан мумкин аст. Р.Амонов дар китоби «Лирикаи халқии тоҷик» доир ба жанри бадеҳа сухан ронда чунин иброз меорад: «Маъсумӣ аз хусуси вазифаи ин гуруҳ сурудҳо сухан ронда, қайд мекунад, ки «бадеҳаҳо рӯҳияи хурсандиро ба амал меоваранд, зеро аксарияти онҳо мазмунан ба ишқу муҳаббати ҷавонӣ бахшида шудаанд»¹. Дар мавриди ба эътибор гирифтани тарзи иҷрои бадеҳа ин масъала ба хубӣ равшан мегардад.

Бадеҳа, одатан, аз тарафи ду кас дар маърақаҳои хурсандӣ: тӯю зиёфат, яъне дар ҳузури тамошобинон, дар «сахна» иҷро мешавад. Иҷрокунандагон бояд зану мард бошанд, яъне иҷроӣ бадеҳа як лавҳаи драмавиест, ки манзараҳои мулоқоти дилдодагон, муносибатҳои оилавӣ, талошу мочароҳои ишқии маиширо мучассам менамояд. Дар иҷроӣ бадеҳа рақс ва ҳар гуна ҳаракатҳои шавқовару сурурангез, ишораҳои маънидор ба воситаи ҷашму абрӯю даст ва ҳаракати пайкар ва мусиқии шӯх ҷихати ҳатмӣ ба шумор меравад.

Дар гузашта, чун дар драмаҳои халқӣ, роли занро марди бозингари ширинкор адо менамуд. Либоси занона пушида, дар

¹ Амонов Р. Лирикаи халқии тоҷик. – Душанбе, 1968, с. 340

ҳаракат ва овоз ба занҳо тақлид намудани мардон хандаву ҳазлу шӯхиро қувват меод.

Дар яке аз бадеҳаҳои халқӣ духтаре дар ҷавоби саволҳои падараш либосу пойафзол хостани худ ва сазовори зару зевар будани ғушу дасту ангуштонашро рақскунон бо таманнову нозу ишва намоиш медиҳад. Дар бадеҳа ҳар сухан ҷилваи ҳаракати пайкар, нигоҳ ва дасту пою бозувонро тақозо мекунад:

Падар: Кучо меравӣ, бибиҷон?

Кучо меравӣ, бибиҷон?

Духтар: Бозор меравам, отаҷон.

Бозор меравам, ҳой, ҳой.

(Духтар тарзи бозорравиро рақскунон намоиш медиҳад)

Падар: Чӣ меҳарӣ, бибиҷон?

Чӣ меҳарӣ, бибиҷон?

Духтар: Рӯмол меҳарам, отаҷон.

Барои сарам, ҳой-ҳой.

(Духтар ҷӣ хел ба сар баستاني рӯймолро нишон медиҳад)

Падар: Ҷӣ тар, чи тар, мендозӣ?

Ҷӣ тар, ҷӣ тар мегардӣ?

Духтар: Итар, итар мендозам,

Итар, итар мегардам...

Бадеҳаи мазкурро дар гузашта ду мӯйсафед, яке ба сар рӯймол партофта роли духтарро ва дигаре роли падарро иҷро мекардаанд. Иҷрокунандаи роли духтар ҳар як чизи мефармудагиашро бо ишора, имо ва ҳараматҳои дасту сару абру нишон дода, рақс мекардааст ва ба назари тамошобин як сахнаи шавқовар ба ҷилва меомадааст.

Иҷрои хунармандонаи ҳар як бадеҳа ба сахнаи дилчаспу шӯрангез тағдил мешавад. Ба ин сабаб аз рӯзҳои аввали ба вучуд омадани театр бадеҳаҳои яке аз шавқовартарин номераҳои концертҳои хунармандон қарор гирифтааст.

Мазмуни ғоявӣ ва санъатҳои бадени бадеҳаҳо. Бадеҳаҳо мазмунан гуногунанд. Н. Нурҷонов, пеш аз ҳама, мазмуни лирикӣ доштани онҳоро таъкид карда ва аз ин нуқтаи назар ӯ бадеҳаҳои «Секинак», «Дълкоко» ва «Дари дарвоза»-ро таҳлил намуда, хулоса мебарорад, ки дар онҳо ба воситаи саволу ҷавоби ҳазломез аҳволи одамон ошкор мешавад¹. Ин ақида дуруст аст, вале бояд илова намуд, ки бадеҳаҳои то асри ХХ воқеаҳои гуногуни ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятиро дахл кардаанд. Дар онҳо лаҳзаҳои

¹ Нурҷонов Н. История таджикского театра. – Душанбе, 1969, сах. 87

шиносшавӣ, баҳсу мунозира, бозию шӯҳӣ, шикояту эътироз, қаҳру ғазаб ва муносибати ҷавонон ба ин ё он ҳодисаи ҷамъият тасвир мешавад.

Як бадеҳа гуфтугӯи пур аз ҳазлу шӯҳии байни духтару писарро ифода мекунад. Духтар мепурсад, ки оё у бародаре дорад.

Писар: Додаракхуб дорам,
Сағраи нокорӣ,
Эй духтар, гуро пурсам,
Ҳеч молу ҳол дорӣ?

Писар ба саволи духтар дар бораи молу ҳолаш мегӯяд, ки ба ҷуз «як буққаи кӯри исқотию нокорӣ ва курпае аз паҳоли шолӣ» чизи дигар надорад. Дар ин ҳел бадеҳаҳо дар хусуси урфу одатҳои номусоиди оиди никоҳу оила сухан меравад ва бо тамасхӯру истехзо қайд шудани урфу одатҳои кӯҳна, алаҳқусус талаби мол ба ивази духтар, мавриди ҳазлу ҳаҷв қарор мегирад.

Бисёр бадеҳаҳо ҳаёти шахсии оилавӣ: муносибати модару духтар (ё падару духтар), додару хоҳар, ҷавону духтари ошиқ ва монанди инҳоро тасвир мекунад. Дар онҳо одатан хоҳишу орзуи дили ҷавонон хеле пуршавк, самимӣ ва табиӣ ифода шуда, ба шунаванда завқу сурур мебахшад. Мақсади ин бадеҳаҳо ҳам шунаванда (тамошобин)-ро хурсанд кардан ва дар димоғи ӯ хушию хуррамие ба вучуд овардан аст. Духтараке дарди дили худро ба модараш арз мекунад.

Духтар: Дълкоко дорум, оча,
Дарди дил дорум, оча.
И дардаке ма дорум,
Охир мемурум оча.

Модар ба ӯ рӯймол хариданӣ мешавад, духтар рад мекунад:

*Бозорум нарав, оча,
Румолум нахар, оча,
Дар саракум намепоя,
Дълкокома намеброра.*

Модар курта, гӯшвор, кафш ва ғайра гирифта доданӣ мешавад, духтар қабул намекунад. Ниҳоят, модар ба вай шавҳар таклиф мекунад. Духтар хурсанд мешавад.

Чунон ки мебинем, образҳои ин гурӯҳи сурудҳои халқӣ дилчасптарин ҷиҳатҳои феълӣ атвори одаммӣ: майл ба шӯҳию бозӣ, нозу таманно, ҳазлу мазоқи мароқангез ва ғайраро таҷассум кардаанд.

Як хусусияти дигари бадеҳа зимнан далели қадими будани ин жанр шуда метавонад. Шеър суруд дар давраҳои қадим бадеҳатан эҷод мешуд ва дар он нисбат ба дигар унсурҳои шеърӣ, алалхусус вазну қофия, оҳанг ва савту наво аҳамияти бештаре дошт.

Ин хусусият дар бадеҳаҳо, аз ҷумла, дар ҳамон бадеҳаи машҳури «Шоҳдухтар» мушоҳида мешавад, ки иҷрояшро устод С Айнӣ дар романи нахустини худ «Доҳунда» бо шавқи тамоми тасвир карда, аз забони қаҳрамонони асосии роман, ду нафар фарзандони деҳоти тоҷик Ёдгор ва Гулнор якҷанд бандашро зикр намудааст.

Дар бадеҳа оғоз, инкишоф ва хатми воқеа, зухурот ва вусъати зиддият маҳз ба воситаи гуфтугӯ (диалог) сурат мегирад. Гуфтугӯ барои паҳид овардани кайфият ва ҳасби ҳоли одамм, шавқи мароми ӯ аҳамияти хос дорад. Аз ин рӯ, пайвасти суръат гирифтани ва диққатангез шудани он шарт аст, ки ба ин бо саволу ҷавоб ва ё хитобан ва бо таъкид изҳор ёфтани фикр ёрӣ мерасонад.

Савол ва супоришот:

1. Доир ба хусусияти жанри ва тарзи иҷрои бадеҳаҳо маълумот диҳед.
2. Мавзӯ, мазмун ва мундариҷаи ғоявии бадеҳаҳо маълумот диҳед.
3. Шаклҳои гуногуни шеърӣ – ғазал, рубоӣ, мусаммати мураббаъ ва дубайтӣ бунёди бадеҳа
4. Аз бобою момоҳоятон ва пиронсолони деҳатон бадеҳаҳои халқиро навишта гиред.

Нақша:

1. Хусусияти жанри ва таърихи омӯхта шудани ашулаҳо
2. Таърихи пайдоиши ашулаҳо
3. Мавзӯ, мазмун ва гоия ашулаҳо
4. Умумият ва фарқияти ашула аз дигар шаклҳои лирикаии халқ
5. Банду баст, вазну қофия ва услуби ашулаҳо.

Мафҳумҳои асосӣ: *ашулаҳои халқӣ, гоияи ашулаҳо, мавзӯи ашулаҳои халқӣ, фарқи ашулаҳои халқӣ аз шаклҳои лирикаии халқ, банду бастии ашулаҳо*

Хусусияти жанри ва таърихи омӯхта шудани ашулла. Агар дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистони намуди асосии сурудҳои лирикии халқӣ рубоӣ дар сарғаҳи Зарафшон байт бошад, дар ноҳияҳои шимолӣ ва инчунин дар маҳалҳои тоҷикнишини вилоятҳои Фарғона, Тошканди ватани соҳибистиклоламон Ўзбекистон сурудҳои зиёд паҳн шудаанд, ки аз чор мисраи кӯтоҳ тартиб ёфта, шаклан ба машхуртарин жанри назми даҳанакии халқии рус – частушка ва ба қӯшиқҳои ўзбекӣ шабоҳат доранд.

Умуман ин хел сурудҳои оддӣ, ки бо сохт ва як қатор хусусиятҳои худ назми давраҳои қадимро ба хотир оварда, дар айни замон дар ҳамаи давраҳои минбаъдаи таърихӣ фикру ҳисси оммаро ифода карда, тадричан инкишоф ёфта омадаанд, дар фолклори бисёр халқҳо мушоҳида мешаванд.

То солҳои охир ин чӯзи муҳими назми лирикии тоҷик на танҳо омӯхта намешуд, балки ҳамчун як жанри мустакил вучуд доштани он ҳатто эътироф нагардида буд. Гарчанде ки аз «Намунаи фолклори тоҷик» (1938) сар карла, дар ҳамаи маҷмӯаҳои фолклорӣ намунаҳои ин жанр нашр мешуд, ҳеч яке аз тартибдиҳандагон ба фарқ доштани ин намунаҳо аз дигар намудҳои назм аҳамият надодаанд ва ишорае накардаанд. Дар як маҷмӯа онҳоро ба қисми таронаҳо, дар маҷмӯаи дуюм ба қисми сурудҳо ва дар маҷмӯаҳои сеюм ба қисми рубоӣҳо дохил

менабуданд ва баъзе тадқиқотчиён онҳоро «чорбайт» ҳам номидаанд.

Сабаби чун жанри махсус аз мадди эътибири нашркунадагони асарҳои фолклорӣ соқит мондани ин қабил сурудҳоро академик Р.Амонов чунин медонад, ки «пеш аз ҳама, ба дуруст чамъ карда нашудани фолклори Хучанд ва тоҷикони маҳалҳои тоҷикнишини Ўзбекистан вобастагӣ дошт. Солҳои 1961-1965 ба туфайли экспедитсияи фолклории Институти забон ва адабиёт аз он маҳалҳо намунаҳои фаровони ин сурудҳо ба даст омад»¹.

Маълум шуд, ки ашулаҳо аз ҷиҳати бо ҳаёти мардуми шаҳр низ алоқаи зич доштани худ аз байту рубоӣ фарқ мекунанд ва ин ҳодиса ба мавзӯ ва мундариҷаи онҳо бетаъсир намондааст. Дар гузашта дар байни аҳолии шаҳрҳо, махсусан дар байни ҷавонон шахсоне, ки якҷанд ашула надонанд, кам дучор мешуданд. Ашулаҳоро ҳар кас, ҳар гоҳ, ки майл пайдо мекард, мехонд. Дар маърақаҳо, гаштакҳо, сӯҳбатҳои гуногун ва ҳатто дар маросими тӯӣ ашулаҳои расм буд. Дар рӯзҳои иди Наврӯз дар идҷойҳо-дар майдонҳои сабзу хуррам духтарону ҷавонон гурӯҳ-гурӯҳ шуда, давра гирифта, рақсу бозӣ мекарданд ва одатан доира зада ашула мехонданд. Ашулаҳо аз ҷиҳати оҳанг шӯху сабук буда, барои бо савтҳои рақсӣ иҷро кардан мувофиқтарин намуди сурудҳои халқӣ ба шумор мераванд. Рӯзҳои ид духтарон гурӯҳ-гурӯҳ ба хонаҳои наварӯсон рафта, баъди таому калом бо навбат ва ё якҷанд нафар ҳамовоз шуда, бо оҳанги рақс ашула хонда, арӯсро хурсанд мекарданд, ки як қисми ашулаҳои онҳо навбаромад буда, тозатарин ҳодисаҳои ҳаёти шаҳр ё деҳаро акс менабуданд. Аз рӯи қор, бисёр ашулаҳо маҳз дар вақти сайру гашти идонаи ҷавонон бадеҳатан эҷод мегардиданд.

Духтарону занони дузандаву бофанда дар сари қор дар вақте дар ҷое чамъ шуда, ба тоқӣ ё рӯймолдӯзӣ машғул шудани худ, дар сари ҷархи ресмонресӣ ё дӯкони бофандагӣ низ ба ашулагӯӣ машғул мешуданд ва ба воситаи ашула ба ҳамдигар дарди дил мекарданд. Ашулаҳои зерин эҳсосоти маҳз дар ҳамин ҳел мавридҳо тавлидшударо инъикос менамоянд. Хоҳареро рафтори зани акааш ба дод овардааст:

Румол духтам гулинор,
Замин гирад рангу бор.
Хони духтардор сӯзад,

¹ Амонов Р. Лирикаи халқӣ тоҷик. - Душанбе, 1968, саҳ. 251

Акома кардас абгор.

Дар бозор нархи ресмон боло рафтааст, тезтар ресмон тайёр кардан лозим аст:

Чарх гардону чарх гардон,
Чархама тезтар гардон!
Аз бозор хабар омад,
Чореке ресмон як ман нон!

Оид ба таърихи пайдоиши ашула. Аз рӯи баъзе фактҳо инчунин тахмин кардан мумкин аст, ки ашула қадимтарин намуди назми даҳанакии халқи тоҷик аст. Ба ин, аввалан, ниҳоят оддӣ будани шакли ашула, услубан мутобиқат кардани он ба психологияи мардумони замони қадим, ки банду басти сурудҳояшон ниҳоят оддӣ ва сабук буд ва сониян, як суруди тоҷикии дар аввали асри XIII эҷодшуда, ки шаклан ба ашулаҳои имрӯза хеле монандӣ дошта, дар «Таърихи Табарӣ» ва дигар китобҳои қадима зикр ёфтааст¹, гувоҳи мидиҳад. Он суруд ба муносибати аз Хатлон (Кулоби имрӯза) ронда шудани лашкари араб гуфта шуда будааст:

Аз Хатлон омадия,
Ба рӯй табоҳ омадия.
Обор боз омадия,
Хушангнтор омадия!

Дар байни ашулаҳои чамъшуда нусаҳоеро дучор мекунем, ки ба ин суруд шабоҳат доранд:

Аз деҳи боз омадаем,
Бо суру соз омадаем.
Бо куртаи карбосӣ,
Бо нозу роз омадаем.

Яке аз фолклоршиносони машҳури рус академик Ю. М. Соколов дар частушкаҳо февран акс ёфтани тағйирёбиҳои босуръати зиндагиро ба эътибор гирифта, онҳоро кинематографи даҳанакӣ (словесный кинематограф) номидааст. Ин суханонро ба ашулаҳои тоҷикӣ низ нисбат додан мумкин аст.

Мавзӯи аксарияти ашулаҳо ишқ аст. Агар ин гурӯҳ ашулаҳо мувофиқи мазмун яке аз паси дигар оварда шаванд, дар онҳо чун дар байту рубой ва ё частушкаҳои русӣ «таърихи ба худ ҳоси муҳаббати бузурги инсониро бо тамоми шодию ғамаш, аз мулоқотҳои нахустин, шиносӣ, тавлиди ҳис сар карда, то чашни

¹В.Асрорӣ, Р.Амонов. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. - Душанбе, 1980, сах. 141

арӯсӣ ва ё фироқ мушоҳида кардан мумкин аст»¹. Бисёр ашулаҳо шавку шодиро аз дидори ёр, аз хислатҳои дилчаспу суханони ширини ӯ, аз хусну чамолу лутфу меҳрубонӣ падида меоваранд, дар онҳо шавку орзуи ҷавонон, майлу хоҳиш, ҳасби хол, азобу изтиробии онҳо ба таври васеъ тасвир ёфтааст.

Дар ашулаҳо ба фоҷиаҳои гуногуни ҳосии ҳаёти ҷавонону духтарон ишораҳо меравад. Як ашула ба ҷои бад, ашулаи дигар ба шахси маъҷуб, ашулаи сеюм ба шавҳари пир, ашулаи чорум ба бангӣ. ашулаҳои дигар умуман ба шавҳари номуносиб дода шудани духтарро қайд мекунанд. Оҳанги гуфтор дар ин ашулаҳо раҳмгинона ва таассуфангез буда, ҳисси дили ашҳосеро падида меоварад.

Дар байни ашулаҳо асарҳои гурӯҳии алоҳидаро ташкил медиҳанд, ки дар бораи камбағалӣ гуфта шудаанд. Аз сурудҳои ошиқони камбағалӣ ё мучаррадони бепулу мол, ки аз толеи бади худ шикоят мекунанд, хузну ноумедӣ ва азобии рӯҳӣ зоҳир мешавад.

Гули зарди заъфарун,

Ранги ёри ман хазун.

Аз барои бечизӣ,

Ҳама рӯз дилам вайрун.

Ашулаҳои, ки дар фироқи падар, бародар, хоҳар, духтар ва ғайраҳо гуфта шудаанд, каму беш дучор шаванд ҳам, вале мазмунан аз байту рубоиҳои оиди мавзӯҳои ғарибӣ, ҷудой, ва мусофирӣ тафовутҳо доранд. Дар онҳо манзараҳои видоӣ, лаҳзаҳои сафар, азобии роҳ, машаққатҳои мулкҳои бегона, марг дар ғарибӣ ва ин гунаҳо тақрибан акс наёфтааст.

Қаҳрамони лирикии бисёр ашулаҳо, ки духтаронанд, бо баъзе хислатҳои худ аз қаҳрамони лирикии як қисми байту рубоиҳо фарқ мекунанд. Онҳо майлҳои озодихоҳӣ, итоат накарда ба урфу одатҳо, нотарсӣ ва ҷасорат аз худ зоҳир карда, дар бораи қадру қиммати худ бо овози баланд сухан меронанд.

«Дадо» гуям «ҳа» гӯед,

«Духтари дадо» гӯед.

Ман ба зӯри намерам,

Хотиргона чамъ доред!

Дар ашуллаҳо бисёр ҳодисаҳои ҳосии зиндагии гузашта, ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти шахсӣ, оилавӣ ва ҷамъиятӣ тасвир шуда, ҷиҳатҳои гуногуни муносибатҳои байни одамон, махсусан

¹ Ҳамон асар, сах. 253

байни ҷавонон фикру орзу, ҷаҳонбинӣ, тарзи зиндагӣ ва рӯҳияи онҳо инъикос ёфтааст.

Банду басти ашулаҳо. Ашулаҳо хурдтарин сурудҳои чормисрагии халқӣ буда, аз байту рубой бо кутӯҳии мисраъҳои худ низ фарқ, мекунад. Мисраъҳои ашулаҳо асосан ҳафтҳичой буда, танҳо баъзан аз панҷ-шаш ва ё ҳашт ҳичо иборат мешаванд.

Қофия дар ашулаҳо яке аз унсурҳои ҳамеша риояшаванда ба шумор равад ҳам, бисёр вақт он ниҳоят оддӣ буда, дар асоси феълҳо, бандакҷонишинҳои феълӣ ва ё дар натиҷаи дар интиҳои мисраъҳо ҳамоҳанг шудани садонокҳо ба амал меояд. қофияҳои мукамал дар ашулаҳо нисбатан кам дучор мешаванд, ки ин ҳодиса ба намуди ибтидоӣ ва соддатарини назм тааллуқ доштани ашулаҳоро бори дигар нишон медиҳад.

Савол ва супоришот:

1. Жанри ашула ва моҳияти он.
2. Доир ба мазмуну мундариҷаи ашуллаҳо маълумот диҳед.
3. Оиди пайдоиши ашулаҳо нақл кунед.
4. Фарқи жанри ашула аз дигар жанрҳои лирикӣ
2. Аз қуҳансолони деҳаатон ашулаҳои халқиро навишта гиред.

ЭПОСИ ХАЛҚИИ ГҶҮРҶҒЛӢ

Нақша:

1. Мафҳуми луғавӣ ва истилоҳии дoston
2. Хусусияти жанрии эпос
3. Таърихи чамъоварии Гӯрӯғлӣ ва дараҷаи омӯзиши он.
4. Мавзӯ, сюжет, образ ва мундариҷаи гоҷавии дoston
5. Мактаби Гӯрӯғлихонӣ, мақоми сарояндағони номӣ дар анъанаи дostonсарой.
6. Гоҷаҳои ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, қаҳрамонӣ, озодихоҳӣ ва адолатхоҳӣ дар дoston.
- 7.

Мафҳумҳои асосӣ: *Гӯрӯғлӣ, дostonи қаҳрамонӣ, эпоси халқӣ, меҳнатдӯстӣ, ватандӯстӣ, қаҳрамонӣ, анъанаи дostonсарой, мактаби Гӯрӯғлихонӣ*

Хусусияти жанрии эпос. Эпоси қаҳрамонӣ асари эпикӣ бадеист, ки «дар замонҳои қадим, дар давраҳои муборизаҳои шадиди инсон барои ташкили оила ва мустаққамау барқарор кардани чамъияти падаршоҳӣ ба вучуд омада, дар марҳилаҳои баъдинаи тараққиёти таърихӣ корномаҳои фарзандони беҳтарини халқро барои зиндагии озодона ва ҳимояи ватан акс карда омадааст»¹. Эпоси қаҳрамониро мардуми оддӣ эҷод карда, дар он муроду мақсад ва орзӯю умедҳои худро ифода намудааст. Эпоси қаҳрамонӣ ҳамчун жанр хусусиятҳои хос дорад. Қаҳрамони онро на сеҳру чодуви тилисм ё ашёҳои сеҳрангез (чун дар мифҳо ва афсонаҳо), балки далерӣ ва иқтидор ба муроду мақсадаш мерасонад, бинобар ин дар он аз ақидаи қадимӣ дар бораи он, ки бунёди ҳар як қувва сеҳру чоду аст, осоре дида намешавад. Ҳамаи корномаҳои, ки ӯ дар задухӯрдҳо нишон медиҳад, аз фазилатҳои инсонӣ ва қувваи ҷисмонии ӯ сар мезанад, шучоат ва ҷавонмардӣ муҳимтарин ҷиҳати ҳислати ӯро муҷассам менамояд. Ҳислати дигари баҳодурон – қаҳрамонони эпос аз он иборат аст, ки муборизаи шахсии онҳо муборизаҳои коллективҳои чамъиятиро ифода мекунад, яъне дар шахси онҳо гурӯҳи муайяни чамъияти ташхис меёбад.

Эпоси халқӣ яке аз сарчашмаҳои муҳими асари бузурги Абулқосим Фирдавсӣ «Шоҳнома» қарор гирифтааст, ки дар

¹ В.Асрорӣ, Р.Амонов. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе, 1980, с. 242

шаҳси қаҳрамонҳои он муборизаи қувваҳои некӣ ҷамъият бар зидди Аҳриман, Заҳҳок, девҳо таҷассуми қувваҳои бад ба таври васеъ акс ёфтааст.

Дар адабиёти китобӣ ва дар байни халқ бо номи «Шоҳнома», «Абумуслимнома», «Самаки айёр», «Ҷомеъ-ул-хикоёт», «Ҳазору як шаб» ва инҳо барин як силсила асарҳои эпикӣ қаҳрамонӣ ба вучуд омада буданд, ки аз тарафи қиссахонҳо ва ровиён дар маърақаҳои мардум хонда мешуданд. Вале ҳамаи ин китобҳо бо вучуди асоси фолклорӣ доштани қисми асосии сюжет ва образҳои худ, бо вучуди хусусиятҳои забони зиндаи гуфтугӯиро ба таври фаровон дар бар кардани услуби баёнашон ба эҷоди аҳли қалам тааллуқ доштанд ва ба ин сабаб ба адабиёти китобӣ мансуб доништа мешаванд.

Машҳуртарин эпоси қаҳрамони халқи тоҷик, ки даҳанаки эҷод шудааст. «Гурӯғлӣ» («Гургулӣ», «Гурғулӣ») мебошад, ки дар он сарзамини афсонавии Ҷамбули Мастон ва ҳаёту қорнамоиҳои беназири баҳодурони он тасвир мешавад. Ҷамбули Мастон, ки макони одамони ватанпарвари озоду озодихоҳ аст, маҳсули ҳаёлотӣ мардуми ҷафодида буд.

«Гурӯғлӣ» эҳтироми халқро ба зан, ба модар, майлу рағбати онро ба ташкили оилаи баробархуқуқ, муҳаббати онро ба фарзанд ифода мекунад, ҳаёти осоишта, дӯстӣ ва рафоқатро тарғиб менамояд, зулм, хиёнат ва худбиниро маҳкум месозад.

Таърихи ҷамъоварии «Гурӯғлӣ». «Гурӯғлӣ» ҳанӯз дар оғози солҳои сиюм диққати ходимони аввалин муассисаи илмӣ Академияи Фанҳо ба худ кашида буд. Барои омӯختани эпос ба як қатор маҳалҳо экспедитсияҳо ташкил карда шуда буд. Натиҷаи кори ин экспедитсия дар мақолаҳои А. Н. Болдырев ҷамъбаст шудааст. А. Н. Болдырев бо номи «Гурӯғлӣ» мавҷуд ва ба таври васеъ маълум будани як силсила достонҳои қаҳрамони халқиро маълум карда, ба як қатор масъалаҳои муҳимми тадқиқи ин асарҳо дахл менамояд. Ӯ қайд мекунад, ки эпоси мазкур осори зиндагии давраҳои гузашта ва хусусиятҳои қадимии забони тоҷикро ниғаҳ доштааст. Достонҳои манзуми эпос махсусан дар байни тоҷикони ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии республикаи Тоҷикистон ва бештар аз ҳама дар ноҳияҳои Кулоб паҳн шуда, дар ин ҷойҳо бисёр гурӯҳҳои забардаст вомехӯранд. Достонҳоро бадеҳатан иҷро мекунанд, бинобар ин бе истеъдоди шоирӣ ин хунарро аз худ кардан ғайри имкон аст. Эпос вазни махсус дошта, ин вазн бо оҳанги мусиқа маҳкам алокаманд аст.

«Хусусиятҳои асосии ҳаҷми (яъне вазни) тоҷикии «Гӯрӯрлӣ» иборат аз он аст, ки мегӯяд А. Н. Болдырев,- ин ҳаҷм фақат дар вақти бо дутор хондан зоҳир шуда, таъсир мерасонад. Шеър дар вақти ба таври насл ва ба аккомпанемент хонда шудан ҳаҷми худ, асоси вазни худро гум мекунад»¹.

Охирҳои солҳои чилум гӯрӯрлихони машҳури ғармӣ Курбон Ҷалил бо даъвати Иттифоқи нависандагон ба Душанбе омад. Шоирон Мирсаид Миршакар ва Бокӣ Раҳимзода аз ӯ як қатор дostonҳои «Гӯрӯрлӣ»-ро навишта гирифта, ба нашр тайёр карданд. Солҳои 1941-1942 аввалин маҷмӯаҳои дostonҳои «Гӯрӯрлӣ» дастраси хонандагон ва аҳли илм гардиданд.

Соли 1948 гӯрӯғлихони машҳури обигармӣ Ҳикмат Ризо ва баъди ӯ гӯрӯғлихони ғармӣ Одина Шакар ба Институти таърих, забон ва адабиёт даъват шуданд. Қормандони Институти аз Ҳикмат Ризо дар давоми бештар аз ним сол 34 дostonи «Гӯрӯғлӣ»-ро навишта гирифтанд, ки бештар аз 100 ҳазор мисраъро ташкил медиҳад. Репертуари навишташудаи Одина Шакар бошад, аз ҳазор мисраъ иборат аст. Дар ибтидои солҳои шастум шӯъбаи навшташудаи фолклори тоҷик дар хузури Институти забон ва адабиёт гирдоварии «Гӯрӯғлӣ»-ро яке аз вазифаҳои дараҷаи аввали худ қарор дод. Қормандони шӯъба репертуари се ғундаи сарихосорӣ Қурбоналӣ Рачабро ба ҳаҷми 60 ҳазор мисраъ, Ҳақназар Кабудро ба ҳаҷми 55 ҳазор мисраъ ва Забиоров Талбиरो ба ҳаҷми бештар аз 60 ҳазор мисраъ навишта гирифтанд. Дар зимни ин дар давоми кори экспедитсияҳои фолклорӣ аз бисёр гӯрӯғлихонҳо дostonҳои ҷудогона навишта шудааст ва овози як қатор иҷрокунандагонии эпос ба лентаи магнитофон сабт гардидааст.

Нашриёти «Ирфон» солҳои 1962—1963 иборат аз ду чилд мунтахаби репертуари Қурбоналӣ Рачабро ба ҳаҷми 30 ҳазор мисраъ нашр кард, ки он соли 1966 бо хуруфоти махсус дастраси нобиноён карда шуд.

Соли 1975 нашриёти мазкур маҷмӯаи нави дostonҳои «Гӯрӯрлӣ»-ро аз репертуари Ҳақназар Кабуд ҷоп кард.

Гӯрӯғлихонӣ ва мактаби гӯрӯғлихонҳо. Тадқиқот ва ҷустуҷӯҳои бисёрсола нишон дод, ки эпоси қаҳрамонии «Гӯрӯғлӣ» бештар аз ҳама дар ноҳияҳои Қулоб ва қисман дар ноҳияҳои Ғарм паҳн шудааст.

¹ Ҳамон асар, сах. 243

Дар маҳалҳое, ки мардуми Фарму Кулоб истиқомат доранд, анъанаҳои гӯрӯғлисарой то имрӯз барқарору бардавом буда, гуяндаҳои «Гӯрӯғлӣ» ҳанӯз гули сари сабади маъракаи мардум буданд ва маъракае, ки дар он гӯрӯғлигӯӣ хузур дорад, диққати аҳли маҳалларо ҳатман ба худ мекашад. Гӯрӯғлигӯе агар аз ягон ҷои дигар омада монад, меҳмони дилхоҳ ва азизи мардум мегардид.

Номи эпосро мардум бештар дар шакли «Гӯрӯғлӣ», «Гургулӣ», «Гӯрӯғлӣ» талаффуз мекунанд. Эпоси «Гӯрӯғлӣ» як силсила дostonҳоро дарбар мегирад, вале мардум ба ҷои дoston аксаран калимаи «банд» ва қисман калимаи «шоҳа»-ро истемол мекунанд.

Иҷроқунандаи эпосро «гӯрӯғлигӯӣ», «гӯрӯғлихон» ё фақат «гуянда» меноманд. Ба ӯ ҳеҷ гоҳ калимаҳои ҳофиз, бахшӣ, шоир, ки умуман дар забони тоҷикӣ маъмул буда, маънои сароянда ва эҷодқунанда ва иҷроқунандагони асарҳои халқиро низ ифода менамоянд, нисбат дода намешаванд.

Мундариҷа ва қаҳрамонҳои эпоси «Гӯрӯғлӣ». Сюжетҳои эпоси қаҳрамони «Гӯрӯғлӣ» дар байни як қатор халқҳои Шарқ: озариҳо (ба номи «Кёроғлӣ»), ўзбекҳо, туркманҳо, эронӣҳо ва афғонҳо паҳн шудаанд.

Гуяндагони тоҷик сюжет, образҳо ва воқеаҳои маълуми ин эпосро истифода карда, дар заминаи анъанаҳои фолклори худ асари бузурге ба майдон овардаанд. «Гӯрӯғлӣ»-и тоҷикӣ бо бисёр хусусиятҳои худ давраи навро дар тараққиёти ин эпос таҷассум мекунад.

«Дар асоси эпоси тоҷикӣ, қайд менамояд И. С. Брагинский, - дар ҳеҷ сурат дostonи «Кёроғлӣ» қарор нагирифтааст, балки он тасвири шоиронаи ривояти қадимаеро дар бораи манзили саодати мардуми деҳқон дар шароити охириҳои асри миёна дар бар мегирад. Ба сифати ин манзил дар эпос «Чамбули мастон» тасвир мешавад, ки баҳодурунаш онро бо сардорӣ Аваз аз ҳуҷуми беинтиҳои беруна муҳофизат мекунанд»¹.

Оре, дар ин эпос риояҳои эпоси қадимии тоҷикӣ инкишоф ва такмил ёфтааст. Орзуи пайдор намудани давлати мустақилу муттамаказ, ҳамон навъе ки «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ собит мекунад, дар байни халқ беш аз пеш қувват гирифта омадааст.

Гӯрӯғлигӯӣҳои тоҷик ба гуяндаҳои халқҳои ҳамсоя шарик шуда, ба образи Гӯрӯғлӣ, ки бисёр воқеаҳои дар эпос тасвиршуда

¹ Ҳамон асар, сах. 249

ба фаъолияти ӯ марбут аст, обу ранги тоза илова кардаанд. Гӯрӯғлиро бештар «султон» гӯён номбар мекунанд. Аммо дар эпос ин калима маънои фақат ҳоким, ҳукмфармо, соҳибсалтанатро ифода намекунад. Ин унвонест, ки халқ ба роҳнамо, ба доҳии худ додааст. Гӯрӯғлӣ, гарчи баҳодурзода асту маҳз ба туфайли паҳлавонӣ ва далерии худ ин унвонро сазовор шудааст, асосан ба идора кардани мамлакат, нигоҳ доштан ва намоиш додани шукӯҳу ҳашамати назаррабои Чамбул машғул мешавад. Мудофияи Чамбул ва нест кардани шоҳони золими ҳамсояро, ки ба Чамбул таҳдид мекунанд, баҳодурон Аваз ва фарзандони ӯ Нураливу Шералӣ ба зимма гирифтаанд. Ин хел дар атрофи як кас муттаҳид шудани баҳодурон, ба воситаи як маркази муттаҳидкунанда ба ҳам робита пайдо кардани сюжетҳоро дар фолклоршиносӣ сиклизатсия меноманд. Нишонаҳои сиклизатсия каму беш дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мушоҳида мешаванд. Дар эпоси «Гӯрӯғлӣ» ин хусусият хеле инкишоф ёфта, шакли муайяне ба худ гирифта, барои ба ҳам занҷирбанд шудани дostonҳои сершумори он хизмат мекунанд. Аваз, писарони ӯ, баҳодурони дигар – Аҳмаду Юсуф, ки низ аз қарибони Гӯрӯғлианд, бе ҳукму маслиҳати Гӯрӯғлӣ коре намекунанд, аз ҳар сафаре, ки баргарданд, аз натиҷааш ӯро хабардор мекунанд. Ба ҳамин тариқа, дар ҳар дoston номи Гӯрӯғлӣ зуд-зуд ба забон меравад.

Муаллифони китоби дарсӣ аз И. С Брагинский хислатҳои хоси қаҳрамони эпоси тоҷикиро иқтибос овардааст:

«Қаҳрамони эпикӣ тариқи иқтибос аз як эпос ба эпоси дигар «интиқол» намеёбанд. Қаҳрамони эпоси тоҷикӣ-Гӯрӯғлӣ монанди Кёроғлии озарӣ низ такрори прототипи воқеӣ-таърихӣ намебошад, дар зимни ин вай ҳамчун Гӯрӯғлии тоҷик назар ба Кёроғлии эпоси озарӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, чунон ки қаҳрамони асарҳои эпикӣ ҳамаи халқҳо ин хусусиятро дороанд»¹.

Гӯрӯғлӣ тоҷик аст, мисли он, ки Кёроғлии арманиҳо арменист ва ӯ дар эпоси курдҳо курд аст. Ҳар кадоми онҳо хусусиятҳои миллии худро доро мебошанд.

Ғайр аз ин, Гӯрӯғлӣ дар эпоси тоҷикӣ дар тафовут аз Кёроғлии озарӣ қаҳрамони марказии эпос намебошаду ҷои худро ба Аваз баҳодури нотарсу беолоиш» додааст.

¹ Ҳамон китоб, сах 249

Гуяндаҳои тоҷик вобаста ба номи Гӯрӯғлӣ ва сарзамине, ки ӯ идора мекунад, вобаста ба Чамбул як силсила дostonҳои набе ба вучуд овардаанд. Ин дostonҳо, албатта, дар заминаи анънаҳои зинда ва эҷодии халқ, ба вучуд омада, эҷодкунандагони онҳо сюжет, образ ва мотивҳои эҷодӣ ба даҳанакии халқ, забони бой ва воситаҳои гуногуни тасвири бадеии фолклори тоҷикро ба таври васеъ истифода кардаанд.

Дostonҳои «Гӯрӯғлӣ» муборизаи муттасилро барои ташкил ва мустаҳкам кардани оила инъикос мекунад. Ин хусусият ҳатто дар дostonи аввали эпос ба хубӣ мушоҳида мешавад. Дар банди якуми репертуари Рачабов Курбоналӣ Гӯрӯғлӣ аз паи арӯсе барои худ равон мешавад. Пеш аз сафари ӯ, яъне дар қисми аввали ин банд воқеаҳои зерин ба амал меоянд. Дар сарзамини туркман бародарон Алпомиш ва Аҳмадхон умр ба сар мебаранд. Онҳо Ҳилол ном хоҳар доранд. Рӯзе Ҳилол ранҷида, аз хонашон баромада меравад:

Дар хуна як рӯзе чанҷол шид.

Ҳилола лат кардан, малол шид.

Ҳилол ба як деҳи дигар, ба хонаи Алӣ ном шахс рафта истиқомат мекунад. Соҳиби хона ӯро аз қафо зани худаш пиндошта, бо себ мезанад. Духтар ҳомила мешавад, ва маргро аз зиндагӣ беҳтар медонад.

Дар гӯр писаре аз ӯ таваллуд меёбад. Байтали тағояш Аҳмад ба кӯдак шир медиҳад. Аз воқеа хабардор шуда, ба сари қабр бучулу мӯҳра мебаранд. Кӯдак ба бучул майл мекунад. Мефаҳманд, ки ӯ писар аст. Гӯрӯғлӣ ном медиҳандаш. Аҳмад ӯро ба хонааш гирифта меорад ва ба бачагони аз худаш хеле калон ба осонӣ ғолиб омадани ӯро мушоҳида карда, хурсанд мешавад, ки аз қувваи баҳодурунаи ӯ баҳраманд хоҳад шуд.

Савол ва суноришот:

1. Дар бораи таърихи пайдоиши дostonҳои халқӣ ва мақоми «Гӯрӯғлӣ» дар байни онҳо маълумот диҳед.
2. Ҷиҳатҳои ҳаёӣ ва афсонавии дostonро гуфта диҳед.
3. Гӯрӯғлисароёнӣ номи тоҷикро номбар кунед.
4. Образҳои асосӣ ва ҷойи воқеаҳои асарро гуфта диҳед.

АФСОНАҲОИ ХАЛҚӢ**Нақша:**

1. Афсона – насри бадеии қадимаи фолклори тоҷику форс
2. Жанри афсона ва намудҳои он.
3. Мақоми афсона дар ҳаёти гузаштаи халқ ва инкишофи ҳаёлотии бадеии он.
4. Афсонаҳои сеҳрангез, тамсилӣ, ишқӣ-романтикӣ ва қаҳрамонӣ мавзӯӣ, образ ва мазмуни иҷтимоии онҳо.
5. Таҷассуми муборизаи қувваҳои некӣ ва бадӣ (Ҷурмузд ва Аҳриман, деу аждаҳо, Хай рва Шар) дар афсонаҳо
6. Инъикоси орзуи умедҳои халқ дар афсонаҳо

Мафҳумҳои асосӣ: *насри бадеии халқӣ, афсонаҳои тамсилӣ, афсонаҳои сеҳрангез, афсонаҳои маишӣ, афсонаҳои ҳаҷвӣ, афсонаҳои саргузаштӣ, афсонаҳои ишқӣ*

Афсона яке аз қадимтарин ва маъмултарин намуди эҷодиёти даҳанакаии халқ мебошад. Афсонаҳое, ки ҳоло ҳам дар байни мардум ҳастанд, гувоҳӣ медиҳанд, ки таърихи онҳо ба замонҳои қадим рафта мерасанд. Дар афсонаҳо ҳодисаҳои воқеаҳои бофтаю ҳаёли ва саргузаштҳои аҷоибу ғароиб тасвири худро ёфтаанд. Асоси онҳоро боварӣ ба ғалабаи қувваҳои некӣ бар бадӣ, ҷомаи амал пӯшидани орзуи умеди мардум, беҳтар шудани зиндагӣ, тарғиби нақӯкорӣ ва инсофи адолат, даъват ба мубориза барои озодии инсон ташкил медиҳанд.

Дар илми фолклоршиносии тоҷик зимни истилоҳи «афсона» як навъ асарҳои ҳикояҳои эпикӣ дар шакли наср ва ба таври шифоҳӣ эҷодшудаи халқӣ, ки маъмулан мазмунҳои рамзӣ тамсилӣ, сеҳромезӣ ва саргузаштию маишӣ доранд ва сюжети онҳоро ҳодисаҳои бофтаю ҳаёли ва тасвирҳои фантастикӣю ғайриоддӣ ташкил медиҳанд, дар назар дошта мешаванд. Вале ҷойи доштани ин гуна ҳодисаҳои бофтаю ҳаёли ва тасвирҳои ғайриоддӣ аз ақл берун ҳаргиз маънои онро надорад, ки афсонаҳо аз аҷибҳои ҳаётию воқеаи маҳруму бебаҳраанд. Баръакс, дар онҳо аз хурдтарин масъалаҳои зиндагӣ сар карда, то муҳимтарин ҳодисаҳои рӯйдодҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии инсонҳои давраҳои гуногуни таърихӣ инъикос ёфтаанд.

Халқ дар афсонаҳо дар бораи касбу кор ва талаботу дархостҳои дар пеш гузоштаи худ, инчунин дар хусуси муборизаҳои бар зидди қувваҳои зараровари табиат ва ҷамъият бурдааш, суҳанҳо мегӯяд. Қариб ҳамаи афсонаҳо бо ғалабаи қувваи некӣ - бо пирӯзии намояндаи халқи заҳматкаш ба охир мерасад, ки ин ифодаи ҳамон орзую ормонҳои аҳли заҳмат дар бораи зиндагии осудаю ором ва ба ҷои беадолатӣ пойдору устувор гардидани адлу инсоф мебошад. Гузашта аз ин дар афсонаҳо тарзи зиндагонӣ, муносибатҳои шахсию ҷамъиятӣ ва ғайриятиҳои меҳнатии одамон муфассалтар инъикос ёфта, ҳиссиёт, фикр ва андешаю ҷаҳонбинии оммаи халқ барҷастиатар ҷамъбаст гардидааст.

Афсонаҳои тоҷикӣ дорони навъҳои гуногунанд, ки муҳимтаринашон инҳоянд: якум афсонаҳои тамсилӣ ё афсонамасалҳо; дуҷум - афсонаҳои сеҳромез; сеҷум - афсонаҳои ҳаётий-маишӣ ва ҷаҳорум - афсонаҳои ишқӣ-романтикӣ. Ин навъи афсонаҳо бо вижагиҳои хоси худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки ин тафовут ғолибан дар тарзи инъикоси воқеаҳо, системаи образҳо ва дар истифодаи унсурҳои услубию воситаҳои тасвири бадеии онҳо эҳсос мегардад.

Афсонаҳои тамсилӣ ё афсонамасалҳо. Ин навъи афсонаҳо хеле қадимаанд ва яқинан бо таъсири ақидаҳои тотемистии анимистии одамон ба вучуд омадаанд. Онҳо аксаран хусусияти рамзӣ доранд ва ба воситаи маҷоз ва образҳои рамзӣ (дар сурати ҳайвонот, парандагон, ҳашарот, наботот ва ашёҳо) хислатҳои гуногуни инсониро бозтоб менамоянд. Масалан, рӯҳ, ки аз ҷумлаи ҳайвоноти ваҳшӣ аст, дар афсонаҳо ҳамчун рамзӣ макру фиреб, найрангу риёкорӣ, дуруғӯӣ, бевафой, ҳарисӣ, чашмгурӯснагӣ ва назари инҳо амал мекунад. Гург бошад, ҳамчун рамзӣ гуливу нодонӣ, ҳамоқат, кундзехӣ, содалавҳӣ, зудбоварӣ ва ғайра пеши назар меояд. Кӯтоҳандешӣ, қадрношиносӣ, бераҳмӣ, ҷинояткорӣ ва ҳарисию баднафсӣ низ аз хислатҳои умдаи гурганд.

Дар афсонаҳои тамсилӣ боз як силсила ҳайвоноти аҳлию ваҳшӣ аз қабилҳои шер, паланг, шағол, хирс, сағ, харгӯш, бузғола, мурғ, мурғобӣ, акка, каждум, мӯрча, қурбоққа ва амсоли инҳо ба ҳайси персонажҳои асосӣ ширкат меварзанд, ки ҳар кадоме аз онҳо низ бо рафтор ва кирдори худ ин ё он хислати муайяни одамиро таҷассум менамоянд. Чунончи, дар аксарияти афсонаҳо шеру палангу шағол ҳамчун рамзи бераҳмию хунхорӣ ва ҳарисию чашмгурӯснагӣ, хирс ҳамчун рамзи танбалию коргурезӣ ва

зуроварӣ, харғуш ҳамчун рамзи буздилию тарссончакӣ, сағ ҳамчун рамзи садоқату вафодорӣ, мурча ҳамчун рамзи заҳматкашиву тифоқӣ, фароштурук ҳамчун рамзи дӯсти одамизод ва каждум, ҳамчун рамзи бадкини намудор мешавад.

Як ҷиҳати қобили мулоҳизаи афсонаҳои тамсилӣ ин аст, ки онҳо аксаран молмоли ғояҳои пандомӯзианд. Хусусан, эҳсоси эҳтирому садоқат нисбат ба онҳое, ки меҳнатдӯстӣ, ростию нақдорӣ, вафодорӣ, олиҳимматӣ ва дӯстию бародариро пешаи худ қарор додаанд, аз ғояҳои асосии ин навъи афсонаҳо ба ҳисоб мераванд. Дар ин афсонаҳо рашку ҳасад, хиёнат ва инҳо барин хислатҳои зишту зарарнок, ки дар замири иддае аз персонажҳои асосии онҳо нухуфтаанд, низ маҳкум карда мешаванд.

Афсонаҳои сеҳромез. Ба ин силсила афсонаҳои мутааллиқанд, ки дар онҳо тасвири ҳодисаҳои бофтаю ҳаёли, лаҳзаҳои ғайритабиӣ, фавқуллода ва қорнамоиҳои аҷоибу ғароиб ҷойгоҳи мумтозе доранд. Дар онҳо аксар вақт ҷодугарон ва маҳлуқҳои таҳайюлию фавқуттабиа аз қабилҳои дев, аждаҳо, парӣ, аспӣ болдор, рубоҳи заррин, мурғи сухангӯ, симург ва як силсила ашӯҳои сеҳрнок, монанди гилеми худпар, ойинаи ҷаҳоннамо, дастархони неъмат, ангуштарин, шамшер, асо, сӯзан, мӯй ва ғайра амал мекунанд, одамон аз ҳолати одамиашон ба қолаби ҳайвонӣ дароварда мешаванд, ҳайвонҳо бо забони одамии гап мезананд ва аз худ ҳар гуна муъҷизаҳо нишон медиҳанд.

Чунин ҳол, яъне ҷой доштани тасвири ҳаёли бофта ва дар образҳои фантастикӣ - таҳайюлию типҳои мавҳум (абстракт) инъикос намудани ҳодисаҳо ҷиҳати ба худ ҳоси афсонаҳои сеҳромез буда, иддаи ба ҳаёти воқеӣ алоқаи мустақкам доштани онҳоро ҳеч гоҳ инкор намекунад.

Дар афсонаҳои сеҳромез тасаввуроти ақидаҳои қадимии одамон дар бораи некию бадӣ ва орзуи умедҳои оид ба ҳаёти осудаю ором доштаи онҳо, ки ба анимизм, тотемизм, фетишизм, магия ва ғайра алоқаманданд, баён гардидаанд.

Қисми зиёди ин афсонаҳо хусусияти саргузаштӣ доранд ва қаҳрамонони онҳо аз паи иҷрои вазифаҳои азиму шартҳои муҳим дар шаҳрҳои мамлакатҳои бегона ва дар кӯху биёбонҳои пурхатару дурдаст оворагардӣ мекунанд, бо кӯмаки ёрдамчиёни муъҷизакору вафодори худ ба осмон мераванд, ба зеро замин мебароянд, бар зидди дев, аждаҳо ва кӯрбарзангӣ барин маҳлуқҳои бадҳайбату фавқуттабиа ва инчунин ба муқобили подшоҳони золиму худсар ва дигар одамони макқору ҳарис мубориза бурда,

бар онҳо голиб меоянд, асиронро аз зиндонҳо озод мекунанд, ба камбағалон ва хочатмандон ёрӣ мерасонанд ва ғайра.

Афсонаҳои сеҳромез мавзӯҳои гуногунро аз бар кардаанд. Вале ташкили оила ва пойдору устувор намудани бунёди он аз мавзӯҳои асосӣ ва хеле доманадори ин навъи жанри афсона аст.

Афсонаҳои ҳаёти-майшӣ. Ин афсонаҳо аз он ҷиҳат ҷолибанд, ки дар онҳо фикру андешаҳои иҷтимоӣ ва мафҳумҳои ахлоқии одамон равшантар ифода ёфта, масъалаҳои муҳимми шахсию ҷамъиятӣ ва муносибатҳои ҳаёти оилавӣ бештар ва барҷастатар бозтоб мешаванд.

Амалиёт дар ин афсонаҳо на дар ким-кадом мамлақати дурдасти ҳаёли ва манзилҳои мавҳум (абстракт), балки дар ҷойҳои муайяну мушаххас - ҳавлии бой ё мулло, дар хонаи деҳқони камбағал, дар муҳит ва шароитҳои муқаррарӣ ба миён омада, низ дар ҳамин гуна ҷойҳо ва муҳиту шароитҳо ба охир мерасад. Ба воситаи симоҳои иҷтимоӣ ва образҳои асосноку воқеӣ нишон додани муносибатҳои шахсию ҷамъиятии одам он ва ифода намудани ҳиссиёт, ҷаҳонбинӣ, орзую умед ва мафҳумҳои ахлоқии табақаҳои гуногуни ҷомеа низ аз ҷиҳатҳои хоси ин қабил афсонаҳо аст.

Қаҳрамонони афсонаҳои ҳаёти-майшӣ, ки аксаран аз табақаҳои поёни ҷамъиятанд, одамони нисбатан фаъолу ташаббускоранд. Онҳо мушқилиҳои пешомадаро на бо ёрии қувваҳои ғайр ва ашёҳои мӯъҷизакору сеҳрнок, балки танҳо ба тӯфайли ҷусту ҷолоқӣ ва зиракию ўҳдабароии худ баргараф намуда, ба мақсад мерасанд. Илова бар ин онҳо монанди қаҳрамонони афсонаҳои сеҳромез дар ҷустуҷӯи шохдӯхтари зебо ба сафарҳои дуру дарози пурхатар намеравад. ба тоҷу тахти подшоҳӣ соҳиб шуда, қасру боғҳои пурҳашамат намесозанд ва дар роҳи иҷрои вазифаҳои азиму шартҳои муҳим бар зидди душманони фантастикӣ - дев, аждар, мори ҳафтсар ва кӯрбарзангӣ барин махлуқҳои бадҳайбати бадбахтиовар мубориза намебаранд, баръакс мазмуну муҳтавои амалиёт ва вазифаи асосии онҳоро муборизаи зидди душманони реалӣ-иҷтимоӣ ва пойдору устувор гардонидани адлу инсоф дар ҳар ҷое, ки лозим аст, эҳтиво менамояд.

Қобили ёдоварист, ки дар як қисми калони афсонаҳои ҳаёти-майшӣ **ҲАҶВ** ва тасвирҳои ҳаҷвии ҳодисаҳои зарарноки давраҳои гузашта мавқеи бузург дорад. Дар ҳаҷви ин афсонаҳо на танҳо эътироз ва ҳашму ғзаби халқ нисбат ба ҳама гуна ҷабру

зулми ҷисмонӣ ва маънавӣ баён ёфтааст, балки рӯҳи оптимистӣ - орзую умедҳои он дар бораи ҳаёти хушбахтона низ ифода гардида аст. Ҳачв ва тамасхӯру истехзо хусусан дар силсилаи афсонаҳое, ки ба саргузашти машхуртарин қаҳрамони мусбати ин афсонаҳо - кал алоқаманданд ва дар онҳо золимӣ, фиребгарӣ, ҳасисӣ, беадолатӣ, муфтхӯрӣ, дуруғӣ, беҳирадӣ, бадахлоқӣ ва фосиқии намояндагони синфи ҳоким - подшоҳ, бой, қозӣ, мулло ва амсоли инҳо маҳкуму мазаммат карда мешаванд, басе пуркувват мебошад.

Аммо на ҳамаи афсонаҳои мавриди назар дорои ҳачви иҷтимоианд. Дар байни ин намуди насри шифоӣ асарҳое низ ҳастанд, ки дар оҳанги ҳачвиёти онҳо ба ҷои тамасхӯру истехзои тезу тунд ва писханду кинояҳои нешдор юмор-ҳазлу шӯҳиҳои нарму сабук падид омада, барои танкид намудани гуливу нодонӣ, танбалию фориғболӣ, шитобкорӣ, зудбоварӣ ва дуругӯию буздили барин нуқсонӣ камбудии намояндагони ҷудогонани худи халқ, ки ин иллатҳо ва нуқсонӣ камбудии дар айни замон характери умуминсонӣ доранд, хизмат мекунад. Вазифа ва ҳадафи ин навъ афсонаҳо, ки як гурӯҳи махсусро ташкил медиҳанд ва силсилаи афсонаҳои марбут ба Лаку Пак аз ҳамин қабиланд, маҳз аз ислоҳ намудани нуқсонҳои номбаршудаи халқ иборат аст.

Афсонаҳои ишқӣ-романтикӣ. Ин гурӯҳи афсонаҳо низ дар силсилаи асарҳои насрии халқӣ ҷойгоҳи намоёнро ишғол менамоянд. Гурӯҳи мазкур аз нуқтаи назари мавзӯ, образ ва истифодаи унсурҳои услубӣ ва воситаҳои тасвири бадеӣ ба афсонаҳои ҳаёти-маишӣ шабоҳати зиёд доранд, яъне дар онҳо низ тарзи зиндагонӣ ва муносибатҳои шахсӣ ҷамъиятии одамон, ҳиссиёт, ҷаҳонбинӣ ва мафҳумҳои ахлоқии табақаҳои гуногуни ҷомеа на дар образҳои ҳаёлии бофта ва типҳои мавҳум, балки дар симоҳои иҷтимоӣ ва образҳои асосноку воқеӣ ба тасвир омадаанд. Асоси мундариҷаи ин навъ афсонаҳоро низ мавзӯҳои иҷтимоӣ ва масъалаҳои муҳиме, ки дар заминаи ҳаёти воқеии ҷамъият ба миён омадаанд, ташкил медиҳанд. Дар ин қабил афсонаҳо асосан муҳокимаю баррасии мавзӯҳои марбут ба ишқу ошиқӣ, тараннуми муҳаббати попу самими инсонӣ ва талошу ҷонфидоии дилдодагон дар роҳи ташкили оила ва зиндагонӣ якҷояи занашӯӣ мавқеи устуворе дорад. Воқеаҳое, ки дар ин гурӯҳ афсонаҳо васфу ситоиш меёбанд, яке аз дигаре дилработару ҳаяҷонбахштаранд. Дар афсонаҳои мазкур изҳори ишқ, дарди дил

ва мақсаду мароми дилдодагони кӯи ишқ-ошиқон ва маъшуқаҳои некниҳоду покният аксаран тавассути суруду таронаҳо ва дубайтиҳои дилнишину хотирмон ба зухур меоянд. Истифодаи чунин асарҳои ошиқонаи манзум накли афсонаро ба сахнаи драмативии шавқовар табдил медиҳад ва муҳтавои онро ғани мегардонад.

Афсонаҳои ишқӣ-романтикӣ, ки «Тоҳир ва Зӯхро», «Фарҳоду Ширин», «Тошӣ», «Ориф ва Олим», «Девонахусайнӣ» ва «Девонаначмон» аз ҷумлаи онҳоянд, комилан ба бевичдонӣ, сустиродагӣ, бадахлоқӣ, булҳавасӣ, зудбоварӣ, бераҳмӣ, фиребгарӣ ва маишатпарастӣ барин ахлоқи вайрону кирдорҳои нопоку нафратовари чамъият муқобил гузошта шудаанд.

Ва ҳамин тариқ, афсонаҳо дар адабиёти шифоии мардуми мо ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд ва яке аз қадимтарин ва маъмултарин анвои ин адабиёт ба шумор мераванд. Ин падидаҳои завқию бадеӣ, ки дар заминаи таҷрибаҳои дуру дарози зиндагӣ, муборизаҳо, талошҳо ва афкори демократии омма дар шароитҳои муайяни сиёсӣ ва иҷтимоӣ бо мазмуну ғояҳои гуногун эҷод гардида, дар тамоми давру замонҳо бо ҳаёти моддӣ, фарҳангӣ ва ғайриҷамъияти одамон равобитаи ногустастани пайдо карда омадаанд, аз маънавиёти волеи инсонӣ ва рӯҳияи бузурги оптимистӣ серобу саршоранд. Дар онҳо алаҳқусус ғояҳои дорои аҳамияти умумиинсонӣ ва ақидаҳои башардӯстона гаштаю баргашта таъкид гардидаанд.

Афсонаҳо ба мо имконияти медиҳанд, ки тарзи зиндагонӣ, расму оинҳо, касбу кор, ақидаҳои сиёсӣ, рӯҳия, ахлоқи одоб, фарҳанг ва таърихи бойи халқамонро амиқтар дарк намоем. Беҳуда нест, ки афсонаҳои тоҷикӣ қайҳо боз диққати муҳаққиқони риштаҳои гуногуни илм - муаррихон, адабиётшиносон, мардумшиносон ва донишмандони соҳаҳои забон, фолклор, санъат ва ғайраро ба худ ҷалб карда меоянд. Ба вучуд омадани асарҳои илмӣ-тадқиқотии фолклоршиносони тоҷик дар бораи баъзе навъҳои ин жанри фолклорӣ ва дар шакли маҷмӯаҳои хурду калон бо теъдоди зиёд ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва ғайра ҷоп шудани намунаҳои афсонаҳо баёнгарии он аст, ки жанри мазкур ҳамчун василаи муҳими тарбиявӣ ва маърифатӣ аҳамияти махсусро доро аст.

Ҳар гуна афсонае, ки маҳсули эҷодиёти даҳанакии халқ аст, қатъи назар аз кӣ ва чӣ будани қаҳрамонаш марому мақсад ва орзуву ҳавас, хуллас ақидаҳои халқиро ифода мекунад.

Афсона дар адабиёти хаттӣ ҳам дида мешавад. Нависандагоне ҳам хастанд, ки бо афсонапардозии худ машхур гардидаанд.

Аз адибони даври замонҳои гуногуни олам Низомии Ганҷавӣ, Салмони Совачӣ, Бедил, Пушкин, Лермонтов, Толстой, бародарон Гримм, Андерсен, Горкий ва дигарон афсонаҳои зиёде навиштаанд. Аз адибони муосири тоҷик Адаш Истад бо афсонапардозии худ машхур аст. Дар китоби «Чароги сеҳрнок» беҳтарин афсонаҳои ин нависандаи самарқандӣ чоп шудааст.

Гарчанд афсонаҳо бо тасвирҳои муболиғанок гуфта ва ё навишта мешаванд, вале дар замири онҳо ҳақиқати ҳаёт ниҳон аст. Бисёр афсонаҳо дар заминаи умеду орзуҳои, ки халқ дар дил мепарваранд, ба вуҷуд омадааст. Аз ин ҷост, ки дар бораи воқеа ва шахси таърихӣ, аз қабилӣ Эраҷи тилисмшикан, Шерак, Спитамен, Искандар, Ибни Сино, Фирдавсӣ, Навоӣ, Улуғбек ва дигарон афсонаҳо офарида шудаанд.

Савол ва супоришот:

1. Хусусияти жанрии афсонаҳои халқиро нишон диҳед.
2. Мақоми афсонаро дар ҳаёти гузаштаи халқ ва инкишофи ҳаёлотӣ бадеии он фаҳмонда диҳед.
3. Доир ба образҳои асосӣ ва мазмуну маънариҷаи ғоявии афсонаҳои тамсилӣ, сеҳрангез, ишқӣ-романтикӣ ва қаҳрамонӣ маълумот диҳед.
4. Инъикоси орзуву умедҳои халқ дар афсонаҳо.

Нақша:

1. Мафҳуми истилоҳӣ ва жанрии латифа ва нақлу ривоятҳои халқӣ.
2. Латифа жанри ҳаҷвии фолклор, сайри таърихӣ, мавзӯ ва образҳои латифа.
3. Таъсири жанри латифа ба адабиёти китобӣ
4. Мавзӯёт ва ғояи иҷтимоии латифаҳои халқӣ
5. Латифа – таҷассуми ақлу хирад ва донишу фазилати халқ.
6. Образ ва қаҳрамонҳои латифаҳои халқӣ (Ҷуҳо, Талҳак, Хоча Насриддин, Афандӣ, Мушфиқӣ ва дигарон).
7. Мазмун ва мундариҷаи ғоявии нақлу ривоятҳои халқӣ.

Мафҳумҳои асосӣ: *насири бадеии халқӣ, хусусияти жанри латифа, нақлу ривоятҳои халқӣ, Афандӣ, Хоча Насриддин, нақлу ривоятҳои оиди Лукмони Ҳаким, Сино*

Латифа. Латифа хурдтарин жанри эпикӣ мебошад. Мухтасарбаёнӣ яке аз шартҳои асосии латифа буда, вай тавсифу шарҳи муфассалро намерозад. Зеро латифа танҳо як лаҳзаи хурди зиндагиро ифода менамояд. Асоси онро ҳодиса ва воқеаи муайяни ҳаёти ташкил медиҳад ва он ба воситаи образҳои конкрет (масалан, Афандӣ, Мушфиқӣ, Мулло Насриддин ва ғайра) гоҳ бо лутфу зарофатҳои нарм, гоҳ бо суханҳои аксу духӯра, хилофи мантиқ ва гоҳ ба ҳатту ҳаракатҳои нозебу ночаспони қасдан кардашудаи қаҳрамон поён меёбад. Сужет дар латифа ба ғоят содда мебошад. Муколама дар латифаҳо серистеъмол аст. Зиддияти тезу тунд ҳосил латифа мебошад. Дар латифа характери мукамал офарида намешавад, танҳо як паҳлӯи характер намоиш меёбад. Таърифу тавсиф ва панду насиҳат ҳосил латифа намебошад.

Персонажи латифа гоҳ зирак ва баъзан ғулу ғумроҳ мешавад. Образҳои асосан аз ду кас ва баъзан аз се кас иборат аст. Дар латифа воситаҳои баён – саволу ҷавоб, кинояву муболиға, маҷозу ташбеҳот васеъ истифода мешавад.

Лутфу суханбозӣ дар латифаҳо аз муҳимтарин воситаҳои тасвири бадеӣ ба шумор меравад. Зотан, латифа калимаи арабӣ буда, маъноаш лутф мебошад. Асоси як гуруҳ латифаҳо маҳз дар ҳамин санъат аст. Ин санъат ба калимаву ҷумлаҳо маънӣ ва

тобишҳои нав дода, диққати шунаванда ва гуяндаро ба мазмуни маҷозии ин ё он калимаю таъбир ҷалб месозад. Яъне калима ё иборае, ки гуянда ба маънои аслии онҳо кор фармудааст, ҷавобдиханда онро ба маънии дигар таъбир мекунад. Чунин ҷавоб хусусияти ҳаҷву зарофатро касб намуда, пурсанда ва ё хонандаро ба ҳайрат меорад. Зеро онҳо ин гуна ҷавобро ҷашмдор набуданд.

Латифа яке аз намудҳои васеъ паҳншудаи эҷодиёти даҳанакии халқ мебошад. Вай дар адабиёти ҳамаи халқҳои ҷаҳон дучор меояд. Истилоҳи *латифа* аз забони арабӣ гирифта шуда, маънояш сухани нозук гуфтан аст. Ҳикоятҳои хурдеро, ки мазмуни ҳазломез, лутф ва ҳаҷвӣ доранд, латифа меноманд.

Дар латифаҳо одатан бо лутфе, яъне гуфтори нозуки ҳозирҷавобона фикри асосӣ ҷамъбаст карда мешавад. Эҷодкунандагони латифа бештар муаллифони номаълуманд, ки аз байни халқ баромадаанд. Қаҳрамонони асосии латифаҳои халқии тоҷик Насриддин Афандӣ ва Мулло Мушфиқӣ мебошанд. Инчунин латифаҳои ҳастанд, ки ба номи маҳалҳои ҷудоғона вобастаанд. Аз ҷумла дар Самарқанд маҳаллатиҳо, дар Бухоро шириниҳо, дар Хучанд румониҳо, дар Ургут камонгарониҳо бо хусусиятҳои соддалавҳӣ, ҳозирҷавобӣ, поктинатии худ ҳамчун қаҳрамони латифаҳои халқӣ ном баровардаанд.

Баъзе нависандагон латифаҳои халқиро ҷамъ ва таҳрир намуда, маҷмӯаҳо тартиб додаанд. Китобҳои Муҳаммад Авфии Бухорӣ «Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт», Убайди Зоконӣ «Рисолаи дилкушо» аз ҳамин қабиланд. Баъзе адибон баробари ҷамъ овардани латифаҳои халқӣ ҳудашон низ латифаҳо офаридаанд. Дар адбиёти тоҷики асри бистум Абдусалом Деҳотӣ, Самад Ғанӣ, аз адибони муосири мо Бахтиёр Ҷумъа аз ҳамин қабил адибон мебошанд.

Дар асарҳои адибони мумтоз, аз ҷумла, дар «Маснавий»-и Ҷалолиддини Румӣ (Балхӣ), «Гулистон»-и Саъдӣ, «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ, «Бадоеъ-ул-вақоъеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, «Ёлдоштҳо»-и Садрриддин Айнӣ низ истифода бурдан аз латифаҳои халқӣ ба назар мерасад.

Латифаҳо дар мавзӯҳои гуногуни иҷтимоӣ, сиёсӣ, маишӣ гуфта мешаванд.

Дар латифаҳои дорои мазмуни иҷтимоӣ ғояи ғалабаи ҳақиқат, адолат, тантанаи ақлу хунару меҳнат, ҷасорату вичдони пок ва ғайра ифода гардидааст.

Ин саллаю чомаи ман набудааст...

Мушфиқӣ шабе аз як пасткӯчаи Бухоро гузашта истода дид, ки дар сари роҳ як маст чурт парида хобидааст. Мушфиқӣ он мастро ин тараф ва он тараф ғелонда диду шинохт, ки раиси шаҳр будааст. Ба дахону биниаш боб карда се-чор лағад фурувард. Аммо маст хушёр нашуд. Баъд Мушфиқӣ саллаю чомаи вайро кашида гирифт ба роҳаш рафт.

Сахарӣ раис хушёр шуда, ба раисхона рафту ба мулозимонаш гуфт:

— Имшаб аз хона саллаю чомаи маро дузида рафтаанд. Шумоҳо дар кӯчаю бозорҳо диққат карда гардетон, ҳамин чизҳои маро дар даст ё дар сару тани ягон кас дида шиносетон, ҳамон одамро ба пеши ман гирифта биёретон!

Мулозимони раис дар кӯчаҳо гашта истода буданд, ки баногоҳ чашмашон ба Мушфиқӣ афтоду дар сару тани вай саллаю чомаи раисро шинохтанд ва ўро кашола карда ба раисхона бурданд. Раис Мушфиқиро дида дарғазаб шуду дўғ зад:

— Саллаю чомаи ман аз кучо ба дасти ту расид?

Мушфиқӣ бо оромӣ ҷавоб дод:

— Таксир, аввал пурсиш, баъд кушиш гуфтаанд. Ман дина шаб аз фалон пасткӯча гузашта истода, ба як маст вохӯрдам, ки дар сари роҳ ба хоку лой ҷўлида хобидааст, се-чор лағад кўфтам, хушёр нашуд. Охир саллаю чомаашро кашида гирифтам. Агар ҳамон маст шумо бошед, ин саллаю чома ҳам аз они шумо будагист, марҳамат карда гиред!

Раис дид, ки аз ин гап шарманда мешавад, гуфт:

— Не, не, ин саллаю ўомаи ман набудааст, ба корат рафтан гир!

Фақат дар даруни тобут набошед!

Аз Мушфиқӣ пурсидаанд, ки дар вақти ба қабристон бурдани тобути мурда аз рӯи ҳукми шаръ ба кадом тарафи тобут истодан ҷоиз аст?

Мушфиқӣ ҷавоб додааст.

— Ба ҳар кадом тарафи тобут истед — ихтиёр ба худатон, фақат дар даруни тобут набошед шудааст!

Луч гўронед ҳам майлаш

Мушфиқӣ аз хўчаинаш пурсид:

— Агар ман мурам, чӣ навъ мегўронед?

Чй навъ мегӯронам. Чор газ карбос мегираму кафан дӯзонда мурдаатонро ба вай печонда, ба мазор мефиристонам, ба гӯре метиконанду мемонанд-дия, — гуфт хӯчаин дар ҷавоб.

— Ин тавр бошад, — гуфт Мушфиқӣ, — биёед дар вақти зиндагиам ба ман як курта-эзори карбос дӯзонда диҳед. Баъд аз мурданам луч гӯронед ҳам майлаш.

Нақлу ривоятҳо яке аз намудҳои эҷодиёти даҳанакии халқ ба шумор меравад. Дар онҳо фаҳмиш, дониш, андеша, фикру мулоҳиза, хуллас ақидаи мардум дар бораи зиёратгоҳҳо, ёдгориҳои қадимии таърихӣ, сардору сарварон ва арбобони намоёни давлатӣ, пешвоёни барҷастаи илму адабиёт, паҳлавонон ва ғайра нақл карда мешаванд. Аз ин ру, дар гуфтугӯи одамон гоҳо ба ҷои калимаи «ривоят» калимаи «нақл» омада, гоҳо ҳардуи ин калима якҷоя барои ифодаи як фикр хизмат мекунанд.

Бисёр нақлу ривоятҳо аз хусуси қаҳрамонӣ ва қорнамонҳои паҳлавонон ва дигар шахсони таърихӣ маълумот медиҳанд.

Як қатор ривоятҳои дигар бошанд, дар бораи қувваҳои бадӣ ва бадбахтиовар нақл мекунанд, ки дар ин қабил ривоятҳо одатан дев, чин, парӣ, албасти ва ғайраҳо амал мекунанд ва онҳо то андозае ба афсонаҳои сеҳрнок монандӣ доранд. Яке аз қаҳрамонони ин қабил ривоятҳо Хӯчаи Хизр аст. Гуё касе, ки ба дидани Хӯчаи Хизр муваффақ гардад, ба муроду мақсади худ мерасад. Хӯчаи Хизр дар тасаввуроти халқ ҳамчун раҳнамо, мушқилкушо, ба амал оварандаи тамоми орзуҳо ҳавасҳои одамон нақш бастааст.

Қисме аз ривоятҳо бошанд, ба Лукмони Ҳаким, Сино, ки дар байни халқ ҳамчун табиби ҳозик, дармонбахши беҳамтою одами доно машҳур гардидааст, бахшида шудааст.

Дар бораи ҳайвонот, паррандагон, хазандаҳо низ бисёр нақлу ривоятҳо мавҷуданд.

Ривоятҳои низ ҳастанд, ки дар онҳо на танҳо аз хусуси пайдоиши ҳайвонҳо, балки инчунин дар бобати рафтору кирдор ва хусусиятҳои онҳо сухан меравад.

Ҷунончи, дар ривояте гуфта шудааст, ки чаро гунҷии хангоми роҳ гаштан қадам намонанду ду пояшро баробар бардошта, чаҳида-чаҳида мегардад..

Қариб тамоми нақлу ривоятҳои, ки маҳсули эҷодиёти даҳанакии халқ мебошанд, фикру андеша эътиқод ва нуқтаи назари мардумро оид ба ҳаёт ифода менамоянд.

НАМУНАҲО АЗ НАҚЛУ РИВОЯТҲО

Нақлу ривоятҳои халқӣ дар бораи

Абӯалӣ ибни Сино

Дар аксар ривоят ва ҳикоятҳои халқие, ки то ба мо омада расидаанд, лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёт ва ғаъолияти Ибни Сино баён мешавад, ки онҳо аз хушзеҳнӣ, соҳиби ҳофизаи баланд, табиби ҳозик, марди ҳозирчавоб ва тезбин будани ӯ, инчунин аз фазилатҳои дигари вай ба мо маълумот медиҳанд. Ҳоло чанде аз ин ривояту ҳикоятҳо оварда мешаванд.

Танга дар зери курсӣ

Нақл мекунам, ки рӯзе Амири Сомонӣ Абӯалиро имтиҳон кардани шуд. Ӯ ба пешхизматони худ амр намуд, ки дар зери чор пои курсии Абӯалӣ чор танга гузоранд. Онҳо амри ӯро ба ҷо оварданд, вале Абӯалӣ аз ин кор қатъиян хабаре надошт.

Вақте ки Абӯалӣ омада, ба рӯи курсии худ нишаст, рӯй ба ҷониби осмон кард ва боз ба ҷониби замин нигоҳ карда аз тааҷҷуб ва ҳайрат сари худро ҷунбонидан гирифт.

Амири Сомонӣ гуфт:

— Ҳақими замонро ҷӣ ба тааҷҷуб андохтааст, ки ин қадар дар ҳайратанд?

Абӯалӣ гуфт:

— Ман имрӯз чунин дармеёбам, ки тахти ман ба миқдори пушти корде баланд гашта ё худ осмон ҳамин миқдор ба замин наздик шудааст.

Амири Сомонӣ ва аркони давлаташ бар қамоли ҳис ва эҳсосоти ӯ таҳсин ва офарин намуданд.

Бемор, мор ва косаи шир

Нақл мекунам, ки беморонро аз ҳар кучо оварда, дар сари раҳи Абӯалӣ мешинониданд. Вақте ки Абӯалӣ ҳар субҳ аз хонаи худ берун мебаромад, аввал ба як тараф нигоҳ карда, беморони дар ҳамон ҷониб нишастаро ҳолпурсӣ мекард ва мегуфт: «Ин фалон мариз аст, илоҳи вай ин аст». Дар вақти бозгаштан ба ҷониби дигар нигоҳ мекард ва бо дастури боло илоҷи дарди беморонро муқаррар мегардонид.

Рӯзе бемореро бо диққат нигоҳ карда истода, дар бораи илоҷи дарди вай чизе нагуфт ва ба тарафи дигари беморон гузашта рафт.

Аз ин муомилаи Абӯалӣ дар он бемор ҳолати ачибе рӯй дод. Вай аз зиндагонӣ тамоман дил канд ва аз сихат ёфтани даст шуста,

хоиш намуд, ки ӯро ба зудӣ бардошта ба хонааш баранд. Дар хона ба наздикони худ гуфт:

— Эй азизон, дар фикри тобуту кафани ман бошед, кори ман нашуд. Абӯалӣ донистааст, ки дарди ман бедавоӣ, бинобар ба ман аҳамияте надода гузашта рафт...

Бемор марги худро интизор шуда, нишаста буд, ки аз сӯрохии кунчи хона море берун шуда, ба давродаври хона сайр карда истод. Ҳамон вақт дар миёни хона косаи шир меистод. Мор бо оҳистагӣ худаширо ба косаи шир наздик карда, шири косаро тамоман дам кашид, пас чанде ба замин ғалгида печутоб хӯрд ва дубора дахонаширо ба лаби коса ниҳода, шири хӯрда-гиаширо тамоман қай кард.

Вақте ки мор ба сӯрохии хона даромада аз назар пинҳон шуд, бемор ба чунин андешае афтод: «Чун ман дигар умедворӣ надорам, ҳолам соат ба соат бад мешавад, бехтар он аст, ки ин ширро хӯрда, қонамро аз азоб халос кунам».

Ӯ ба пеш ҳаракат кард ва косаи ширро гирифта тамоман дам кашид. Вале бар акси интизории бемор, дарди ӯ сабук гашта, соат ба соат сихат гаштан гирифт. Баъд аз чанд рӯз, хангоме ки худаширо тамоман дуруст ҳис кард, фармуд ки ӯро дубора бурда ба сари роҳи Абӯалӣ гузоранд, то ки ба он муомилаи Абӯалӣ эътироз баён кунад.

Хоиши ӯро ба ҷо меоранд. Вақте Абӯалӣ аз хона баромад ӯро дучор омада, ба таачҷуб афтода фавран мепурсад:

— Эй мард, ту мори афъиро аз кучо ва ба чӣ кайфият пайдо кардӣ? Илоҳи касалии ту вобаста ба хӯрдани қайи мори афъи буд. Азбаски ҳосил кардани он бисёр душвор ва ғайриимкон буд, ман он рӯз ба касалии ту дахл накарда будам.

Марди бемор воқеаро ҳамон навъе, ки рӯй дода буд, нақл карда

Самари қироати «Шохнома»

Як марди сарватманд ҳама чизро дошту фарзанд надошт. Аз байн чанд сол гузашту худо як писари нозанин дод. Ягона фарзандро пуф-пуфу суф-суф карда калон карданд. Кӯдаки нозпарвар аз шамоли қаноти пашша ҳам шамол мехӯрд, аз шақшақи кафгиру дег метарсид. Мактабрав шуд. ӯро ба мактаб бурданд. Бо талабаҳо ҷӯр нашуд. Бачаҳо вайро «ту писар не, ту духтар» гуфта мазох мекарданд. Модараш ҳафтаи дигар ӯро ба мактаби духтарона бурд. Моҳу солҳо гузаштанд. Писарак калон шуд. Калон шуду лекин мизочаш духтарона, аз кори вазнин

мегурехт, аз ҳар як ҷизу ҳодиса метарсид. Пайкараш ҳам латифу лоғар. Гап заданҳояш ҳам духтарона, шишту хезҳояш ҳам.

Падарашро ғам гирифт. Пеши ҳақимон, донишмандон, мардони рӯзгордида рафт. Пурсид:

— Маслиҳат диҳед, чӣ кор кунам, ки писарам ҷавони далер, паҳлавон, бардам, ҷасур, нотарс шавад.

Яке маслиҳат дод, ки:

— Шогирди паҳлавон шавад.

Падараш пеши паҳлавони номдор бурд. Писарак ба варзишу ғӯштин, тарбияи бадан машғул шуд, каме обу тоб ёфт.

Дигаре маслиҳат дод, ки:

Ҳамроҳатон ба шикор баред, тирандозӣ омӯzed.

Писарак шикорчии моҳир ва тирандози хуб шуд.

Сеюмӣ маслиҳат дод, ки:

— Шиноварӣ биомӯзонед.

Писарак дар чанд моҳи машқ шиновари моҳир шуд.

Бо вучуди ин ҳама заҳматҳо он тарсу шарми духтарона аз писарак дур нашуд. Ҳислатҳои хосаи мардона — шучоат, ҷасорат ва мардонагӣ намерасиданд.

Падари писарак пеши мударрисӣ мадраса рафта, муроди дилашро гуфт.

Мударрис гуфт:

— Писаратонро ду-се моҳ ба тарбияи ман гузоред.

Падар розӣ шуд ва писарашро ба мадраса бурд. Мударрис зуд ҳис намуд, ки зеҳни писарак тез аст. Ба вай фармуд, ки китоби «Шоҳнома» пайдо кунад. Писарак ҳам «Шоҳнома»-ро ҳозир кард ва устод аз «Шоҳнома» дарс гуфт. Дусе моҳ гузашту писарак «Шоҳнома»-ро хонда тамоm кард.

Дар ин мӯҳлати шоҳномаҳои писарак тамоmан тағйир ёфт. Як навраси далер, паҳлавон, ҷасур, нотарс шуд. Гуфтор, рафтор, кирдор ҳама ҷавонмардона. Падараш бо ҳадяи зиёд пеши мударрис рафта сипосгузори карду гуфт:

— Агар маҳфӣ набошад, гӯед ки шуморо чӣ тавр муяссар шуд, ки писараки тарсончаку заифмизоч ва бечораи маро ба ин ҷавонмарди паҳлавону нотарс, ҷасуру далер табдил додед?

Мударрис гуфт, ки:

— Аз Ҳақим Фирдавсӣ миннатдор шавед. Писаратонро «Шоҳнома» мард кард. Мардум беҳуда нагуфтаанд:

Ҳар он кас, ки шоҳномаҳои кунад,

Агар зан бувад, паҳлавонӣ кунад.

Ривояти мазори ҳазрати Султон

Ҳамино, ки мегунд, ки ҳамун сари имом Ҳасану Ҳусена буридагианд, ки урусو сара мезананду, мезананду, мезананд. Ҳамун дуппи карда. Ман аз китобашам ҳамин-а шунидагиам. Ҳамун манмент-да каллайа даст-да дароварда, мусулмоно, ҳамун кофира, ки ғалаба мекунад... Калли йак одди одама бурда метианд. Ҳамун урусо мезананду (калла) пала-пала шуда мерад. (Ин) кала ки гуфта ҳамин мусулмоно-да хучум мекунадурус. Ба туфайли ҳамун кала-йа гирифта гурехтан баъд... (шунаванда: урус нейу кофиро гуед)... Кофиро, кофиро. Ҳамун чанги бисёр пайдо шудан баъд, баъд чанг карда, чанг карда гурехта, гурехта омада, ҳамин-о ҳамигийошон ҳамин мазоройи, ки қадди Ғелону манна Қизилимчаку (Сарчашма), Йаккахона-да ҳай, ба туфайли ҳамун саҳобо хок шуда, хок шуда, хок шуда ҳамин чо-да азизо шуда, ҳамин роҳбарошон, ҳамин Султон, ҳазрати Султон-да рафта ҳамун-ча-да гум шудагӣанд.

Ҳамун қоти, илоҷ нӣ акун, дасти урус-да меғалтем гуфта. Мақсади ино ҳамин чо-да ғалтидагӣошон ба туфайли ҳамун кали Ҳасану Ҳусен. Ино чанг шуда омадаги, ҳамун чанг-да ҳамин хил, мурда-мурда омадан баъд, гуфти китоб ... Ҳамун ки зури мекунад кофиро., ҳамун аз куҳ паноҳ металабанд. Ҳамун куҳ мегуд паноҳ додагӣ. Ҳамунча-да ғор-ам ҳаст, ҳолэ. Ҳамун зинда, ҳамун хил шуда мондагэ. Аз ҳамун сабаб ҳамин Ҳасану Ҳусенам ҳаминча-да гуйо, ки инойам оддӣ, манну шумо барин одам-дӣа. Ҳамунча-да хок шуда, мана ҳамунча-да мазор шуда мемонан.

Савол ва супоришот:

1. Доир ба хусусиятҳои жанри латифа ва нақлу ривоятҳои халқӣ нақл кунед.
2. Оиди образҳои асосии латифаҳои халқӣ маълумот диҳед.
3. Мазмуну мундариҷаи ғоявии нақлу ривоятҳои халқӣ
4. Аз бобоёну калонсолон латифаҳои халқӣ ва нақлу ривоятҳои доир ба мавзӯҳои гуногун гуфташударо навишта гиред.

БОВАР ВА ШУГУНҲОИ ХАЛҚИ

Имрӯзо давлати соҳибистиклоли мо имкон медиҳад, ки ба таври алоҳида корхоеро ба анҷом расонем ва аз ҷумла он жанрҳои адабиёти шифоҳиро, ки дар гузашта ба мавҷудияти онҳо чандон тавачҷӯх надоштанд, гирд оварем, дар бораи маросимҳо ва сурудҳое, ки мазмуни динӣ доранд, шугуну боварҳо, дуоҳо, қассам, ва дигар анҳои боварҳои мардум ибрози назар кунем

Шугуну боварҳо яке аз ҷунин жанрҳои хурофотӣ мебошад, ки то ба имрӯз дар зиндагии иҷтимоии мардуми тоҷикон фаровон ба кор меравад.

Бовару эътиқодҳо низ як қисми анъанавии мардум мебошад, ки дар офаридани он оммаи мардум иштирок карда, аз насл ба насл интиқол медиҳад, илова ба ин дар мундариҷаи қариб ҳамаи шаклҳои эътиқод унсурҳои бадеӣ дида мешавад, ки хоси объекти таҳқиқи илмҳои филологӣ мебошад.

Боварҳо матни муайяни шифоҳист, ки ба мисли зарбулмасалу мақол шаклан хурд буда, хусусияти асосии он аз рӯи ягон нишона, ҳодиса, рафтори ҷонварон ва ҳолатҳои инсон фол гирифтани, пешгӯӣ кардани аст. Масалан, «Рӯзи Наврӯз ба дил кинаву адоватро роҳ намедиҳанд, кушодарӯву хушгӯфтор будан фоли нек аст». Ё ин ки «Рӯзи Наврӯз дастурхонро бо нозу неъмат оро дода ба аҳли оила гулоб нӯшонидан ва ҳафтсаломро бо оби заъфарон тар карда нӯшидан фоли нек аст», «Тифлро дар гахворан зани кӯдакаш мурда намебанданд», «Дар вақти мурда шудан доду фарёд намуда, худро задан хосияти хуб надорад» ё «дар маросими арусиёрон дар зери чодар (чимилиқ) ба онҳо оина нишон медиҳанд, шарбат мечашонанд, аз гирди сари арусу домод чароғ мегардонанд», «Дар сумалакпазӣ ғамгин будан фоли бад аст». ва ғайра.

Воқеан ҳам ин жанр моро водор месозад, ки ба решаҳои асотирӣ мардуми худ бештар тавачҷӯх намоем. Ҳамчунин дар пайванди имрӯзу гузашта чӣ нақше доштани онро муайян кунем. Чунки маҳз шугун чун эътиқод ва бовари мардум барои бештар ва дақиқтар омӯхтани ин ё он ҳодисаву падидаҳои зиндагӣ ва табиат ёрӣ мерасонад.

НАМУНАҲО АЗ БОВАРҲОИ МАРДУМ

1. Агар сағ пушташро ба соҳибони хона гардонад, ин фоли нек аст, ки меҳмон ба он хонадон меояд.

2. Агар пишак (гурба) рӯяшро шӯяд, дониста бошед, ки меҳмон меояд.

3. Агар сағ алу кашад, бисёр бад аст, аз ҳамон хона (оила) касе мемурад, ё фалокате рӯх медиҳад.

4. Агар хурус рӯзона чеғ занад, ин беҳад шум аст. Ба ҳамон хонадон фалокате рӯй медиҳад.

5. Шахс бояд то баромадани офтоб аз хоб бедор шуда, дастурӯ бишӯяд. Агар баъди тулӯи офтоб хезад ва ё шустушӯ накунад, рӯяшро шайтон мелесидааст.

6. Ба болои остонаи дар ё дорвоза ништастан хосият надорад.

7. Дарро қулоч қардан увол аст, хосият надорад.

8. Заминро бо чӯб ё пой задан увол (гуноҳ) аст. Замин пой ҳамон шахсро мегазидааст.

9. Дар замин нону намакро партофтган, пош додан гуноҳ аст.

10. Остонаи дарвоза ва дарро қӯфтган хуб нест.

11. Хуштак кашидан ва ушпулоқ задан (хушт-хушт қардан) хосият надорад.

12. Бо дасти рост хобидан савоб аст, вале бо дасти чап хобидан хосият надорад, увол аст.

13. Агар нохуни даст аз қадди ҷав дароз шавад, аз дасти он шахс хурок хурдан ҳаром будааст.

14. Агар мӯйлаби кас дароз шуда, ба даҳонаш дарояд, хурдагии он шахс ҳаром буда, хосияти бад доштааст.

15. Муйсарро дароз гузоштан увол будааст, бинобар дар вақт вақташ онро ислоҳ намудан хосияти хуб дорад.

16. Обро рост истода хурдан ва нонро роҳравон хурдан хуб нест, хосияти бад дорад.

17. Ба болои болишт ништастан ё болиштро қӯфтган хосият надорад.

18. Дар хонаи дӯст набояд нохун гирифт, чомашӯй намуд. Иҷрои ин қорҳо қасофат меовардааст ва хосияти шум доштааст.

19. Қорубро набояд рост гузошт. Хосияти хуб надорад.

20. Муй сарро сӯзондан хосият надорад.

21. Рӯзи чоршанбе беморбинӣ рафтган хосият надорад.

ДУОҶОИ МАРДУМ

Дуо навъест дар адабиёти шифохӣ, ки дар шаклҳои ҳам манзум ва мансур баён мегардад ва аз лиҳози мақсаду муроди гуянда ва контексти он гунаҳои рангин дорад. Дар рӯзгори мардуми тоҷик дуо вобаста ба вазифаи он, эътибору таъсирнокии сухан ва арзиши муҳими иҷтимоӣ доштаниаш хеле зиёд ба қор меравад. Тақрибан ҳар як фард рӯзе нест, ки дуо нагуянд ва ё нашунавад.

Жанри дуо яке аз навъҳои серистеъмоли фолклори тоҷик мебошад. Ҳарчанд ки он дар шакли назм низ баён мешавад, аммо дуо асосан мутааллиқ ба насри шифохист. Дуо ба мисли дигар жанрҳои вазифа, сохтор ва хусусияти худро дорад.

Дуоҳо гуногун мешавад. Дуои дастархон, дуои сафар, дуои ғайзи хона, дуои саршавӣ ва тамомшавии маросимҳои “Бибисешанбе” ва Мушқилкушо, дуои ёдбуд, дуои бастанӣ дастурхон, дуои поёни намоз, дуои ғайзу баракати қадам, дуои роҳу мусофират, дуои хоб, дуои таом, дуои кироати Куръон, дуои бодронӣ, дуои оби дамӣ, дуои кушодани банд ва ғайра.

Дуои дастурхон

Бисмиллоҳир-рахмонир-рахим. Илоҳи омин, шукрони неъмат, тани сихат, хоҳири чамъ, муборакбоди амри хайр, худо хайру муборак гардонад. Поко парвардигор ба баҳори буромада, қори қардағийотон, илоҳи кишту риштотон ба туй, ба тамошо тағдир гардонад Ҳамая дар амонаш ниғаҳ дор. Омин!

Дуои дастурхон

Ҳар қиро талабист, мақсудист, хоҷотист
Муродист, баровардаи хайр гардон
Илоҳим худоё худовандо
Инсофу тавфиқ ба чавонҳо тӣ.
Бар хонадонҳо барақа ато кун
Дар муйсафедҳо имона ҳамроҳ кун
Оқибати қора ба хайр кун
Сари волидин, сари давлат,
Тани сихҳат, хоҳири чамъу дили биғам
Ҳамайа тани сихҳат, хоҳири чамъ
Дили биғам тӣ. Оллоҳу ақбар!

Дуои сафар

Аъзу биллоҳи минаш-шайтонир-рақим.
Бисмиллоҳир-рахмонир-рахим.

Тиловати Куръон.
Арвоҳи гузаштагон.
Падару модарон,
Йору буродаро.
Худойо худовандо.
Дар замири ту ҳар чи хоҳад буд,
Худо расонад ба он максуд.
Эй бор худойи пур инойат,
Покиза карими биниҳоят.
Худойо худовандо.
Ман амонати худ ба ту супурдам.
Ту ба мамлакаташ супур соқу саломат.
Омин. Оллоҳу акбар!

Накша:

1. Фолклор бачагона ва хусусиятҳои он.
2. Мавқеи тарона ва суруд дар фолклори бачагона.
3. Ваз ва кофия, санъатҳои бадеӣ дар тарона ва сурудҳои бачагона.
4. Мавқеи ҷистон ва афсона дар фолклори бачагона..
5. Аҳамияти тарбиявӣ ва иҷтимоии фолклори бачагона.

Мафҳумҳои асосӣ: фолклори бачагона, назми бачагона, бозиҳои бачагона, суруд, алла, ҷистон, тезгӯяк, асарҳои насри фолклори бачагона, афсонаҳои тамсилӣ, сурудҳои оиди ҳодисаҳои табиат, ҳашарот, ҳайвонот, нарандаҳо

Хусусияти фолклори бачагон. Асарҳои фолклорӣ аз давраҳои қадим на фақат барои калонсолон, инчунин барои бачагон низ фаҳмо ва наздик буданд. Фолклори бачагон як қисми эҷодиёти даҳанакии халқ аст. Мафҳуми фолклори бачагон хеле васеъ аст. Асарҳои бачагонаи халқӣ махсусан дар ташаккули завқи бадеӣ ва инкишофи нутқи кӯдакон таъсири калон доранд.

Бачагон ба воситаи асарҳои фолклорӣ бо муҳит, предмет ва ҳодисаҳои гуногуни табиат шиносӣ пайдо мекунанд. Роли фолклор дар инкишофи нутқи идрок, зиракии хурдтаракон ва солиму муътадил сабзидани организми онҳо бузург аст. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки қариб тамоми асарҳои фолклории бачагона маҳз бо мақсади ба кори таълиму тарбия кӯмаке расонидан эҷод карда шудаанд.

Фолклори бачагонро на танҳо хурдтаракон инчунин калонсолон низ ба вучуд овардаанд. Асарҳои ҳастанд, ки онҳо дар эҷодиёти калонсолон аҳамияти худро тамомаан гум карда, ба моли бачагон табдил ёфтаанд. Аз ин ҷиҳат, эҷодиёти даҳанакии бачагонро ба се қисмат ҷудо кардан мумкин аст:

1. Асарҳои фолклорие, ки калонсолон барои хурдтаракон эҷод кардаанд.
2. Асарҳои фолклорие, ки аҳамияти худро дар эҷодиёти калонсолон гум карда, ба асарҳои хоси бачагона табдил ёфтаанд.
3. Асарҳои фолклорие, ки худ бачагон эҷод кардаанд.

Ба қисми якум пеш аз ҳама, як силсилаи сурудҳои «Алла» дохил мешаванд, ки эҷодкунанда ва сарояндаи онҳо занон

мебошанд. «Алла» матни нисбатан устувор ва шаклу вазни муайян надорад, балки бадеҳатан, ҳангоми хобидани кӯдак аз тарафи модар ё доя гуфта мешавад. Мундариҷаи ин навъ сурудҳо гуногун аст. Дар онҳо модар кӯдакро аллагӯён орзуву умеди худро изҳор менамояд ва ба предметҳои гуногуни табиат, ҳатто ба қувваи илоҳӣ муроҷиат намуда, илтимос мекунад, ки барои солиму бардам ба воя расидан, хушёр, қобил, паҳлавон ва доно шудани кӯдакаш ёрӣ расонад.

Баъди саридастӣ шудани бача, ба ғайр аз модар акнун дояву модаркалон, падару бобо ҳам кӯдакро навозиш ва парасторӣ мекунанд. Калонсолон кӯдакро ба сари зону шинонда, ё дар алвонҷ хобонда, ё худ дар оғуш кашида меҳру муҳаббати худро изҳор мекунанд. Ин қобил асархоро сурудҳои навозишӣ номидан лозим мешавад.

Масалан, модар кӯдакашро ба рӯи каф нигоҳ дошта суруди зеринро месарояд:

Ҳо гул, гули оча,
Ки дорад инту бача?
Барорам сари кӯча,
Гӯянд, ки «Мирзобача»!

Дар баробари раҳгарду гапзан шудани бачаҳо доираи фолклори онҳо васеътар мегардад. Дар ин марҳилаи ҳаёташон бачагон низ ба калонсолон тақлид карда сурудҳо мегӯянд ва аксарияти ин сурудҳо бо бозиҳои оддии бачагона ҷӯр мешаванд. Ин қобил суруд ва бозиҳои, ки ҳаракатҳои кӯдакон бо онҳо вобаста мегарданд, барои муътадил сабзидани организми бача ёрии калон мерасонанд.

Дар фолклори бачагона суруде бо номи «Ҳавзак-ҳавзак» хеле машҳур аст, ки онро калонсолон барои навозиш кардани кӯдак мегӯянд:

Ҳавзак, ҳавзак,
Гирдаҳои ҳавзак сабзак.
Ору биёд, об хӯрад.
Ин гов кушад,
Ин пӯст канад,
Ин пазаду соз кунад,
Ин хӯраду ноз кунад.
Ин калбача кучо буд,
Ки шурбо нарасид?

Шахси калонсол дар вақти гуфтани ин тарона аз кафидасти кӯдак (ҳавзак) сар карда, ҳамаи ангуштони ӯро ба навбат қат мекунад.

Барои бачагони синни томақтабӣ (аз 5 то 7 сола) калонсолон суруд ва таронаҳои мундариҷаашон мураккабтарро низ меӯянд, ки онҳо бо бозиҳои бачагона вобаста набуда, бо мазмуни худ афсонаҳои хурди манзумро ба хотир меоранд. Бачагон бо шунидан ва ё аз ёд кардани сурудҳо дар бораи ҳайвонот, парранда, ҳашарот ва дигар предмету ҳодисаҳои табиат шиносӣ пайдо намуда, дар бораи ин ва ё он ҳодисаву воқеа мустақилона муҳокимаронӣ мекунанд.

Хурдтаракон ақидае доранд, ки гӯё ҳайвону парранда ва ҳашароту растанӣ дорои ақлу идрок ва эҳсосу забон мебошанд. Бинобар ин дар нақли онҳо ҳайвону паррандаҳо ва ҳашароту наботот чун инсон бо ҳам гуфтугӯ мекунанд, хоҳиш, илтимоси бачагонро ба ҷо оварда метавонанд. Чунончӣ, бачаҳо вақте ки гахворачунбонро диданд, пеши роҳи онро мегиранд ва суруди зеринро саройда, аз «гахворачунбондану хамир мушт кардан»-и он завқ мебаранд:

Гахворачунбон,
Бачета чунбон.
Гахворачунбон,
Хамира мушт кун.

Баромадани моҳи нав, боридани барфи аввалин, борони баҳорон, дар ҷӯй омадани об, дар баҳорон аз мамлакатҳои гарм парίδα омадани паррандаҳои гуногун, сабзидани гулҳои баҳорӣ, умуман, ҳар як фасли сол бо нозу неъмат ва манзараҳои худ ба бачагон як ҷаҳон хурсандӣ мебахшад. Бачагон ба ҳар як ҳодисаи табиат суруду тарона бахшидаанд. Бачагон суруду нақлу ривояти ба ҳодисаҳои табиат оидро аз калонсолон бо мароқи ҳосе мешунаванд ва такрор мекунанд. Дар вақти омади об суруди зеринро месароянд:

Об омаду об омад,
Ҷӯянда,¹ китоб омад.
Ду мурғи заррин омад,
Якгеша қафас кардем.
Якгеша нафас кардем.²
—Э бобои пир, -гуфтем,
Дарвозаро гир гуфтем.

Ё худ, тахминан, охириҳои моҳи апрел ва аввалҳои моҳи май турнаҳо аз фазои Самарқанд парвоз карда, аз ҷануб ба шимол ва тирамоҳ аз шимол ба ҷануб мегузаранд. Бачаҳо, вақто ки турнаҳоро мебинанд, то аз чашм пинҳон шудани онҳо байти зеринро такрор месароянд:

Турна қатор, арғамчин,
Болохонадор, арғамчин.

Фолклори бачагон аз жанрҳои тоза, зарбулмасал, суруд, афсона, тазғӯяк, қофия ва бозиҳои иборат аст.

Асарҳои фолклори бачагон аз ҷиҳати шакл хеле гуногунанд, вале аз ҷиҳати мазмун на чандон бой буда, бештар ҳаёти маишӣ, расму оинҳои халқиро инъикос менамоянд.

Хусусияти фолклори бачагонро ғояи тарбиявӣ ва истифодаи воситаҳои тасвири бадеие, ки барои бачагони синну солашон гуногун мувофиқанд, муайян мекунанд. Агар баъзе жанри фолклор, монанди: тазғӯяк, қофиябозӣ, суруди бозиҳои ва ғайра маҳз хоси бачаҳо бошанд, тоза, зарбулмасал, афсона ва ашула барин жанрҳои танҳо аз рӯи мазмун, мавзӯ ва забону услубашон ба фолклори бачагон дохил мешаванд.

Фолклори бачагон аз ду қисми асосӣ: назм ва наср иборат аст. Назми халқии бачагонро асосан сурудҳои ташкил медиҳанд. Сурудҳои хангоми маросимҳои халқӣ (истикболи соли нав, Наврӯз, гулгардонӣ, чашни арӯсӣ), чамъомаду меҳмонӣ ва бозиҳои хонда мешаванд. Баъзе сурудҳои маросимҳои мазкур ва бозиҳои мазмунан алоқаманданд. Қисми дигари сурудҳои дар вақтҳои изҳори шодию хурсандӣ ва машғулиятҳои бачагона хонда мешаванд.

Суруди «Соли нав» дар замони гузашта дар байни аҳолии Хучанд ва гирду атрофи он хеле машҳур буд ва онро бачагон (хусусан духтаракон) ба болои бом ё ягон ҷои баланд баромада, дар шаби соли нав коллективона месуруданд.

Мазмуни суруди «Соли нав» бештар ба ҳаёти маишӣ-оилавӣ алоқаманд буда, хусусияти хроникавӣ ва танқидӣ дорад. Чунончӣ:

Эсуни дайро араба,
Усуни дайро араба,
Миёни дайро ҷазаба,
Ҷазабаҳо об шуд,
Мирзо Неъмат ёфт шуд.
Мирзо Неъматӣ хосағӣ,
Себи сурхи хосағӣ,

Себа ёфту буй накард,
Писар ёфту тўй накард,
Очаш мурду гур накард,
Як дег оша дам накард...

Соли нав мурак бошаде!

Дар сурудҳои дигари солинавӣ ҳамин гуна масъалаҳо ва рафтору кирдори шахсони ҷудогона бо оҳанги танқиду истехзо зикр мешаванд:

Кучаи Денав шамол шуд,
Усмонбой навдомод шуд.
Усмонбой пирдомод,
Кайба аклаш медарод,

Соли нав мурак бошаде!

Дар як қатор ноҳияҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна (водиҳои Фарғона, Самарқанд, Қашқадарё) маросими гулгардонӣ бо номи «Бойчечак» машҳур аст. Ин маросим дар аввали баҳор (охири хут ва аввали ҳамал), вақти гули бойчечаку сияхгӯшу қароқош гузаронида мешудааст. Бачаҳо барои ҷустуҷӯи гул ба саҳро мебаромадаанд ва ё хезумкаше вайро аз саҳро оварда, ба бачаҳо меодааст. Бачаҳои маҳалла ё гузар ва ё деҳа бегоҳирӯзӣ ба гулгардонӣ шурӯъ мекардаанд. Яке аз пурдонтари онҳо решаи пиёзмонанди гулро ба латтаи тар печонда (то ки зуд пажмурда нашавад) ба пеш мегузаштааст ва аз паси худ сурудхонон бачаҳои дигарро ҳавлӣ ба ҳавлӣ мебардааст. Соҳиби ҳавлӣ ба бачаҳо ҳар чӣ аз бозёфти худ (мош, нахӯд, ҷуворимаққа, биринҷ, зардолуи хушк, мавиз, чигда, нон ва хоказо) андаке тӯҳфа дода, гулро мебӯсидаасту ба чашму абрӯи худ мемолидааст. Боз бачаҳо сурудхонон ба ҳавлиии дигар мерафтаанд.

Тӯҳфаҳо дар ҳалта, дар доман, дар тӯппӣ ва дар рӯмол алоҳида-алоҳида андохта мешудаанд ва дар охир бачаҳо маслиҳат карда, чизҳои ҷамъ кардаашонро ба хонаи ягон кампири бевазан бурда меодаанд. Бевазан рӯзи дигар аз он хуроквориҳо барои бачаҳо ягон чиз пӯхта меодааст. Ё ҳамон бегоҳ тӯҳфаро бачаҳо байни худ тақсим мекардаанд.

Матни асосии сурудро сардори бачаҳо бо овози баланд ва бо оҳанги маҳсус мехондааст, дигарон бошанд пас аз ҳар банд бо як овоз «Бойчечак! Бойчечак!» гуфта, ҳамон оҳанги сурудро такрор мекардаанд. Ҷунончи:

Сардор: Бойчечака аслаш гул,
Гулзор макони булбул.

Дигарон: Бойчечак! Бойчечак!

Сардор: Таги остона гур-гур,
Хонаи мо нонба пур.

Дигарон: Бойчечак! Бойчечак!

Сардор: Таги остона дутор,
Будем баҳорба хумор.

Дигарон: Бойчечак! Бойчечак!

Дар баъзе ҷойҳои вилояти Самарканд бо номҳои «Гули сияҳгӯш» (кароқош) ва «Баҳор омад» одати гулгардонӣ мушоҳида мешавад, ки он ба маросими «Бойчечак» монанд аст. Аммо матни маросимҳои «Баҳор омад» ва «Гули сияҳгӯш» аз «Бойчечак» фарқ дорад. Ҷунончи:

Сардор: Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори лолазор омад,
Баҳори сабзапӯш омад,
Гули лола ба ҷӯш омад.

Дигарон: Баҳори нав муборақ бод!

Айёми бачагиро бебозӣ тасаввур кардан мумкин нест. Бачаҳо, аз ду-сесолагӣ сар карда, ҳамроҳи калонсолон ё мустақилона ба бозӣҳои гуногун ғаёлона иштирок мекунанд. Онҳо оҳиста-оҳиста аз бозӣҳои оддӣ ба мураккабтарини он мегузаранд. Бозӣ барои обу тоб ёфтани ва муътадил сабзидани хурдтаракон аҳамияти ғавқуллода бузург дорад. Вай мушаққоро мустақкам мекунад, ҷусту ҷолокӣ ва зиракии бачагонро афзоиш медиҳад. Дар натиҷаи яқоя ба бозӣ машғул шудани бачагон, хисси рафоқат ва дӯстӣ дар байни онҳо қувват мегирад.

Бозӣ дар фолклори бачагон мавқеи хоси худро дорад. Ин намуди фолклор яқоя бо калонсолон эҷод карда шуда бошад ҳам, бештар дар байни духтаракон ва писарбачагон паҳн шудааст.

Қисми зиёди бозӣҳо суруду тарона ва шеърҳои хурдро дар бар доранд, суруду шеър бозиро шавқовар ва иштирокчиёни онро ғаёол мегардонанд.

Ҷунонҷӣ, духтаракон ҳангоми арғунҷакпарӣ, ки як намуди бозии бачагона аст, суруди зеринро месароянд:

Ҳай-ҳай, ҳаводора
Барги сафедора,
Нуқранамақдона,
Тиллосӯзандона,
Як ҷумча ҳалвоя.

Чонам таваллоя.

Бозиҳои бачагона лавҳаҳои хоси худро доранд. Гурӯҳе бачагон дар сари кӯча, назди бинои мактаб ё дар ягон майдончой ҷамъ мешаванд. Онҳо сармир интиҳоб мекунанд. Ёр даромада, ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд ва ба иҷрои бозии интиҳоб кардаашон шурӯъ мекунанд.

Савол ва супоришот:

1. Хусусиятҳои фолклори бачагона аз ҷиҳати иборат аст?
2. Фолклори бачагона бештар дар кадом жанрҳо офарида мешаванд?
3. Аҳамияти фолклори бачагона аз ҷиҳати иборат аст?

Нақша:

1. Яке аз манбаъҳои асосии адабиёти бадеӣ будани фолклор.
2. Мавқеъ ва таъсири судбахши асарҳои шифоҳӣ дар эҷодиёти саромадон ва бузургони адабиёти овозадори тоҷику форс.
3. Дар асоси осори эҷодиёти даҳанакии халқ таълифшудани як қатор асарҳои адибони маъруфи форсу тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Низомии Ганҷавӣ, Носири Хисрав, Умари Хайём, Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Хусрави Дехлавӣ, Абдурахмони Чомӣ, Алишери Навоӣ, Биноӣ, Восифӣ, Ҳилолӣ, Бедил, Аҳмади Дониш, Айнӣ, Лоҳутӣ, Турсунзода, Болта Ортиқзода ва дигарон.
4. Ба осори фолклор табдил ёфтани асарҳои адибон.

Мафҳумҳои асосӣ: *адабиёти бадеӣ, эҷобиёти шифоҳӣ, таъсири асарҳои шифоҳӣ ба адабиёти хаттӣ, муносибати фолклор ба адабиёти бадеӣ, дар асоси фолклор таълифшудани асарҳои адибони маъруф*

Дар ташаккул ва инкишофи адабиёти бадеии хаттӣ эҷодиёти даҳанакии халқ роли бузург бозидааст. Аз рӯи гуфтаи академик В. В. Виноградов «эҷодиёти бадеии даҳанакии халқ ва забони он ҳамчун қувваи бузурги мадания муттаҳидкунанда, ҳамчун омили муттафиқшавии миллӣ хизмат кардаанд».

Дар байни эҷодиёти даҳанакии халқ ва адабиёти бадеии китобӣ алоқаи доимии қатънашаванда ва таъсири калон дида мешавад. Аз замони қадим то имрӯз бо таъсири ҳамдигар бойшавии эҷодиёти коллективӣ ва индивидуалӣ идома дорад. Бехтарин асарҳои адабиёти классикии тоҷик дар заминаи материалҳои фолклорӣ офарида шудаанд.

Дар зери таъсир ва дар асоси материалҳои мифологӣ ва фолклории халқҳои эронинаҷод «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фардавсӣ эҷод шудааст. «Шубҳае нест, ки,— мегӯяд проф. Е. Э. Бертельс,— дар адабиёти асри Х бисёр чизҳо (хатто

дар сурати истисно кардани эпоси қаҳрамони пурҳашамат) бо эҷодиёти омма алоқаманд аст, образҳо ва ташбеҳҳои ҷудогонаи он замонро ҳоло ҳам дар эҷодиёти даҳанакии халқ пайдо кардан мумкин аст».

Достонҳои «Лайли ва Мачнун», «Вис ва Ромин», «Хисраву Ширин», «Юсуф ва Зулайхо», «Саломон ва Абсол», «Толиб ва Матлуб» ва ғайра дар заминаи образи сюжетҳои фолклори машриқзамин офарида шудаанд. Дар эҷодиёти Рӯдакӣ, Носири Хисрав, Низомии Ғанҷавӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Ҳофиз, Камол, Саъдӣ, Убайди Зоконӣ, Ҷомӣ, Восифӣ, Мушфиқӣ, Ҳилолӣ, Бедил, Сайидо, Савдо, Шохин, Аҳмади Дониш ва дигарон таъсири фолклор ва истифода бурдани фолклор равшан мушоҳида карда мешавад. Муаллифони мазкур аз сюжет, образ, ғоя ва жанрҳои фолклор эҷодкорона ва навоварона истифода бурда, асарҳои оригиналии баландсанъату чуқурмазмун ба вучуд овардаанд ва онҳоро ба шароитҳои нави таърихӣ ҷамъияти худ мувофиқ сохтаанд. Н. Г. Чернышевский дуруст қайд кардааст: «Маълум аст, ки қувваи асосии ҳам Милтон, ҳам Шекспир, ҳам Боккаччо, ҳам Данте, ҳам Фирдавсӣ ва ҳамаи дигар шоирони дараҷаи аввал дар он аст, ки онҳо омӯзандаи эҷодкори афсонаҳои халқӣ буданд».

Мучассамаҳои бадеии беэвоҷ ва ёдгориҳои бузургтарини адабии ҳамаи замонҳо ва халқҳо дар пояи эҷодиёти халқ устуворанд. Дар адабиёти Ғарб ҳам дар асоси мифология ва афсонаю ривоятҳои халқӣ эпоси Хомер, фоҷиаҳои Эсхил ва Софокл, қиссаи «Донкихот»-и Сервантес, достони «Донжуан»-и Байрон, фоҷиаи «Отелло»-и Шекспир ва «Фауст»-и Гёте офарида шудаанд.

И. С. Брагинский унсурҳои эҷодиёти даҳанакии бадеии аҷдодони халқи тоҷикро, ки дар осори хаттӣ то охири ҳазорсолаи якуми пеш аз милод ва ҳазорсолаи якуми милодӣ, инчунин дар адабиёти асримиёнагии тоҷик мавқеъ доранд, тадқиқ намуда, ба чунин хулоса омадааст: «Унсурҳои эҷодиёти даҳанакии бадеии халқ дар осори хаттӣ асосан ду хел зоҳир мешавад:

а) Чун тенденсияи халқи дар асари адабӣ, ки одатан дар шакли тағйирёфтае умеду орзу, ақидаҳо, рӯҳияи халқро ифода карда, ҳақиқатро ҳаққонӣ ва воқеӣ инъикос менамоянд;

б) Чун истифода бурда шудани сюжетҳо, образҳо, воситаҳои тасвири фолклорӣ одатан дар шакли аз ҷиҳати бадеӣ аз нав кор кардашуда».

Ин ду тарзи зоҳиршавии эҷодиёти даҳанакии халқ дар осори адабии хаттӣ, бешубҳа, ба ҳамдигар алоқаманд буда, дар як-чоягӣ халқият ва миллияти адабиётро ба вучуд меорад ва ин масъала яке аз масъалаҳои муҳимтарини адабиётшиносӣ ва фолклоршиносӣ мебошад.

Дар адабиёти муосири тоҷик анъанаи муносибат ва таъсири байниҳамдигарии фолклор ва адабиёти бадеӣ идома ва инкишоф дорад. Ин анъанаро, пеш аз ҳама, саромадони адабиёти муосири тоҷик С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ эҷодкорона қабул карда, давом додаанд. Дар асарҳои С. Айнӣ «Дохунда», «Ғуломон», «Марги судхӯр», «Ёддоштҳо», «Ятим» ва ғайра зарбулмасал, суруд, латифа, афсонаҳои халқӣ барои ифодаи ғоя, тасвири барҷастаи образ, кушодани характер ва пурқувват сохтани обу ранги бадеии асар ба таври фаровон истифода шудаанд. С. Айнӣ дар «Деви ҳафтсар», «Ҳари бедум», «Бадбӯй будаст» ва А. Лоҳутӣ дар «Достони Мардистон», «Паҳлавон Оштӣ», «Ҳамсафарон», «Кулоҳ ва асал», «Парии бахт», «Шалғам-бобо», «Оташи кӯдаксузро хомӯш кунем» ва ғайра сюжетҳои фолклориро аз нав кор карда, ғояву мазмунӣ онҳоро такмил дода, ба муаммоҳои замони имрӯза тобеъ кунонидаанд. Ҳамин навъ эҷодкорона истифода кардани фолклорро дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода («Тоҳир ва Зухро»), Мирсаид Миршакар («Қишлоқи тиллоӣ»), Сухайлӣ Чавҳаризода («Робиаи чилгазамӯӣ»), Муҳаммадҷон Раҳимӣ («Афсонаи Симуғ»), Ғаффор Мирзо («Чилдухтарон», «Достак») ва дигарон низ мушоҳида мекунем.

Дар асарҳои лирикӣ ва ҳаҷвии шоирону нависандагони муосири тоҷик оҳангу сабки фолклорӣ мавқеи махсус дорад. Дар рубоӣ, ғазалиёт ва ашъори гуногуншакли А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, Ҳабиб Юсуфӣ, М. Аминзода, М. Миршакар, А. Дехотӣ, Б. Раҳимзода, М. Раҳимӣ ва дигарон таъсири забон, усули тасвири фолклорӣ намоён аст. Шоир ва нависандае нест, ки эҷодиёти ӯ бо фолклор алоқаманд набошад.

Савол ва супоришот:

1. Яке аз манбаъ ва омилҳои инкишофи адабиёт будани эҷодиёти даҳанакии халқро нишон диҳед.

2. Муносибати фолклорро бо адабиёти хаттӣ бо мисолҳо нишон диҳед.

АДАБИЁТ:

1. Каримов И.А. Маънавияти воло – нерӯи мағлубнопазир. (Баёни мухтасар). –Тошкент, Маънавият, 2008
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома.–Душанбе: Ирфон, 1964
3. Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик. –Душанбе: Дониш, 1968.
4. Амонов Р. Рубоиёти халқӣ ва рамзҳои бадеӣ. Душанбе: Дониш, 1987.
5. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Қӯлоб. Душанбе, 1963.
6. Амонов Р. Афсонаҳои халқи тоҷик. Душанбе, 2001.
7. Асрорӣ В. Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе, 1980.
8. Асрорӣ В. Адабиёт ва фолклор. Душанбе, 1967.
9. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. –Душанбе, 1983.
10. Аҳмадов Р. Фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ. –Душанбе: Дониш, 2007
11. Аҳмадов Р. Оид ба таърихи тадқиқи фолклори маросимҳои мавсимӣ. Дар кит.: Фолклори тоҷик, ҷ 1. -Душанбе: Дониш, 1973
12. Афсонаҳои Самарқанд. Бо таҳрир ва такмили А.Қамарзода. – Тошкент, Муҳаррир, 2012
13. Бадеҳои халқӣ, Душанбе, 1968.
14. Баёзи фолклори тоҷик: рубой, байт, ҷилди 1, Душанбе, 1985.
15. Баёзи фолклори тоҷик: зарбулмасал, мақол, чистонҳо, ҷилди 2, Душанбе, 1990.
16. Баёзи рубоиёт, Душанбе, 1976.
17. Берунӣ А. Осор-ул-боқия. –Душанбе, 1990
18. Жураев М. Фолклоршуносӣ асослари. Ҷуғув қўлланма. Тошкент: Фан, 2009
19. Зеҳниева Ф. Сурудҳои маросимии ғўи тоҷикон. –Душанбе: Дониш, 1978.
20. Икромӣ Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. – Душанбе: Ирфон, 1969
21. Қуллӣҳои фолклори тоҷик, ҷилдҳои 1-5. -Душанбе, 1986
22. Қодиров Р. Фолклори маросимии тоҷикони водии Қашқадарё. Душанбе, 1963,
23. Маҳдиев С. Проблемаи жанри латифа. Душанбе, 1977.
24. Мирзоев Х. Таърихи адабиёти тоҷик. (аз давраи қадим то асри VIII). –Душанбе, 1989.
25. Муродов О. Дар пардаи сеҳру ҷоду. –Душанбе: Ирфон, 1990.

26. Муҳаммад Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. –Душанбе, 1990
27. Нурҷонов Н. Драмаи халқии тоҷик. Душанбе, 1985.
28. Обидов Д. Афсонаҳои ҳаҷвӣ-маишии тоҷикӣ. Душанбе, 1978.
29. Обидов Д. Сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон. Душанбе: Дониш, 2000.
30. Раҳмонӣ Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ. Душанбе, 1999.
31. Раҳмонӣ Р. Таърихи гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши афсонаҳои мардуми форсизабон. Душанбе, 2001.
32. Самадов А. Пайвандҳои дӯстӣ ва адабӣ. –Тошканд, Муъаррир, 2012
33. Самадов А., Шерназаров А. Тавсияҳои методӣ доир ба ҷамъ намудани эҷодиёти даҳанакии халқ. –Самарқанд, СамДУ, 2014
34. Суфиев А. Чистонҳои халқии тоҷикӣ. Душанбе, 1972.
35. Гаронаҳои Самарқанд. Тошканд, 2013
36. Фолклори Бухоро. Душанбе, 1983.
37. Фолклори води Қаротегин. Душанбе, 1986.
38. Фолклори Норақ. Душанбе, 1963.
39. Фолклори соқинони сарғаҳи Заафшон. Душанбе, 1960.
40. Фолклори тоҷик. Хрестоматия. Душанбе, 1989.
41. Фолклори тоҷикони Қашқадарё. дар се ҷилд. Душанбе, 1998.
42. «Форснома»-и Ибн-ал-Балхӣ. Ба ҷоп тайёркунандагон: Ҳ.Рауфов ва М.Чалилова. Душанбе: Дониш, 1989
43. Шермуҳаммадов Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик. – Душанбе, 1973

МУНДАРИҶА

1. Муқаддима.....	3
2. Ғолқлор ва равияҳои илми ғолқлоршиносӣ.....	4
3. Таърихи пайдоиш ва ташаккули илми ғолқлоршиносии тоҷик.....	11
4. Таърихи ғолқлори қадим ва асримиёнагии ғолқлоршиносии тоҷик.....	16
5. Муносибати ғолқлори тоҷик бо ғолқлори ўзбек.....	22
6. Ғолқлори маросими мавсимӣ.....	27
7. Ғолқлори маросими тӯи арӯсӣ.....	46
8. Ғолқлори маросими мотам ва марсияҳои.....	53
9. Маросимҳои Ғаҳворабандон.....	58
10. Зарбулмасал ва мақол.....	61
11. Чистонҳои халқӣ.....	68
12. Байт, дубайтӣ ва рубоӣҳои халқӣ.....	73
13. Сурудҳои халқӣ.....	81
14. Бадеҳа.....	92
15. Ашулаҳои халқӣ.....	96
16. Эпоси халқии Ғӯрӯғлӣ.....	101
17. Афсонаҳои халқӣ.....	107
18. Латифа ва нақлу ривоятҳои халқӣ.....	114
19. Бовар ва шугунҳои халқӣ.....	122
20. Дуоҳои мардум.....	124
21. Ғолқлори бачагона.....	126
22. Муносибати ғолқлор бо адабиёти хаттӣ.....	133
23. Адабиёт.....	136

ЭҶОДИЁТИ ДАҶАНАКИИ ХАЛҚИ ТОЧИК
(Васонти таълимӣ-услугӣ)

Мухаррир: Ф.Раҳимкулов
Мусахҳих: М.Нарзикулов
Техник муҳаррир: Б.Эгамбердиев

ISBN 978-9943-976-35-1

2008 йил 19-июн 68-буйруқ.

2016 йил 15-ноябрда ноширлик бўлимида қабул қилинди.

2017 йил 15-мартда оригинал-макетдан босишга рухсат этилди.

Бичими 60x84/ 1,16. «Times New Roman» гарнитураси. Ofset қоғози.

«Rizograf» ускунасида босилди. Шартли босма табағи 8.5.

Наширёт ҳисоб табағи 8.0. Адади 100 нусха. 75 -буюртма.

СамДУ босмахонасида чоп этилди.

140104, Самарқанд ш., Университет хиёбони, 15.

ISBN 418 9843 678 35 1

9 789943 976351